

Pierre Viret (1511-1571) medestander van Calvijn

in leven en werken geschetst

door

dr. D. Nauta

Ter gelegenheid van de negentigste verjaardag van de auteur

INHOUD

Boekbespreking over Pierre Viret (1511-1571) een Medestander van Calvin

Toelichting bij kaartje van Zwitserland.

Inleiding

- I. Afkomst en studie jaren
- II. Eerste werkzaamheden als prediker
- III. Als predikant verbonden aan Lausanne
- IV. Bemiddeling voor Calvijns terugkeer naar Genève
- V. Persoonlijke relaties
- VI. Moeizame verwickelingen te Lausanne
- VII. Conflict en breuk
- VIII. Als predikant verbonden aan Genève
- IX. Laatste werkzaamheden als leenpredikant in Frankrijk
- X. Als auteur

Geschriften van Viret

Literatuur

Boekbespreking over Pierre Viret (1511-1571) een medestander van Calvijn

De vergeten reus van de Reformatie, zo noemde een historicus Pierre Viret, en terecht. Viret werd in 1511 – 500 jaar geleden dus – geboren. Anders dan het Calvijn-jaar 2009 is 2011 echter geen Viret-jaar geworden. Sterker: velen hebben nog nooit van de naam Pierre Viret gehoord.

Dat was in zijn tijd wel anders. De Reformator Johannes Calvijn beschouwde Pierre Viret als zijn beste vriend. Calvijn had Viret zo hoog dat hij na zijn verbanning uit de stad niet naar Genève wilde terugkeren, dan alleen als Pierre Viret zijn collega zou worden.

Omdat Viret veel heeft betekend voor de Reformatie is het goed om deze vergeten Reformator, zelfs wel de “Engel van de Reformatie”, genoemd, nogmaals voor het voetlicht te halen.

Pierre Viret werd in 1511 geboren in Orbe, in het Zwitserse kanton Vaud, zo’n 35 kilometer ten noorden van Lausanne. Net als Calvijn kreeg hij een gedegen vorming aan het beroemde Collège Montaigu in Parijs.

De verbranding van de eerste protestantse martelaren in de Franse hoofdstad was voor Pierre Viret het middel tot bekering en om over te gaan van het rooms-katholicisme tot het protestantse geloof. Na zijn terugkeer in Zwitserland was hij net als Guillaume Farel actief in het opzetten van disputaties ten einde de roomse steden voor de Reformatie in te winnen.

De geleerde, van nature vredelievende en beminnelijke Viret – die niet voor niets ook de bijnaam “De Glimlach van de Reformatie” kreeg – heeft een tumultueus leven gekend. Onderweg werd hij een keer bijna vermoord. Zijn roomse aanvallers hadden hem zo gemolesteerd dat zij dachten dat hij dood was. Bijna was het ook gelukt hem te vergifigen met een bord vergiftigde soep. Viret overleefde het, maar had de rest van zijn leven last van een maagaandoening.

De intellectueel zeer begaafde Pierre Viret sprak en verstond vele talen, waaronder het Latijn, Grieks en Hebreeuws, en had een grenzeloze hang naar kennis op elk gebied. In zijn theologische werken, die hij in toegankelijk Frans schreef, maakt hij veelvuldig gebruik van aansprekende voorbeelden, die hij moeiteloos opdist uit zijn uitgebreide kennis van sterrenkunde, aardrijkskunde, planten- en dierkunde.

De langste periode verbleef Viret in het Zwitserse Lausanne. Daar stichtte hij in 1537 de eerste Gereformeerde theologische faculteit, die het model ging vormen voor later opgerichte faculteiten, zoals die van Genève. Theologen van naam, zoals Guido de Brès, en Zacharius Ursinus en Caspar Olevianus, de beide opstellers van de Heidelbergse Catechismus, kregen aan de Lausanner academie hun theologische vorming.

Op 6 oktober 1538 trad Pierre Viret in het huwelijk met Elizabeth Turtaz, een dame uit Orbe.

Levenseinde

Bijna continu moest Pierre Viret zich verweren tegen de inmenging van de Zwitserse overheid in kerkelijke zaken. Bern wilde hem ertoe verplichten om iedere burger, ongeacht diens levenswandel, aan het heilig avondmaal te accepteren. Viret weigerde dit – en werd verbannen. Het gevolg was een ware uittocht van sympathisanten, onder wie vele hoogleraren en studenten van de theologische faculteit van Lausanne. Zij verhuisden met Viret mee naar Genève, waar hij met enthousiasme werd ontvangen. Enkele maanden daarna stichtte Calvijn naar het model van Lausanne de Theologische Academie van Genève.

Spoedig liet Pierre Viret Zwitserland echter voorgoed achter zich en vestigde zich in het door godsdienstoorlogen geteisterde Frankrijk. De Franse hugenoten ontvingen hem met open armen. Velen wilden hem als predikant en de kerken puilden uit, zodanig dat hij gedwongen was in het open veld te preken. In de velden van Nîmes preekte hij eens voor 8000 mensen.

Twee keer, in 1562 en 1563, was Viret synodevoorzitter van de Franse Gereformeerde kerken. In april 1572 overleed hij in Béarn, in het zuiden van Frankrijk. Van zijn laatste levensdagen is niets bekend, evenmin waar zijn graf is. De koningin van Navarre, Jeanne d'Albret, getuigde er in een brief van hoezeer zij was geraakt door het verlies van Viret.

Popularisator

Viret heeft meer dan vijftig boeken geschreven, die destijds allemaal bestsellers werden. In de Franse stad Lyon voltooidde hij zijn hoofdwerk, de "Instruction Chrétienne". De volledige titel is als een program: "Christelijke onderwijzing in de leer van de wet en het Evangelie en de ware christelijke filosofie en natuurlijke alsmede bovennatuurlijke theologie". In zijn woord vooraf zegt Viret dat de bestudering van de goddelijke wet oneindig veel meer onderwijzing oplevert voor het ethisch leven dan alle boeken van de filosofen op het gebied van ethiek, economie en politiek.

Jean-Marc Berthoud, een historicus uit Lausanne die een boek over Viret schreef, stelt: "Calvijn kent zijns gelijke niet als exegeet en dogmaticus, maar Viret overtreft hem verre als het gaat over ethiek en apologie. Virets kracht ligt vooral in het praktische toepassen van Gods Woord voor het dagelijkse leven. De "Instruction Chrétienne" is ongetwijfeld het beste commentaar op de Tien Geboden dat de christelijke kerk ooit heeft gekend."

Berthoud roemt verder de begrijpelijke taal die Viret typeert. "Viret is – naast Luther – de grootste popularisator van het Reformatorische gedachtegoed."

Oorlog en vrede

De vredelievende Viret werd in Frankrijk gedwongen de vragen rond oorlog en geweld theologisch te doordenken. In zijn boeken spreekt hij over oorlog als "het beroerdste van alle beroeringen. Oorlog is een ziekte, de ergste plaag voor mensen."

Naar Virets oordeel is oorlog zo afschuwelijk dat christenen wapengeweld zouden moeten mijden als de pest. Geen enkele aanvallende oorlog begonnen uit politieke motieven is volgens hem te rechtvaardigen of Bijbels te funderen. Artillerie noemt hij een "duivelse uitvinding die als vernietigingswapen niet door christenen mag worden gebruikt." Leden van zijn gemeente die wel actief waren in de artillerie plaatste Viret onder censuur. De Franse godsdienstoorlogen beschouwde hij als ingegeven door ongeestelijke sentimenten en bovendien gepromoot door lieden met onzuivere motieven die probeerden er munt uit te slaan.

Bestaat er dan niet zoiets als een rechtvaardige oorlog? Viret is geen pacifist, want als een land bruto wordt aangevallen, mag dit zeker met wapens worden verdedigd. Maar tot de aanval overgaan? De Reformator aarzelt. Zijn antwoord: Dan alleen als laatste middel – om een eind te maken aan een goddeloos en bruto regiem dat een bevolkingsgroep, bijvoorbeeld de christenen, onderdrukt. Ook zo'n rechtvaardige oorlog heeft echter altijd ongewenste gevolgen.

In zijn opvattingen over de overheid is Pierre Viret veel radicaler dan Calvijn. Weliswaar is de overheid door God ingesteld, maar ze heeft daarom nog geen vrijbrief gekregen voor uitbuiting en onderdrukking van onderdanen. Vorsten zijn al te zeer

geneigd tot uitbuiting en georganiseerd bandietendom.

Edelen en hoogwaardigheidsbekleders die zich schuldig maken aan frauduleuze praktijken en slimme belastingontduikingen, noemt Viret de “grootste boeven.” Vorsten die enkel vanuit politieke beweegredenen overgingen tot de Reformatie, kritiseert hij heftig. Viret doorziet dat vorsten religieuze motieven gebruiken als dekmantel voor hun tomeloze agressie en veroveringsdrang.

Economische crisis

In zijn uitleg over het gebod “Gij zult niet stelen” schrijft Viret gedetailleerd over “valsemunters.” Hieronder schaarst hij radicaal alle overheden en bankiers die geld en waardepapieren laten drukken zonder een dekking met een tegenwaarde, zoals goud.

Vastgesteld kan worden dat Viret een profetische blik heeft gehad als het gaat om de kwalijke kanten van het kapitalisme. Zijn boek getiteld “Le monde à l’empire et le monde démoniacle” bevat een prachtig woordenspel. Als een ware taalvirtuoos speelt Viret met het woord “empire”, dat zowel “regering” als “slechter worden” kan betekenen. Enigszins parafraserend luidt de titel: “De regeringen van de wereld en/of de wereld die steeds slechter wordt/uitmondend in een satanische wereld”.

Zijn koosnaampje “De Glimlach van de Reformatie” ten spijt is Pierre Viret niet bepaald zachtzinnig als hij de graaiende en zakkenvullende hoogwaardigheidsbekleders, koningen, keizers, bankiers en kerkvorsten onder kritiek stelt. Volgens hem is de neiging om alle transacties te belasten, toentertijd vooral de gehate zoutbelasting – de voorloper van de btw – fnuikend voor de economie en dwingt deze alle onderdanen om de buitensporig luxueuze leventjes van een toplaag te financieren. Zijn analyses zouden zo op de huidige financiële crisis kunnen worden toegepast.

Jeroen en Tobias over het belastingstelsel

Alle boeken van Pierre Viret zijn geschreven in dialoogvorm. Hier, enigszins vrij weergegeven, een voorbeeld van hoe “Jeroen” en “Tobias” over het totalitaire belastingstelsel discussiëren. Tobias verpersoonlijkt de doorsnee (van huis uit rooms-katholieke) burger met gezond verstand. Jeroen vertolkt het standpunt van de Reformatorische theoloog, econoom en politicus.

Jeroen: “De koningen en prinsen hebben echt wel van Godswege het recht belastingen te heffen om het staatsbestel in stand te houden en een rechtvaardige verdeling te bewerkstelligen. Maar het blijkt dat de magistraten de redelijke maat veelal te buiten gaan omdat ze onophoudelijk geldgebrek hebben en altijd nieuwe belastingen bedenken, om zodoende hun pleziertjes te bekostigen. Weet je waarom vorsten hun onderdanen zo tiranniseren en uitbuiten?”

Tobias: “Ik denk dat het van die ingebakken zonden zijn, waar zowat iedereen wel last van heeft.”

Jeroen: “Ja, vanuit Gods gezichtspunt beschouwd zijn de zonden ongetwijfeld de eerste en voornaamste oorzaak. Maar menselijk gezien ligt de oorzaak vooral bij die zwerm vleiers, zakkenvullers en rovers van die heerschappen waar die altijd aan het hof rondom een vorst krioelen. Zij maken de vorsten wijs dat de onderdanen met ziel en lijf het eigendom zijn van de vorst en dat zij er als een veestapel enkel zijn voor instandhouding van het amusement aan het hof.”

Tobias: “Het is me nu volledig duidelijk dat zulk laakbaar gedrag onduelbaar is. Ik begrijp dat zowel vanuit God gezien als menselijk bekeken ook de vorsten zich aan de wet moeten houden. Zij kunnen met hun onderdanen niet zomaar doen wat hun goeddunkt. Het is onwettelijk hun onderdanen allerlei belastingen op te leggen enkel

tot financiering van hun eigen amusement. Tussen de vorst en de minste slaaf behoort altijd een wet te staan die de verhoudingen reguleert en zodoende een matigend effect heeft. De tirannie ontstaat als vorsten hun luxe laten betalen door het innen van allerlei belastingen. Daarom bedachten zij op alles belasting. Er is geen enkele alledaagse handeling, eten of drinken, kopen of verkopen, of er zit belasting op. Een scheutje zout op het eten en zie – er gaat alweer ik weet niet hoeveel naar de belasting. Geen wonder dat het volk de vorsten haat.”

De Franse Revolutie heeft Virets analyses bevestigd. Het was vooral de gehate zoutbelasting waardoor het Franse volk de barricaden beklom en instemmend toezag hoe de door de guillotine afgehakte vorstelijke hoofden over de Parijse straten rolden.

Driemanschap

Uit de brieven van Johannes Calvijn blijkt dat hij Pierre Viret als zijn beste vriend beschouwde. Over en weer geven zij elkaar wijze raad, zelfs over de meest intieme zaken – zoals het vinden van een vrouw.

Het is de invloed van Pierre Viret die Calvijn beweegt na drie jaar verbanning naar Genève terug te keren. Veelzeggend is Calvijns uiteindelijke voorwaarde: “Ik ga alleen naar Genève terug met Viret als collega-predikant aan mijn zijde.” In 1541 schrijft Calvijn aan Guillaume Farel: “Het is een bijzondere vreugde te weten dat Genève Viret gevraagd heeft te komen. Ik heb nu goede hoop dat de zaak nog eens goed zal komen.” Op Calvijns uitdrukkelijk verzoek blijft Pierre Viret enkele maanden in Genève.

De collegiale samenwerking en nauwe vriendschap tussen Johannes Calvijn en zijn collega's Pierre Viret en Guillaume Farel was zo innig dat de term “driemanschap” in zwang kwam. Calvijn heeft zijn commentaar op het Bijbelboek Titus opgedragen aan hen beiden. In zijn opdracht schrijft hij prachtige dingen over de “heilige vriendschap” tussen deze drie predikanten. Zo merkt hij op: “Daarom is onze vriendschap op zich al een getuigenis. Ik kan me niet voorstellen dat er ooit zo'n vriendenkring bestond die zo trouw met elkaar was verbonden als wij in ons ambtelijk verband. Met ieder van jullie bediende ik hier (in Genève) samen het ambt en nooit bespeurde ik ook maar enige zweem van onderlinge jaloersheid – integendeel, volgens mij waren wij immer eensgezind.”

Bron: *Reformatorsch Dagblad* 13 september 2011

Toelichting bij kaartje van Zwitserland.

Deze kaart van de westelijke helft van Zwitserland, gewoonlijk aangeduid als Frans-Zwitserland, biedt een beeld van de daar bestaande politieke machtsverhoudingen in het begin van de zestiende eeuw, dus vóór het uitbreken van de Reformatie.

Het is een ingewikkelde situatie. Door de aangebrachte arcering ontvangt men een duidelijke voorstelling. Er zijn drie bisdommen: in het noorden Bazel (Bale) in het zuiden aan weerszijden van het meer van Genève (Lac Léman) Genève en Lausanne. De wereldlijke macht van de bisschoppen van Genève en van Lausanne (en in ons verhaal krijgen wij alleen met hen te maken) strekt zich echter slechts uit over een zeer beperkt gebied. In het oosten zijn de voornaamste instanties de kantons Bern en Fribourg (het graafschap (comté) Gruyère en het kanton Wallis (Valais) kunnen buiten beschouwing blijven). Noordelijk ten westen van het meer (Lac) van Neuchâtel is het niet zo omvangrijke graafschap Neuchâtel gelegen. Voorts zijn er enige baljuwschappen (Bailliages) behorend onder het gemeenschappelijk zeggenschap van de kantons Bern en Fribourg niet enkel aan de oostkant in de onmiddellijke omgeving van die kantons, doch ook op verwijderde afstand naar het westen toe in het gebied dat bekend staat als het Waadtland (Baillage de Vaud). Dit gebied had oorspronkelijk deel uitgemaakt van het machtsgebied van de hertog van Savoye, evenals trouwens andere vermelde delen van de genoemde gebieden.

Ten slotte zijn nog te noemen enige Heerlijkheden (Seigneuries) welke als vazalschappen vielen onder de kantons Bern, Fribourg en Solothurn (Soleure), wat de laatstbedoelde betreft geheel noordelijk van Neuch

Ook abdijen en kastelen zijn met een teken aangeduid, maar voor ons doel heeft het geen belang daar opmerkzaam op te maken.

INLEIDING

Pierre Viret, tijdgenoot van Farel en Calvijn, behoort tot de Reformatoren die in Frans-Zwitserland hebben gewerkt. Onder hen is hij zelfs de enige die uit dat deel van Zwitserland zelf afkomstig is en die te midden van eigen landgenoten deze positie heeft mogen innemen. Met Calvijn, met wie hij ook te Genève gedurende enige jaren heeft samengewerkt, stond hij aldoor in de allernauwste geestesverbondenheid. Voorts heeft hij in zijn laatste levensperiode nog een bijzondere taak vervuld in het belang van de Reformatie in het zuiden van Frankrijk. Tot de Nederlanden heeft hij echter op geen enkele wijze in relatie gestaan, zelfs niet zijdelings gelijk met Farel nog wel het geval is geweest. Toch kan er aan worden toegevoegd dat wat zijn geschriften betreft naderhand sommige reeds op een vrij vroeg tijdstip ook in het Nederlands een vertaling hebben gevonden, zodat hij althans langs die weg hier rechtstreeks bekendheid mocht verwerven.

Als auteur heeft Viret, in sterkere mate dan Farel, zich verdienstelijk gemaakt. Zijn geschriften zijn overwegend opgesteld in de Franse taal, en niet in het Latijn. Het was zijn opzet zich te richten tot de brede lagen van het volk; hij verstond de kunst in populaire trant met scherp-indringende woorden de mensen aan te spreken. Vandaar dat aan die geschriften hier enige speciale aandacht zal worden geschonken.

De opzet van mijn beschrijving vertoont in het algemeen eenzelfde beeld als in de eerder geleverde biografie van Guillaume Farel. Ook nu moet ik constateren dat in onze taal een biografie van enig kaliber ontbreekt. In andere talen is de situatie terzake gunstiger, natuurlijk met name in het Frans. De kroon spant het uitvoerige en zeer grondige werk van Jean Barnaud, verschenen in 1911. Het spreekt vanzelf dat door mij hiervan en trouwens ook van andere publicaties betreffende Viret een dankbaar gebruik is gemaakt. Tevens heb ik niet verzuimd mij te verdiepen in de eigenlijke bronnen, waarvan speciaal de brieven vermelding verdienen. Alleen op die manier gelukt het met de persoon in kwestie, zij het dan slechts van verre, een echte ontmoeting te bewerkstelligen.

I. AFKOMST EN STUDIEJAREN

Pierre Viret, tijdgenoot van Farel en Calvijn, behoort tot de reformatoren die in Frans-Zwitserland hebben gewerkt. Onder hen is hij zelfs de enige die uit dat deel van Zwitserland zelf afkomstig is en die te midden van eigen landgenoten deze positie heeft mogen innemen. Met Calvijn, met wie hij ook te Genève gedurende enige jaren heeft samengewerkt, stond hij aldoor in de allernauwste geestesverbondenheid. Voorts heeft hij in zijn laatste levensperiode nog een bijzondere taak vervuld in het belang van de reformatie in het zuiden van Frankrijk. Tot de Nederlanden heeft hij echter op geen enkele wijze in relatie gestaan, zelfs niet zijdelings gelijk met Farel nog wel het geval is geweest. Toch kan er aan worden toegevoegd dat wat zijn geschriften betreft naderhand sommige reeds op een vrij vroeg tijdstip ook in het Nederlands een vertaling hebben gevonden, zodat hij althans langs die weg hier rechtstreeks bekendheid mocht verwerven.

Als auteur heeft Viret, in sterkere mate dan Farel, zich verdienstelijk gemaakt. Zijn geschriften zijn overwegend opgesteld in de Franse taal, en niet in het Latijn. Het was zijn opzet zich te richten tot de brede lagen van het volk; hij verstond de kunst in populaire trant met scherp-indringende woorden de mensen aan te spreken. Vandaar dat aan die geschriften hier enige speciale aandacht zal worden geschonken.

De opzet van mijn beschrijving vertoont in het algemeen eenzelfde beeld als in de eerder geleverde biografie van Guillaume Farel. Ook nu moet ik constateren dat in onze taal een biografie van enig kaliber ontbreekt. In andere talen is de situatie terzake gunstiger, natuurlijk met name in het Frans. De kroon spant het uitvoerige en zeer grondige werk van Jean Barnaud, verschenen in 1911. Het spreekt vanzelf dat door mij hiervan en trouwens ook van andere publicaties betreffende Viret een dankbaar gebruik is gemaakt. Tevens heb ik niet verzuimd mij te verdiepen in de eigenlijke bronnen, waarvan speciaal de brieven vermelding verdienen. Alleen op die manier gelukt het met de persoon in kwestie, zij het dan slechts van verre, een echte ontmoeting te bewerkstelligen.

Viret is afkomstig uit het gebied in de dichte omgeving van het meer van Neuchâtel, gelegen in het westelijk deel van Zwitserland dat gewoonlijk aangeduid wordt als Waadtland. De politieke situatie aldaar was bij de overgang van de vijftiende naar de zestiende eeuw nogal ingewikkeld. Gedurende het voorafgaande tijdperk had Waadtland grotendeels gestaan onder de macht van Savoye. Het gebied in de nabijheid van Lausanne vormde in dat opzicht een uitzondering; dit ressorteerde namelijk onder de wereldlijke macht van de bisschop van die stad. Doch tegen het einde der vijftiende eeuw hadden zich in die toestand ingrijpende wijzigingen voorgedaan. De hertog van Savoye was in zijn machtspositie aanmerkelijk teruggedrongen. Pogingen, in het werk gesteld door hertog Karel III (1486-1551) om die weer tot oude luister terug te brengen, leverden geen succes op. Het gelukte aan de Zwitserse Eedgenoten hun invloed naar de onderhavige streek allengs steeds meer uit te breiden. Zo geraakte het oostelijk gedeelte met als middelpunt Aigle sedert 1484 onder het bewind van de stad Bern, vanwege welke er een gouverneur werd aangesteld. En voor wat het uiterste westelijk gedeelte betreft werd aan Karel de Stoute, hertog van Bourgondië, die aldoor bedacht was op machtsuitbreiding, door het leger van de Zwitserse Bondgenoten een zware nederlaag toegebracht, eerst bij Grandson (1 maart 1476), vervolgens bij Murten (22 juni 1476). Sedert dat jaar kwamen de baljuwschappen Grandson en Echallens-Orbe te staan onder het gemeenschappelijke beheer van Bern en Fribourg; de baljuwen werden om de vijf jaren

beurtelings door die beide instanties aangewezen. Er zij meteen aan toegevoegd dat in latere jaren die regeling meermalen spanningen veroorzaakt heeft, doordien Bern wel, Fribourg niet gekozen heeft ten gunste van de reformatie.

Wat de kerkelijke machtsverhoudingen aanbelangt, het zeggenschap van de bisschop van Lausanne strekte zich over een heel wat wijder gebied uit dan diens wereldlijke bevoegdheid. Naar het zuid-westen toe grensde diens ressort aan dat van de bisschop van Genève. Naar het oosten toe reikte het wat het zuiden betreft bij Aigle en omgeving aan dat van de bisschop van Sion, maar voor het overige maakte ook Bern met omgeving er deel van uit. Het ressort was over negen dekanaten onderverdeeld.

Ook de geboorteplaats van Viret, Orbe, was in het betreffende ressort gelegen. Dit stadje was althans voor het uiterlijk alleszins godsdienstig: het telde niet minder dan zeven kerkgebouwen met 76 altaren. Meer dan veertig geestelijken waren aan die kerken verbonden. De voornaamste kerk, de Notre Dame, die bij het strijdgewoel met Karel de Stoute aanzienlijke schade opliep, misschien zelfs in vlammen opging, werd in de jaren daarna zorgvuldig en sierlijk tot een architectonisch geheel opgebouwd. Ook had men er een klooster van Clarissen.

Orbe, een stadje daterend uit de Romeinse oudheid *Urba*, opgebouwd tegen een heuvel, was gelegen ongeveer 18 kilometer noordelijk van Grandson en 50 kilometer zuidelijk van Neuchâtel. Pierre Viret is er geboren in 1511; de precieze datum wordt niet vermeld. Zijn vader Guillaume was lakenwever en kleermaker van beroep. In het gezin zijn daarna nog twee zoons geboren, die naderhand geen bijzondere bekendheid hebben verkregen. De ouders waren welgestelde lieden en beschikten ter plaatse over een vrij uitgebreid landbezit. Kerkelijk moeten zij meelevend zijn geweest, terwijl met name de moeder zich kenmerkte door een nauwgezette vroomheid.

Omtrent de jeugdijaren van Pierre is slechts weinig bekend. In Orbe werd door hem de school bezocht. Het onderwijs stond in het algemeen niet op een hoog peil. En voor zover het aan redelijke eisen voldeed, was het vooral gericht op het bekwamen tot het intreden in de geestelijke stand. Zo heeft Pierre er Latijn geleerd. Stellig wilden zijn ouders dat hij zou worden opgeleid tot de geestelijke stand. Zelf moet ook hij hiertoe neiging hebben bezeten. Hij hielp de priesters bij de viering van de mis en hij was gewend zich met zijn ouders stipt te houden aan de regels van de kerk. Zijn moeder leerde haar kinderen op bepaalde dagen het vasten in acht te nemen door dan alleen brood en water te gebruiken. Timide van aard, beschikte hij tegelijk over een helder verstand en een sterk geheugen. Een groot gedeelte van de Bijbel moet hij uit het hoofd hebben gekend.

Toen hij zestien jaar oud was, werd hij voor verdere opleiding naar Parijs gezonden. Of en in hoeverre hij vóór zijn vertrek erheen kennis droeg van de reformatische beweging welke zich in het omgevende gebied had doen gelden, valt niet met zekerheid te zeggen. Geheel onkundig kan hij dienomtrent niet zijn geweest. Een zijner leraars, Marc Romain, had in Straatsburg verbleven; en naderhand werd door hem de verzekering gegeven dat deze de eerste was geweest om hem op te trekken uit de barbaarsheid en sofisterij alsmede hem te onderrichten in de schone letteren.

Het kan ook niet anders, of naar Orbe moeten geruchten zijn doorgedrongen over het optreden van Zwingli in Zürich en niet minder over wat ter zake zo al gaande was in Bern. In maart 1527 - het jaar waarin Pierre naar Parijs trok - begon, onder beschikking van de overheid in Bern, Farel te Aigle met het prediken van het Evangelie in reformatische zin. Indrukken en gevoelens zijn in het hart van de jongeling wakker geroepen die in het vervolg blijken te hebben bijgedragen tot het

nemen van een weloverwogen en vaste beslissing in de bedoelde geest.

In Parijs heeft hij gedurende een drietal jaren het collége de Montaignu bezocht, dat ter zake een goede naam bezat en alwaar ook Calvijn een deel van zijn opleiding heeft ontvangen. Met opzet spreek ik niet van een genieten, want de leerlingen waren er onderworpen aan een harde tucht. De twee jaren oudere Calvijn heeft hij onder zijn medestudenten niet ontmoet; deze was kort tevoren naar Orléans vertrokken. Wel zal hij er kennis hebben gemaakt met Ignatius van Loyola, in het vervolg van tijd de stichter van de orde der Jezuïeten. Bijzonderheden dienomtrent alsook over dat verblijf in Parijs ontbreken ten enenmale. Slechts uit de omstandigheid dat hij in zijn verder leven er blijk van heeft gegeven de klassieke talen volledig te beheersen en bij de ontmoeting met tegenstanders zowel als in zijn schriftelijke uiteenzetting een meester te wezen op het wapen van de disputeer- kunde, valt op te maken dat het ontvangen onderricht terdege vrucht heeft afgeworpen.

Examens heeft hij niet afgelegd, graden niet behaald. Op een gegeven moment is hij naar Orbe teruggekeerd. Pierrefleur, een eveneens uit dat stadje afkomstige tijdgenoot, deelt mede: „Hij te Parijs verkerende werd bekend als aan te nemen de Lutherse religie, zodat het hem goed voorkwam te vluchten, en hij keerde terug naar het vermelde Orbe in het huis van zijn genoemde vader". Hieruit valt op te maken dat gedurende de onderhavige periode zich bij hem een ontwikkeling heeft voltrokken, waarvan de preciese gang voor ons verborgen blijft. Het is evenwel bekend dat zich toen in Parijs reformatorische invloeden hebben doen gelden. Wij moeten aannemen dat Viret op de een of andere manier met personen uit die kring in aanraking is gekomen. Aanhangers van die nieuwe stroming stonden aan bestrijding en vervolging bloot. Enkel onder hen werden als ketteren veroordeeld en op het schavot ter dood gebracht. Zulks gebeurde o.m. in 1529 met Louis de Berquin. En in het daarop volgende jaar dreigden opnieuw aanhangers van die beweging het slachtoffer te worden als gevolg van een in Frankrijk tegen de ketterij gevoerde actie. Voor enige belangrijke figuren zoals Gerard Roussel en Lefèvre d'Étaples was het aanleiding om naar elders een goed heenkomen te zoeken. In die situatie laat het zich verstaan dat ook Viret het geraden vond niet langer in Parijs te verblijven.

Hoe het zijn moge, vast staat dat zich bij hem een innerlijk proces heeft voltrokken, dat gepaard ging met strijd en twijfel. In één van zijn latere geschriften heeft hij erop gezinspeeld, wanneer hij handelt over de weg nodig om tot de waarheid te geraken. Het heet dan bij hem: „(Die weg) is moeilijk te vinden, want men moet hem zoeken buiten al het geschapene om en toch langs de schepselen heen. En al naardien ik talrijke armelijke gewetens zie geheel in de war en haast wanhopig, niet wetend waarheen zich te wenden, naar die mate verdient het geval sterker medelijden en ontferming. En in aanmerking genomen dat ik zelf vrij langdurig in hetzelfde opzicht er slecht aan toe ben geweest en dat ik ondervonden heb, hoe gevaarlijk die kwaal is en welk een pijn en kwelling zij met zich medebrenge aan de mens die God vreest en die bezorgd is Hem in Zijn eer te krenken en zo in gebreke te blijven, ben ik des te meer bewogen om hulp en steun te bewijzen aan degenen die daarin nog gevangen zitten en die alleen er maar geen uitkomst in weten te vinden".

Iets verder in hetzelfde verband voegt hij er nog aan toe: „ofschoon ik niet veel weet en nauwelijks wat doorgemaakt heb, toch kan ik niet ontkennen dat de Heere, Die door Zijn genade en ontferming mij heeft opgetrokken uit die ontdaanheden en angsten alsook uit de donkerheid waarin ik evenals de anderen verkeerde, en wel tot de kennis der waarheid, mij evenzeer heeft doen ervaren veelszins dingen waarmede ik mijn armelijke broeder van dienst kan wezen".

II EERSTE WERKZAAMHEDEN ALS PREDIKER

Viret kan nog niet lang zijn teruggekeerd naar de ouderlijke woning in Orbe, toen aldaar Farel verscheen. Het was op Palmvasen 2 april 1531. Hij kwam er vergezeld door twee afgevaardigden van de regering in Bern, en wel op verzoek van de ter plaatse gevestigde baljuw (gedurende de onderhavige periode vanwege Bern aangesteld). Wat was er namelijk gebeurd?

Een Franciskaan uit het Clarissenklooster had in de verlopen dagen in zijn preken nogal op felle wijze zich uitgelaten over de reformatorische actie welke overal in de omgeving gaande was. Derhalve had de baljuw het nodig geacht zijn overheid in Bern op de hoogte te stellen en te waarschuwen. Van harentwege kwam Farel nu opdagen met de vereiste machtiging. Met bekwame spoed betrad hij de kansel. Het spreken werd hem aldra onmogelijk gemaakt. Van alle kanten werd hij uitgejouwd met tal van scheldwoorden als hond, ketter, satan. Maar hij liet door een dergelijke bejegening zich niet van de wijs brengen. Op maandagmorgen in de vroege trachtte hij op het stadplein de burgerij toe te spreken, zonder evenwel enig gehoor te vinden. De regering in Bern, door de baljuw ingelicht, richtte al op 7 april tot de Raad van Orbe een ernstig-afkeurend oordeel met de eis van genoegdoening en het opleggen van een boete, waaraan vóór 13 april behoorde te worden voldaan. In feite is hiervan niets gekomen, maar wel was het gevolg dat Farel nu de gelegenheid ontving de opgevatte taak tot uitvoering te brengen.

Velen waren het niet die zich onder zijn evangelieprediking schaarden, niet meer dan een tiental. Tot hen behoorden de leraar Marc Romain en Pierre Viret. Door die afzijdigheid en tegenwerking liet hij zich geen moment afschrikken. Wat meer nog betekent, in het besef dat het zijn taak was de ondernomen taak en actie over een zo wijd mogelijk gebied uit te breiden, was hij er op uit anderen te werven als medewerkers. En gelijk hij enige jaren later te Genève Calvijn zou aanzetten om aldaar als zodanig werkzaam te zijn, wist hij thans te Orbe twee jonge mannen ook min of meer te pressen zich met eenzelfde taak te belasten. Het gebeurde zonder dat er enige wijding of plechtige bevestiging in het ambt aan vooraf ging. Eén hunner was de twintigjarige Viret. Deze heeft op 6 mei zijn eerste preek mogen houden in de eigen vaderstad met tevens zijn ouders onder het gehoor.

Op de dag van Pinksteren 28 mei had hij het voorrecht in hun samenzijn onder leiding van Farel de Avondmaalsviering mee te maken. Het moet voor hem een grote belevenis zijn geweest; hij gewaagt er nog van in de voorrede van een zijner geschriften. Hij brengt daar God lof tot dat het Hem behaagd heeft eer te betonen niet aan zijn persoon die het maar al te onwaardig is, doch wel aan het heilig hem toevertrouwd dienstwerk door dit niet zonder vrucht te laten blijven; in het bijzonder geeft hij dan blijk van dankbaarheid daar God mede van zijn dienstwerk gebruik heeft willen maken om zijn vader en moeder te geleiden tot de kennis van de Zoon Gods, alsmede omdat hij getuige is mogen wezen van de christelijke belijdenis welke zij in hun leven en sterven afgelegd hebben.

Niet louter tot zijn vaderstad bleef de bedoelde werkzaamheid van Viret beperkt. Farel die naar het naburige Grandson was vertrokken om er zijn taak voort te zetten, aarzelde niet hem mede in die arbeid te betrekken. Zo vond hij zich aangewezen om aldaar te prediken op Hemelvaartsdag na de noen. Hoewel de gardiaan van het Franciskanerklooster bezwaar inbracht, zette hij niettemin door. Het gevolg was dat de slotvoogd zich met de zaak ging bemoeien. Deze, vergezeld van twee gezworenen,

verbood hem uitdrukkelijk met het prediken voort te gaan. Dit gebeurde tot driemaal toe, ten slotte onder het stellig dreigement, indien hij niet ophield met prediken, hem te zullen opsluiten in de gevangenis.

In Orbe zelf stuitte hij niet op een tegenstand van overeenkomstige aard. In het algemeen kon hij er staat maken op hoge achting, zodat hij door zijn roomse medeburgers ongemoeid werd gelaten. Zijn optreden schijnt zelfs bij hen de nodige indruk te hebben gewekt. Op 24 maart 1532, na zelf in een van de kerkgebouwen te hebben gepreekt, begaf hij zich samen met zijn hoorders naar de kapel van het Clarissenklooster. Aldaar was als voorganger opgetreden een doctor in de theologie, broeder Rabani, iemand op leeftijd. In zijn prediking plaatste deze, met voorbijgaan van de genade Gods en de gerechtigheid uit het geloof, de goede werken van de mens in het middelpunt. Door Viret werd hij nu, onder beroep op duidelijke uitspraken der Heilige Schrift, weersproken en voorgesteld als iemand die het volk op een dwaalspoor voerde. De ander volstond met slechts op te merken: Mijn kind, gij zijt nogal jong om een grijsaard gelijk ik ben te logenstraffen. Farel die van dit voorval melding maakt, constateert dat Viret het verstond de vijanden der waarheid het zwijgen op te leggen niet door het zwaard of het vuur, doch door het Woord Gods. En zijn prediking vond inderdaad bij velen ter plaatse ingang. Er vormde zich allengs een gemeente van reformatorisch-gezinden. Aan de Avondmaalsviering op 31 maart - het was de zondag na het geschetste voorval - namen 54 mannen en 23 vrouwen deel.

Gedurende de laatste maanden van het voorafgaande jaar had men overigens onder voorstanders der reformatie een pijnlijke periode doorgemaakt. Want op de elfde oktober was het aan de roomsgezinde kantons gelukt een zware nederlaag toe te brengen aan de andere kantons die onder leiding stonden van Zürich in de slag bij Kappel. Niemand minder dan Zwingli sneuvelde daarbij. Op 20 november was daarna de landvrede van Kappel gevolgd, waarbij de vrijheid van de reformatorisch-gezinden een sterke begrenzing onderging. In Bern, bondgenoot van Zürich, veroorzaakte dat gebeuren een gedrukte stemming, terwijl de gemoederen in de aan Bern onderhorige gebieden juist opleefden. De neiging om verzet te plegen en om, zoals in Grandson was gebeurd, met geweld in te gaan tegen de nieuwe prediking, vond in die gesteldheid ruimschoots voedsel.

Het zal mede aan die omstandigheid hebben gelegen dat men het in Bern raadzaam heeft geacht ter zake een nadere regeling te treffen met Fribourg. Dientengevolge is tussen beide instanties op 30 januari 1532 een afspraak tot stand gekomen, waarnaar in het vervolg van beide zijden in de onderhorige gebieden te werk zou worden gegaan. Zij hield voornamelijk het volgende in:

Onze onderdanen van de beide religies zullen gezamenlijk in vrede leven. Volledige vrijheid zal verblijven aan de gewetens. De gereformeerden zullen een kerkgebouw hebben om er het Woord Gods in te prediken. De mis blijft afgeschaft in de plaatsen alwaar zulks met meerderheid van stemmen is geschied; in stand zal zij blijven in de plaatsen alwaar men haar heeft behouden, met vergunning evenwel voor de gereformeerden om er hun prediking te hebben. Geen scheldwoorden, geen vernielingen in de kerkgebouwen. Elke overtreding zal worden bestraft met drie dagen en nachten gevangenis alsmede een boete van één gouden schild; voor wat de vrouwen betreft zullen boete en straf slechts de helft bedragen.

Gelet op deze bepalingen behoefde Viret zich niet al te bezwaard te gevoelen, toen hij in september 1532 Orbe verliet en zich op weg begaf naar Payerne, gelegen ten oosten van het meer van Neuchâtel in de richting naar Fribourg. Hij ging er tijdelijk de taak waarnemen van Antoine Saunier, die tezamen met Farel was afgevaardigd naar een

synode van de Waldenzen in Piëmont. Hij is er gebleven tot januari 1533, slechts met een korte onderbreking voor een bezoek aan Orbe. Het bleek uitermate moeilijk om in Payerne behoorlijk ingang te vinden. Een kerkgebouw werd niet ter beschikking gesteld. Hij moest zijn boodschap maar zien kwijt te raken in de straten en hier en daar in een taveerne. Voorts bleef het bij disputen en twistgesprekken met monniken. Eind 1533 heeft zijn weg opnieuw geleid naar Payerne. Hij kwam toen uit Neuchâtel vandaan. De tegenstand waarop hij stuitte, was niet geringer dan bij de vorige gelegenheid. Het hield verband met de omstandigheid dat zijn werkzaamheid nu zich niet bepaalde tot het prediken. Ook de doop werd door hem bediend en in de kring der reformatorisch-gezinden werden door hem huwelijken voltrokken. Het gevolg was dat boeten werden opgelegd en ten overstaan van de rechter tegen hemzelf processen gevoerd. Vanzelfsprekend liet de regering in Bern hem niet aan zijn lot over; zij greep te zijnen gunste in. Het ergste wat hem echter toen overkwam, was dat hij ergens op weg zijnde onverhoeds overvallen werd door een priester; deze bracht hem in de rug enige slagen toe met het zwaard. Hij bleef voor dood liggen. Toch liep het nog goed met hem af, hij mocht het leven behouden. Hij heeft evenwel zijn verdere leven steeds de littekens van die vijandelijke overval gedragen. Naderhand heeft hij in de opdracht van een zijner geschriften, gericht aan de regering van Payerne, er aan herinnerd. Het luidt daar uit zijn mond: „Gij weet welk getuigenis en teken van mijn dienstwerk ik aan mijn lichaam draag, en hoe God mij heeft bijgestaan in dat grote doodsgevaar, waaruit Hij mij heeft opgetrokken, van het zwaard dergenen die toentertijd tot mijn vijanden behoorden en daarna door de genade Gods geworden zijn tot vrienden en tot dienstknechten in het huis Gods samen met ons”.

In de loop van deze jaren voerde Virets weg nu eens hier- dan weer daarheen, al naar de behoefte van het ogenblik en naar Farel, gelijk wij moeten aannemen, zulks raadzaam oordeelde. Na zijn eerste verblijf te Payerne vinden wij in de aanvang van 1533 hem te Genève. Aldaar had Antoine Froment gepredikt, maar deze werd om de een of andere reden genoodzaakt die stad te verlaten. Viret heeft hem toen vervangen, al zijn de bijzonderheden diens dienoms niet nader bekend. Vast staat alleen dat door hem uit naam van de reformatorisch-gezinden aldaar de brief is opgesteld, gericht aan de Raad van Bern, met beklag over de intolerante houding der plaatselijke regering en met beroep vanwege Bern om bescherming ertegen. Het was hun begeerte heilig te leven naar het Evangelie; hun aantal was niet gering. Samenkomen deden zij in particuliere huizen, terwijl dan de meest begenadigde onder hen gewoon was de Schrift uit te leggen. Vanwege Bern is ook inderdaad gevolg gegeven aan dat beroep uit Genève. Haar regering ontving het dringend verzoek terzake toch volledige vrijheid te verlenen.

Vervolgens werd de plaats van zijn werkzaamheid geheel verlegd uit Orbe vandaan. Boze tongen wisten te vertellen dat hij zou zijn verbannen als een melaatse, en wel door de besten uit hun kring. Men zal daarbij in gedachten hebben gehad het gebeurde met Rabani en soortgelijke voorvallen. Hoe het zijn moge, in werkelijkheid hield die verplaatsing verband met de omstandigheid dat in Orbe iemand anders als vast predikant kon worden verkregen. Viret vond nu een nieuwe taak in Neuchâtel naast en samen met Antoine Marcourt. Reeds in 1531 had hij er enige tijd doorgebracht. Farel die ook daar ter plaatse de grondslag had gelegd voor de reformatie, was toen samen met Saunier afwezig; hij had uit Grandson bericht gezonden dat men het voor lief moest nemen Viret te ontvangen, „die ons te Orbe van God werd geschonken, van wie ik verwacht dat gijlieden voor een dag of twee drie vertroosting zult verkrijgen totdat een van ons naar u zal zijn teruggekeerd”.

Nu heeft hij er echter voor langere duur een taak gevonden, zij het niet zonder onderbreking af en toe naar elders. Over een tussentijds verblijf vertelde ik reeds. Overwegend bezwaar behoeft een dergelijke afwezigheid niet op te leveren, want in Saunier bezat men te Neuchâtel een vaste predikant.

Desniettemin heeft Viret ook aldaar nauwe contacten opgebouwd. Concrete gegevens hieromtrent vallen helaas niet te vermelden. Maar later - het was in 1544 - heeft hijzelf, zich richtend tot enige vooraanstaande personen in die gemeente, opgemerkt welk een innige verbondenheid hen tezamen had verenigd dank zij de band van de Geest Gods alsmede de grote vriendschap welke zij hem steeds hadden toegedragen.

Toen hij op de overgang van 1533 op 1534 verwickeld was in de kwesties te Payerne, verscheen er opeens vanwege de regering in Bern de oproep tot hem om zich naar Genève te begeven. Blijkbaar was het nadat hij genoegzaam hersteld was van de hem door de zwaardslag toegebrachte verwonding. Hij heeft zich althans meteen op weg begeven om aan die opdracht gevolg te geven, niet echter zonder van tevoren er bij Bern op te hebben aangedrongen de in Payerne aanhangige procesvoering tijdelijk stop te zetten. Aan dit verlangen is ook inderdaad voldaan.

Na zijn vorig korte verblijf in Genève in het begin van 1533 had de reformatorische beweging aldaar enige voortgang gemaakt. Froment was teruggekeerd en had er zijn arbeid kunnen hervatten. Toch ontbrak het niet aan tegenacties om deze ontwikkeling zoveel mogelijk te belemmeren. Daarbij had het weinig zin meer om een beroep te doen op de bisschop van Genève, zulks vanwege diens bondgenootschap met Bern, in 1526 tot stand gekomen op grond van louter politieke overwegingen. Men hoopte echter een sterk tegenwicht te kunnen scheppen door een bekwaame doctor der Sorbonne, de Dominicaan Guy Furbity, uit te nodigen om gedurende de Adventsdagen te komen prediken. Deze kwam werkelijk opdagen. Hij fulmineerde tegen de Lutheranen, Duitsers gelijk hij zich uitdrukte, hiermede tevens zinspelend op de duitssprekende ressorten van Zwitserland alwaar de invloed van Zwingli zich in sterke mate deed gelden. Froment die zich mede onder zijn gehoor bevond, kreeg geen gelegenheid aan het woord te komen om verweer te bieden. Vandaar dat deze bij Bern zijn beklag indiende. Het gevolg was een krachtig schrijven uit Bern met bevel de dominicaan in hechtenis te nemen en onder strenge bewaking te stellen. Toen daarop de Raad van Genève het onomwonden juist zeer beslist voor hem ging opnemen, vaardigde men in Bern vier vertegenwoordigers af die te Payerne Viret opnamen en zich gezamenlijk op 4 januari 1534 te Genève aanmeldden met de bedoeling om aan de geuite eis de nodige kracht bij te zetten. De onderhandelingen, waarbij ook de inspraak van Viret gewicht in de schaal moet hebben gelegd, eindigde met het ultimatum dat, indien aan de gestelde eis niet werd voldaan, het bondgenootschap zou worden verbroken.

De politieke situatie waarin Genève verkeerde, liet zoiets gewoonweg nu eenmaal niet toe. De Raad zag zich dus tot toegeven genoodzaakt. De nadere uitvoering leverde toch nog enige kwesties op. Het slot was dat op het stadhuis op 29 januari een twistgesprek kon worden georganiseerd van Furbity met Farel en Viret. Dit werd gedurende enige dagen voortgezet, aanvankelijk ten overstaan van de burgemeesters, vervolgens van de Raad van tweehonderd. In geding was het gezag dat aan de paus toekomt. De man beriep zich onder meer op uitspraken van Johannes Eck (dezelfde met wie Luther in 1519 te Leipzig een dispuut heeft gevoerd). Het liep er op uit dat hij moest erkennen zijn beweringen niet te kunnen bevestigen met uitspraken van de Heilige Schrift. En hij verklaarde zich bereid aan Bern genoegdoening te zullen verschaffen en wel in de door hem op de eerstvolgende zondag te houden preek. Dit zou wezen op 15 februari. Hij kwam echter zijn toezegging niet na en weigerde ook de

vanwege de burgemeesters opgestelde herroepingsformule voor te lezen.

Hij begon zich integendeel juist te beklagen over de hem aangedane belediging. Toen daarop de vertegenwoordigers van Bern ten overstaan van het aanwezige volk opnieuw van hem de overeengekomen genoegdoening verlangden, was het gevolg dat de menigte zich met luid geschreeuw op hem wierp en hij alleen dank zij de tussenkomst van die vertegenwoordigers aan de dood kon ontkomen.

In de tussentijd van al dat gebeuren wat het mogelijk geweest dat het Evangelie vrij en ongestoord werd verkondigd door de predikanten. Een grote zaal in de woning van De Baudichon was voor dit doel beschikbaar.

Viret heeft er aan meegedaan. Het geval wilde dat hij daarna op 22 februari er preekte en tevens de doop bediende en wel onder het uitspreken van de woorden: in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest, zonder echter het vergezeld te doen gaan van het teken des kruises. Tevoren hield hij, met naast zich aan weerszijden gezeten Farel en Froment, de preek in tegenwoordigheid van wel een driehonderd toehoorders. Met het oog op dit aantal had men aan de zaal een belendend vertrek moeten toevoegen. Het bij de regering ingediend verzoek hun een eigen gebouw ter beschikking te willen stellen, was niet ingewilligd. Na verloop van enige tijd volgde toch de kennisgeving dat zij de vrijheid ontvingen zelf zich een gebouw te verschaffen. Zo namen zij bezit van het Franciskaner klooster de Rive en werd in de kapel van dit klooster op de eerste maart door Farel de eerste publieke kerkdienst verzorgd. De dag daarop vertrokken de vertegenwoordigers van Bern weer naar hun woonplaats.

Kort daarna keerde ook Viret terug naar Neuchâtel om er zijn taak te hervatten. Doch al spoedig werd uit Bern opnieuw een beroep op hem gedaan ter wille van Genève zich daarheen te begeven, uiteraard met toestemming van de autoriteiten in Neuchâtel. Kennelijk heeft hij tegen inwilliging van dat verzoek geen enkel bezwaar gehad. Zo heeft hij in het verder verloop van het genoemde jaar, alsook in 1535, zij het alweer met onderbrekingen, naast Farel een niet onbelangrijk aandeel gehad in de actie ter bevordering van de reformatie in die stad. Hij heeft zich in dat opzicht inderdaad verdienstelijk gemaakt. Vandaar dat hij in de kring van de aanhangers der reformatie die allengs gewonnen werden, een zekere populariteit genoot. Hij was gewoon van huis tot huis de mensen op te zoeken en hen te onderrichten onder meer over het gebed des Heren. Het is bekend dat hij ook - of het in feite misschien wat later is gebeurd, doet weinig ter zake; het werpt licht op de door hem gevolgde methode - in een serie op zondag gehouden predikaties dat gebed uitvoerig uitgelegd heeft; dit, gelijk door hem naderhand in de opdracht van een geschrift over hetzelfde onderwerp met zovele woorden opgemerkt werd, in het belang van de arme, simpele lieden en de arme arbeiders die zo weinig gelegenheid hebben om voortdurend naar de preken te komen luisteren.

Ook heeft hij evenwel in dezelfde stad een onaangename ervaring opgedaan. Hij was er samen met Farel gehuisvest in de woning van een der aanzienlijkste aanhangers der reformatie, Claude Bernard. Bij deze was een vrouw in dienst die onder meer voor de maaltijden moest zorgen. Van haar medewerking hebben nu naar het schijnt de tegenstanders der reformatie, die in de stad nog verre in de meerderheid waren en die op middelen zonnen om zich van de predikanten te ontdoen, gebruik gemaakt tot het plegen van een aanslag op hun leven. Vergift, verkregen van een bevriende apotheker, werd door haar in de spinaziesoep gemengd. Het was de kennelijke opzet op deze wijze als in één omslag de drie predikanten uit de weg te ruimen en zo voorgoed hun werk te doen mislukken.

'Toevallig' werd Froment juist tevoren weggeroepen. Farel gebruikte om de een of

andere reden de soep niet. Maar Viret die ze wel nuttigde, werd dientengevolge ernstig ziek. Ook ditmaal ontkwam hij evenwel aan de tegen hem beraamde dood, doch nog maanden lang kreeg hij te kampen met lichamelijke zwakheden en krampen. De bedoelde gebeurtenis voltrok zich op zaterdag 6 maart 1535. Een week nadien werd er bericht van gedaan door de Raad van Genève aan die van Bern als van een schandaal. De straf bleef dan ook niet uit. De daderes die een bekentenis aflegde, werd ter dood veroordeeld en onderging deze straf op 14 juli.

Heel wat belangrijker omstandigheid was dat van toen af het aanzien der geestelijkheid in de ogen der burgerij taande en de invloed der reformatoren aanmerkelijk werd versterkt. Farel en Viret kregen op 2 april logies aangeboden in het klooster de Rive. Van grote betekenis was met name dat de gardiaan van het Franciskanerklooster Jacques Bernard, die overtuigd was geraakt van de waarheid van het reformatorisch standpunt, aan de Raad der stad de voorslag deed een openbaar dispuut te organiseren tussen beide groepen. Dit vond ook inderdaad plaats op 23 april. Het heeft niet weinig moeite gekost om van roomse zijde woordvoerders te verkrijgen, bereid om in discussie te treden tegen de door Bernard opgemaakte stellingen. Voor een ruime verspreiding van deze werd zorg gedragen. Eindelijk kon op 30 mei het dispuut een aanvang nemen. Gedurende ettelijke dagen werd het voortgezet. Een rechtstreeks verslag van de gevoerde verhandelingen ontbreekt. Uit de berichten hieromtrent valt evenwel op te maken dat Viret ondanks zijn ziekelijke gesteldheid een levendig aandeel in de discussies heeft genomen. In het bijzonder was dat het geval tegenover Pierre Caroli, die te Parijs wel in ongenade was gevallen vanwege zijn afwijkende opvattingen en gedragingen, maar die nu uit antipathie tegen Farel en Viret poogde hen klem te zetten door zijn eigen verdediging van de oude in geding gebrachte stellingen. Meermalen gelukte het Viret daarbij juist hem schaakmat te zetten met zijn krachtige en doordringende betoogtrant. Het resultaat was voorts dat na afloop van het dispuut de gelegenheid werd verleend het Evangelie te prediken in alle kerkgebouwen der stad.

Op 4 augustus 1535 ging vervolgens van Farel en Viret gezamenlijk een uitvoerig schrijven uit, bestemd voor alle vrome broeders, dienaren des Woords die de Christus zuiver belijden, zowel als anderen die de vroomheid zijn toegedaan. Het had betrekking op de Waldenzen die in de Provence in Frankrijk blootstonden aan een hevige vervolging. Die vervolging had reeds in 1528 een aanvang genomen, maar gedurende de jaren 1533 en 1534 was de situatie in dat opzicht aanmerkelijk verergerd, zodat talrijke slachtoffers ten prooi waren gevallen aan die vervolging. De strekking van de brief was te attenderen op de hoge nood waarin deze Waldenzen verkeerden, alsmede op de dringende noodzaak hun op de een of andere wijze hulp te bieden, hetzij met raad hetzij met daad, en in ieder geval hen te gedenken in de gebeden. Want - aldus luidt het bet oog - „de zaak gaat ons allen gemeenschappelijk aan die door hetzelfde geloof, door dezelfde band des Geestes en der liefde verbonden zijn met de ene Christus. Het volk is uitgeput en het wordt gedrukt door de ergste armoede. Rust kan het niet verkrijgen van de tyrannen, en om zich naar elders uit te wijken, opent zich nergens een veilige uitweg midden door vijanden heen, want belast met vrouwen en kinderen, daarentegen ontlast van geld, heeft het volstrekt geen toevluchtsoord". De onderhavige missive werd door een bode persoonlijk overgebracht naar diverse adressen. Capito in Bazel heeft op 23 augustus de ontvangst aan Farel bevestigd.

Bij de inhoud van deze missive heb ik met opzet wat nader stilgestaan. Wij moeten

namelijk met grote waarschijnlijkheid aannemen dat met diezelfde aangelegenheid verband houdt de reis welke Viret in het najaar van 1535 ondernomen heeft naar Zrich, Bazel en Straatsburg. Zij zal hebben moeten dienen om ten gunste van diezelfde nood der Waldenzen het pleit te voeren. Het staat vast dat hij op 15 november 1535 zich te Bazel bevond en dat aldaar sprake viel van verdere reisplannen. Over het resultaat van de desbetreffende bemoeiingen valt echter niets te rapporteren.

Op goede gronden mogen wij aannemen dat hij bij dat verblijf in Bazel Calvijn ontmoet heeft. Deze is omstreeks dezelfde tijd aldaar beland en wij vinden ergens bij hem de mededeling dat Viret hemzelf met zijn broeder in Bazel heeft aangetroffen. De twee zouden naderhand in nauwe verbondenheid en eensgezindheid met elkander samenwerken.

Vóór het ondernemen van de betreffende reis had Berthold Haller in Bern - gelijk deze op 10 september aan Bullinger te Zürich deed weten - met Viret contact gehad. Hij sprak in die brief over Viret als over een zeer bekwaam iemand, maar die nogal ziekelijk was ten gevolge van vergiftiging door hem opgedaan. Om wat voor reden hij toen in Bern verbleef, terwijl te zelfder tijd Farel eveneens buiten Genève moet zijn geweest, weten wij niet. Ook valt niet met zekerheid te zeggen, waarheen hij toen uit Bern is getrokken, meteen naar Genève dan wel eerst nog naar Neuchâtel.

Hoe het zijn moge, bij de overgang naar het jaar 1535 bevond hij zich te Neuchâtel, de plaats aan welke hij nu eenmaal als pastor was toegewezen. Dat men daar het werkelijk op prijs stelde hem in hun midden te hebben, bleek niet lang daarna op overduidelijke wijze. Er was nog slechts weinig tijd verlopen, of vanuit Genève werd alweer een beroep op hem gedaan. Men wenste hem aldaar nu voorgoed als predikant te bezitten. En Viret van zijn kant had daar kennelijk wel oren naar. Want in zijn schrijven van 18 februari 1536, waarin hij Genève geluk wenste met het feit dat de stad uit de aanvallen waaraan zij had blootgestaan, ten volle mocht zijn bevrijd, gaf hij tevens te kennen de op hem uitgebrachte roeping te zullen opvolgen, zodra men in Neuchâtel erin zou hebben bewilligd. Vanwege Genève had men zich al gewend tot de classis (samengesteld uit de predikanten in het onderhavige ressort) met het verzoek die bewilliging te helpen bewerken. Het kwam echter in werkelijkheid heel anders uit. Op 19 februari reeds richtte de Raad van Neuchâtel tot die van Genève de mededeling dat er geen sprake van kon zijn dat Viret werd afgestaan; in de bestaande situatie was hij onmisbaar; tevens werd nog gememoreerd alles wat hem aan moeiten en rampen te Payerne en elders was wedervaren.

Toch zou zich kort na dit voorval een grote verandering voltrekken in Virets positie. Hij ging een nieuwe fase van zijn leven tegemoet.

III. ALS PREDIKANT VERBONDEN AAN LAUSANNE

In het ressort van Frans-Zwitserland is, gelijk Farel van Neuchâtel en Calvijn van Genève, Viret van Lausanne de reformator te noemen.

Het uit Neuchâtel geopperde bezwaar schijnt toch niet van overwegende aard te zijn geweest of anders spoedig geheel vervallen te zijn, want slechts weinige dagen erna bevond Viret zich op weg naar Genève. Hij was in gezelschap van Christophe Fabri, een uit Frankrijk uitgewekene, die door Farel was geworven om als predikant te Neuchâtel dan wel in haar omgeving te werk gesteld te worden. Op hun tocht passeerden zij Yverdon, welke stad op dat moment belegerd werd door troepen vanwege Bern in de strijd tegen de hertog van Savoye. Officieren uit hun midden deden op Viret een beroep om onder hun bescherming mede te trekken naar Lausanne en dan aldaar het werk aan te vatten. Hij verklaarde zich hiertoe meteen bereid en, terwijl Fabri zijn weg vervolgde naar Genève, begaf hij zich naar zijn vader te Orbe, in afwachting van de nabije overgave van Yverdon. Zo kon hij in de loop van de maand maart 1536 naar Lausanne trekken; het was op het machtsgebied van de bisschop aldaar, waar Bern toen nog generlei gezag uitoefende. Het was voorts een stad, naderhand in een van zijn brieven gekenschetst als een bolwerk van de Diana der Efeziërs en een burcht van de Minerva der wetenschap.

Hoe het zijn moge, in de stad gearriveerd begon hij zonder mankeren op straat en in taveernen het Evangelie uit te dragen. In zijn eigen verhaal heet het: „Hoe ik tegen dat werk niet was opgewassen, ontging mij niet... , maar ik verliet mij op de steun van de Heer, die mij tot deze krijgsdienst had aangenomen. En zodoende heeft Hij mij weldra niet enkel medewerkers toegevoegd, doch tevens gezaghebbers.... Want uit het midden der burgers hebben verscheidenen mij de helpende hand geboden, die al spoedig samen met mij eenzelfde leer en religie gingen belijden."

De omstandigheid dat hij de vrijheid zich veroorloofde ook in de kapel der Franciscanen te gaan prediken, deed de geestelijkheid haar ernstig beklag indienen bij de Raad der stad onder de eis dat hij zou worden weggezonden. Deze eis werd echter afgewezen uit overweging dat zulks de competentie van de bisschop raakte. Deze resideerde al gedurende enige tijd niet meer in de stad; hij was uitgeweken naar Fribourg. Het gevolg was dat men nu de regering van Bern ging mengen in de gerezen kwestie. Als resultaat van het overleg vaardigde toen de Raad op 4 april een arrest uit, volgens hetwelk alle vernieling der kerkgebouwen werd verboden, doch tegelijkertijd aan iedereen toegestaan in alle vrijheid hetzij de mis hetzij de preek bij te wonen. Vervolgens kreeg Viret de kerk der Dominicanen toegewezen, dit onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat altaren noch orgels mochten worden gesloopt en de monniken van het klooster ongehinderd de mis konden bedienen. Met een pater in dit klooster, Dominique de Monbouson, rezen er echter moeilijkheden. Vandaar dat Viret zich tot de Raad wendde met het verzoek ter zake enige nadere regelen te willen vaststellen. In zijn begeleidend betoog voerde hij onder meer aam „Ik predik het evangelie van Jezus Christus en ben bereid verantwoording af te leggen van mijn leer en mijn geloof aan iedereen en op ieder moment dat men er mij om zal vragen. En indien er een priester, een monnik of wie ook anders mocht zijn die mij weet aan te tonen dat ik iets onderricht heb in strijd met het Woord Gods, vraag ik dat gij mij als de pest verjaagt uit uw stad, doch dat gij er mij een zo zware straf voor oplegt dat geen mens het meer bestaat te gaan prediken die niet ten volle overtuigd zij van zijn leer. En zoals ik mij onderwerp en ten overstaan van u mij aanbied, verzoek ik evenzeer u dat het u moge behagen aan mij recht te verschaffen (gelijk gij behoort te doen tot eer van God en tot het welzijn van iedereen) tegenover de Dominicaner monnik die

predikt in de kathedraal, tegen wie ik uit de Heilige Schrift wil bewijzen hoe hij onware dingen heeft verkondigd en dat hij de arme lieden welke hem beluisteren, op een dwaalspoor leidt. En ik verlang niet dat hem enig nadeel of enig kwaad worde aangedaan, hoeveel ongelijk ook bij hem bevonden worde, maar slechts dat gij de zaak op goede orde zult stellen... Ik verlang dat het arme volk niet blijft steken in die dwalingen en het ongelijk van die Dominicaner bekend worde en de ergernis weggenomen. Want indien iemand in de stad verschijnt die, in stee van zuivere vleeswaren, venijn en vergift verkoopt uitlopend op het doden van het lichaam, of indien er een falsaris aangetroffen wordt die het testament van een vermogend iemand vervalst heeft, maakt men er een zeer ernstige en gruwelijke rechtszaak van. Met des te meer reden behoort gij dan acht te slaan op degenen die in stee van met het ware voedsel van het Evangelie de arme zielen met hun valse leerstellingen vergiftigen en gans en al ten verderve voeren en die vervalsen het testament Gods, geheiligd en bevestigd door het bloed van Jezus Christus". Mede in verband met het kloekmoedig optreden van Viret werd de idee geopperd ter zake een openbaar godsdienstgesprek te organiseren. Farel in Genève, die constateerde dat Christus hem aldaar voorspoed bereidde, leefde al op 22 april in de verwachting dat door de Raad een besluit in de bedoelde zin zou worden genomen. Het zou echter nog enige maanden aanhouden alvorens het opgevatte voornemen in feite uitvoering verkreeg. Weken eerder had Megander te Bern zich reeds in lovende bewoordingen uitgelaten over die nog zo jeugdige en allervroomste Viret aan wie het aldaar mocht gelukken in talloze preken de Christus te verkondigen. Eigenlijk had Farel het wel in de zin hem te werk te stellen in Thonon, gelegen aan de zuidoever van het meer van Genève, alwaar hijzelf in afwisseling met Fabri de arbeid had aangevat en met allerlei tegenslagen te kampen gekregen. Hij beseftte echter maar al te goed dat in de bestaande situatie deze nu eenmaal bezwaarlijk kon worden gemist. Ook in eigen omgeving ontmoette Viret erkenning, gelijk zeer duidelijk aan de dag trad, toen op 8 juni te Yverdon een synode - naar toenmalig gebruik samengesteld alleen uit predikanten - daagde. Met algemene stemmen wees men hem aan tot praeses in plaats van Farel, die zich had teruggetrokken.

Met dit al heeft zijn werk zich niet tot Lausanne beperkt. Af en toe heeft hij ook elders een bepaalde taak moeten volbrengen. Speciaal schijnt dit alweer in Genève het geval te zijn geweest en wel gedurende een tijdelijke afwezigheid van Farel. Zo bevond hij zich aldaar kort na de synode te Yverdon, op 13 juni, en vermoedelijk heeft dat verblijf over een wat langere periode zich uitgestrekt. Want toen de Raad van die stad op 10 juli een oproep deed uitgaan tot Farel om terug te keren, gebeurde zulks om reden dat Viret te verstaan had gegeven noodzakelijkerwijze te moeten vertrekken, stellig in het belang van zijn arbeid te Lausanne. Aan die oproep heeft Farel inderdaad ten spoedigste gehoor gegeven. Nauwelijks op zijn post teruggekeerd, heeft deze toen Calvijn, die op doortocht was naar Straatsburg en in Genève enkel de nacht dacht te verblijven, weten vast te houden en gewonnen voor de verdere opbouw van de reformatie in die stad. Viret heeft die ontmoeting van nabij meegemaakt. Zo is daarmee de basis gelegd voor een band van duurzame vriendschap en bovenal van diepe geestverwantschap.

Viret hervatte zijn taak in Lausanne. Aldaar was in de tussentijd het een en ander voorgevallen, waardoor de onderlinge verhoudingen niet weinig verscherpt waren. De reformatisch-gezinden hadden in het hun toegewezen gebouw de beelden en altaren afgebroken, eveneens in een der andere kerken. Als uitvloeisel van dat gebeuren had de regering in Bern bepaald dat zij in het vervolg geheel over de onderhavige

kerkgebouwen zouden kunnen beschikken, met dien verstande dat als tegenmaatregel zou gelden dat aan de getrouwe roomsen het uitsluitend gebruik van de kathedraal verbleef. Alles verkeerde echter nog in een toestand van voorlopigheid. Het wachten was

op het scheppen van orde en regel voor de nieuwe gemeenschap als kerk. Zou hier met vrucht een begin aan kunnen worden gemaakt, dan was het noodzakelijk dat tevoren het beraamde godsdienstgesprek plaats vond. Het arrangeren ervan vereiste de volle aandacht van Viret.

Het voornemen tot organiseren van een dergelijk gesprek stuitte in sterke mate op verzet bij de roomse geestelijkheid, met name van Fribourg uit. Door keizer Karel V werd op 5 juli zelfs een beveldschrift uitgevaardigd, gericht aan de Raad van Lausanne, met een uitdrukkelijk verbod tot het houden ervan. En wel op grond van de omstandigheid dat door paus Paulus III tegen mei 1537 een concilie was uitgeschreven naar Mantua. Die tegenstand verhinderde echter niet dat de regering van Bern doorzette en op 16 juli het edict uitvaardigde waarbij het godsdienstgesprek vastgesteld werd, te houden in de kathedraal te Lausanne. Aanvankelijk was gedacht tegen 1 september daaropvolgende, naderhand werd de begindatum verschoven naar 1 oktober. Het te behandelen thema werd door Farel verwerkt in een tiental stellingen. In de loop van de maand augustus werd aan die stellingen een ruime verspreiding gegeven, onder meer door aanplakking in alle kerkgebouwen van het onderhavige ressort. Een oproep tot deelneming ging uit naar alle wereld- en ordensgeestelijken en naar diverse regeringsinstanties. Voorts stond de toegang open voor alle belangstellenden. Het betrof namelijk niet een samenkomst van louter geleerden met gebruikmaking van de latijnse taal; de discussies zouden worden gevoerd in de volkstaal, dit wil zeggen het Frans. En al was dan het thema aangegeven vanwege de door Farel opgestelde stellingen, eenzijdigheden zouden zoveel mogelijk worden vermeden, doordien de leiding in handen gelegd werd van een presidium, samengesteld uit vier personen, twee vooraanstaande figuren uit elk van beide groeperingen.

Een aanmerkelijk percentage van de opgeroepen geestelijken liet verstek gaan. Niettemin heeft het aan de nodige belangstelling niet ontbroken. Vooraanstaande theologen bevonden zich niet onder de aanwezige geestelijken. Toch zijn er uitvoerige discussies gevoerd, waarin men elkander op de strijdpunten van de dag terdege heeft afgetast.

Op zondag 1 oktober kon op het aangegeven tijdstip niet een begin worden gemaakt. De afgevaardigden uit Bern zelf, de verantwoordelijke instantie, bleken nog op het appèl te ontbreken. Voor het overige heeft men echter geheel volgens het program kunnen handelen. Iedere dag van die week met de daaropvolgende zondag werd er vergaderd, te beginnen des morgens om zeven uur met een onderbreking te elf uur voor het gebruiken van de maaltijd en voortzetting te twee uur in de namiddag. De stellingen werden in geregelde orde ter sprake gebracht. Het begon telkens met een nadere toelichting van de desbetreffende inhoud. Deze werd soms verstrekt door Farel, die immers doorgaat voor de opsteller, maar in de meeste gevallen gebeurde het door Viret.

Derhalve moet het vermoeden rijzen dat hij ook een aandeel heeft gehad in de opstelling ervan. In elk geval moet hij van tevoren zich grondig hebben ingewerkt om voorbereid te wezen op de te wachten bespreking. Te meer reden pleit voor de geopperde veronderstelling, omdat bij het ingaan op en weerspreken van ingediende bedenkingen eveneens hij het was die het meest het woord voerde. Naast hem en Farel

gebeurde het slechts een enkele maal dat één van hun medestanders, gelijk Calvijn, het een en ander in het midden bracht. Wat dan in de betogen van Viret moet opvallen, is gedegen kennis omtrent de aanhangige kwestie, de strikte en overtuigende manier van argumenteren en bovenal grondige vertrouwdheid met de inhoud der Heilige Schrift. Niet kerkvaders of scholastieke theologen werden door hem in geding gebracht dan slechts bij uitzondering en in een dergelijk geval was het iemand als Augustinus. Hij was gewoon zijn betoog te concentreren op de Heilige Schrift en weigerde ook maar iets voor waar te erkennen wat niet in overeenstemming met haar viel te brengen.

De discussie over de eerste stelling, handelend over de rechtvaardigmaking door het geloof in Jezus Christus alleen, heeft de meeste tijd in beslag genomen. In dit verband kreeg Viret gelegenheid in discussie te treden met Monbouson, tegen wie hij reeds in voorafgaand april het had willen opnemen. Het liep voornamelijk uit op een geschil over de verhouding tussen Schrift en kerk. Volgens de Dominicaan zou aan de Schrift geen gezag toekomen, indien dit haar niet door en vanwege de kerk gegeven was. Viret hield daartegenover staande dat de Schrift het Woord Gods is en de kerk generlei gezag bezit in en van zichzelf en juist steeds door haar dient gevoed, geleid en geregeerd te worden. De gedachtewisseling eindigde met de betuiging van Monbouson dat hij er verder het zwijgen toe deed; hij had het voornemen te disputeren ten overstaan van het concilie, alwaar competente en niet-suspecte rechters zouden zijn.

Viret reageerde in dezer voege:

„ ...Wij willen de overleveringen welke ontleend zijn aan het Woord Gods, volstrekt niet opheffen, want die noemen wij herkomstig van mensen, doch geboden Gods. En wijl gij beweert dat uw ceremoniën en instellingen welke gij in stand wilt houden, zijn ingevoerd door de heilige apostolische zetel en de concilies die niet kunnen dwalen, behoort gij generlei vrees te hebben om erover te disputeren en ze staande te houden; alsook alles wat gij zult kunnen aantonen van God te wezen en in overeenstemming met Zijn Woord, zijn wij eveneens bereid in acht te nemen en te bewaren tot de dood toe niet minder dan gij, en wat wij zullen aantonen als in strijd er mede, dat worde afgeschaft. Want aldoor maar willen uitstellen en niet rekenschap willen afleggen van zijn geloof betekent dat gij voelt kwalijk gesteund te worden en onzeker te zijn ten aanzien van de Heilige Schrift. Want Petrus zegt niet dat wij zullen uitstellen, doch altijd bereid zullen zijn tot verantwoording aan allen die rekenschap verlangen van de hoop welke in ons is... Waarom legt gij geen getuigenis af van uw geloof ten overstaan van deze waarde vergadering, in welke gij even veilig zijt als wij? En zelfs wanneer gij in gevaar zoudt verkeren, zijt gij nog gehouden het toch te doen en te gehoorzamen aan het Woord van God. En gij behoeft in het geheel geen zorg te hebben omtrent de rechters; maar neem in acht de regel welke Palus betuigt te zijn in de kerk: laten een of twee profeten spreken en de anderen oordelen. Voer uw gronden aan en luister naar de onze, en degenen die van God zijn, zullen terdege onderkennen, wie spreekt overeenkomstig de Schrift, gij dan wel wij. Want gelijk wie ogen bezitten, terdege onderkennen, of de zon helder schijnt dan niet, en of uw kleed wit dan wel zwart is, doch de blinden daarover niet kunnen oordelen, zo bestaat er bij mij niet de minste twijfel dat schapen van Jezus zullen terdege verstaan, of gij dan wel ik spreek naar de stem van de goede herder Jezus, daar de ongelovigen het niet weten, doch altijd de vreemde zullen volgen. En gelijk God het hart beroerde van degenen die , zoals geschreven staat in Hand. 17, de Schriften nagingen nadat Paulus gesproken had om te weten, of het al dan niet was als hij zeide, zo staat het eveneens volstrekt vast

dat allen die liefde hebben tot de waarheid en op God vertrouwen, terdege zullen onderkennen, wie gewapend is met de waarheid, alsook dat God hun zal openen het verstand".

Ook de bespreking van de derde stelling werd door Viret ingeleid. Zij handelde over *de kerk als de vergadering der gelovigen, gekocht door het bloed van Jezus Christus*; betuigd werd voorts, *dat Hij na het heengaan van de aarde door de kracht van de Heilige Geest hen onderhoudt, regeert en levend maakt*.

In de discussie werd naar voren gebracht dat Hij nog steeds Zijn eigen vlees en bloed uitdeelt door en in brood en wijn van het sacrament van het altaar. Deze en andere verwante opmerkingen gaven aanleiding tot uitvoerige betogen.

Viret bracht onder meer in het midden: „Ik beweer niet dat het vlees tot geen ding nut doet, maar belijd dat het lichaam en het bloed van Jezus, opgedragen aan de Vader door de eeuwige Geest, gelijk verklaard wordt in Hebr. 8,9 en 10, is het leven, het losgeld en het heil der wereld (1 Tim. 2, 1 Cor. 1, Rom. 2). Eten echter het vlees en drinken het bloed, gelijk gij het wilt verstaan hebben ten aanzien daarvan zeg ik niet slechts dat het tot niets nut doet, doch dat het is een schadelijke dwaling, en waardoor juist afgedaan wordt aan de waarde van het lichaam en bloed van Jezus. En op die manier verkrijgt gij geen deel aan Jezus Christus,... Door de Geest hebt gij deel aan het lichaam en de geest en al de kracht van Jezus Christus; anders is het niet mogelijk er deel aan te verkrijgen. Ik ontken niet dat men alleen zou moeten eten het vlees en drinken het bloed van Jezus Christus; maar zeg sterker nog dat nimmer iemand het leven behouden kan hebben, die niet het vlees gegeten en het bloed gedronken heeft van Hem. Want daar eten het vlees en drinken het bloed is geloven en wij zonder geloof niet kunnen verkrijgen het eeuwige leven, volgt hieruit dat zonder die spijs niemand behouden kan worden, evenmin als zonder geloof, zoals Jezus zelf verzekerd heeft: In waarheid, indien gij niet eet het vlees van de Zoon des mensen en niet drinkt Zijn bloed, zult gij niet het leven in u hebben. Omdat men niet het eeuwige leven kan hebben zonder te eten, zouden indien er op vleselijke wijze wordt gegeten, gelijk gij beweert, en het eten van brood de ware spijs was, al degenen die van de priesters de hosties aten, allen tezamen verdoemelingen zijn. Ons geschil is echter niet dat gij beweert en ik ontken dat men het brood moet eten. Beiden erkennen wij namelijk de woorden van Jezus Christus en geloven wij dat die waar zijn, maar gij legt die uit tegen de zin van de Heilige Schrift en ik toon u de ware zin door de eigen woorden van Jezus en uit de tekst welke gij aanhaalt... Zijn vlees eten en Zijn bloed drinken, dit is geloven dat Hij Zijn vlees en bloed heeft gegeven voor ons, niet aan onze tanden maar op het kruis, toen Hij zich geofferd heeft tot onze verlossing, aangezien Hijzelf eveneens deze uitlegging geeft en men het niet anders kan verstaan zonder grote ongerijmdheden en zonder de gehele Heilige Schrift te verdraaien."

Nog in hetzelfde verband maakte Viret een andere opmerking. Het was naar aanleiding van wat een medicus betoogde. Deze noemde transsubstantiatie een heel gewoon verschijnsel in de natuur: het vlees dat wij nuttigen wordt omgezet in vlees en bloed van ons lichaam; het graan dat opgepikt wordt door een kip, wordt omgezet in een ei en vervolgens weer in een kuikentje.

Zijn reactie was als volgt: „De wijze van argumenteren a posse ad esse, van mogelijkheid tot werkelijkheid, levert niet een goede gevolgtrekking, aangezien wij hier niet disputeren over de almacht Gods, doch over Zijn wil en Zijn beschikking, welke Hij ons heeft betuigd en geopenbaard in de Heilige Schrift... Voorts moet gij beseffen dat de almacht Gods volstrekt niet is zonder grote wijsheid en dat Hij lang

niet alles tot uitvoering brengt wat hij wel vermag te doen, maar alleen wat Hem dienstig voorkomt tot Zijn glorie en tot ons heil... (Het omzetten van vlees in de substantie van degene die het eet) gebeurt naar de orde welke God gelegd heeft in Zijn schepselen, en aldus heeft Hij het gewild en besteld. Maar wijs gij ons eens aan, waar Hij inderdaad ingesteld heeft hetgeen gij beweert omtrent het lichaam van Jezus; en overweeg eens, of gij niet veeleer de orde welke God in Zijn grote wijsheid besteld heeft onder Zijn schepselen, verwingt, en of gij zo Jezus niet wilt maken zonder lichaam, aangezien gij hem ontzegt hetgeen eigen is aan het lichaam, te weten te zijn zichtbaar, tastbaar, een plek beslaand en verdere eraan toekomende kenmerken. Dat te willen bewijzen met kippen en eieren, daarvoor zouden, om de vergelijking werkelijk te doen kloppen, dan eveneens de priesters moeten broeden, gelijk de kippen haar eieren leggen om die in kuikentjes om te zetten. En omdat gij dergelijke werkingen toekent aan de natuur en beweert dat de kuikens door die transsubstantiatie ontstaan uit de eieren, verzoek ik u mij van antwoord te dienen op de vraag, waar het staat in Macrobius (een naslagwerk over de taal) en mij zegt wat het eerst is geweest het ei dan wel de kip, opdat wij mogen weten welk van die de ander heeft gemaakt. Dan zullen wij zien hoe naar waarde op uw argument kan worden geantwoord".

Aan het geven van een omstandig verslag der gevoerde discussies valt hier niet te denken. Opgemerkt zij nog dat van de gang van zaken door secretarissen nauwkeurig aantekening is gehouden en dat diverse deelnemers van de door hen uitgesproken betogen eveneens een verslag hebben ingeleverd. En hetgeen vooral hier vermeld verdient: uit al het onderhavige materiaal is naderhand door Viret eigenhandig een breed verslag samengesteld, door hem in 1548 te Bern ingeleverd, dat echter pas in onze eeuw voor het eerst het licht heeft gezien.

Omtrent de uitslag van het godsdienstgesprek kon moeilijk twijfel rijzen. Reeds op de dag na de sluiting poogde een groep mensen de kathedraal binnen te dringen met de bedoeling er beelden en altaren te verwijderen. Slechts met de grootste moeite gelukte het de kanunniken het ergste te voorkomen. Maar met dit al zagen zij zich genoodzaakt aan de Raad der stad de sleutels in te leveren. Van grotere betekenis was het meteen uitgevaardigde bevel tot sluiting van de huizen van ontucht. En vanwege de regering in Bern werd nu in heel het onderhorige gebied de reformatie met kracht doorgevoerd. Bij decreet van 19 oktober werd bepaald - dit onder meer met verwijzing naar de uitspraken der Heilige Schrift welke op het godsdienstgesprek tegen bestrijding gehandhaafd bleken te zijn -, dat alle afgoderij, pauselijke ceremoniën, overleveringen en instellingen van mensen, niet in overeenstemming met het Woord Gods, moesten worden afgeschaft.

Het gevolg was dat voortaan de roomse eredienst niet langer in het openbaar kon worden uitgeoefend en de geestelijken genoodzaakt waren, althans overwegend, het gebied te verlaten.

Viret kon in het vervolg als predikant van de nu wettig erkende, in Lausanne gevestigde kerk onverhinderd zijn taak voortzetten. Naast en in rang zelfs boven hem werd evenwel iemand anders aangesteld in de persoon van Pierre Caroli. Het gebeurde tot ontsteltenis van niet weinigen, speciaal ook in Genève. Hij was namelijk in leeftijd dertig jaar ouder, maar hij had - en deze factor moet op het besluit van Bern ter zake vooral van invloed geweest zijn - ook aan de Sorbonne in Parijs het doctoraat in de theologie verworven. De regeling hield in dat het door hem genoten traktement het drievoudige bedroeg van dat van Viret en hij de beschikking kreeg over een eigen pastorie, terwijl Viret genoeg had te nemen met zijn huisvesting in het Franciscaner

klooster. Een en ander moet voor Viret die zich zo zeer had ingespannen voor de zaak van het Evangelie in deze stad, een grote teleurstelling hebben betekend. Zonder protest heeft hij evenwel in alle bescheidenheid zich neergelegd bij die beslissing. Vanwege de regering in Bern werd tot hem het opzettelijk verzoek gericht om Caroli, die te Lausanne helemaal als nieuweling verscheen, toch naar vermogen van dienst te zijn en zulks in alle liefde.

Aan bereidheid hiertoe mogen wij aannemen zal het van zijn kant niet hebben ontbroken. Maar hij heeft al gauw een vreemde ervaring moeten opdoen. Toen hij bij gelegenheid Caroli attent maakte op een in zijn ogen minder correcte wijze van omgang met het volk, wees deze hem terug met de opmerking: Bemoei u met uzelf; u laat ik vrij in wat gij verkondigt, laat ook mij vrij in wat ik mij voorneem te prediken.

Het werk nam zienderogen in omvang toe. Al spoedig werd de behoefte gevoeld aan een opleiding voor predikanten. Zo werd in 1537 meteen de grondslag gelegd voor een Academie. Het onderwijs in het Oude Testament werd toevertrouwd aan Caroli, dat in het Nieuwe aan Viret. Lang standgehouden heeft de samenwerking van deze beiden niet. Reeds in de loop van datzelfde jaar is er een eind aan gekomen. Tegen Caroli werd vanwege de door hem voorgestane opvatting en in praktijk gebrachte beoefening van het bidden voor de afgestorvenen een procedure aangespannen. Hij van zijn kant bracht tegen Farel, Calvijn en Viret de beschuldiging in van arianisme. Over de bijzonderheden van deze geschillen is het niet nodig hier uit te weiden. Calvijn heeft in deze aangelegenheid in overwegende mate een rol vervuld. Het is voldoende te vermelden dat zij uitgelopen is op de afzetting en verbanning van Caroli. Naderhand zou hij door Viret gewoonlijk worden betiteld als mijnheer de twijfelaar: „dermate ambitieus en belust op naam en eer dat alles hem maar om het even is, indien men maar over hem spreekt. Nimmer heeft hij het met iemand kunnen vinden onder degenen met wie hij verkeerde en omging, of zij evangelischen dan wel papisten waren... Hij is papist, evangelisch en lutheraan. Hij is sophist, volgeling van de Sorbonne en wil, zo het uitkomt, worden gehouden voor gelovige en christen en kan toch in feite niet worden gerekend te behoren tot de enen noch de anderen".

Tegen deze treffende typering kan op goede gronden weinig bezwaar worden ingebracht. De man heeft in werkelijkheid min of meer op dergelijke wijze zich gedragen.

Na het vertrek van Caroli kreeg Viret in Lausanne de positie waarop hij, ondanks zijn nog jeugdige leeftijd, gelet op de door hem aan de dag gelegde prestaties het volste recht had. Van toen af vond hij aldaar zijn voornaamste arbeidsterrein.

IV. BEMIDDELAAR VOOR CALVIJNS TERUGKEER NAAR GENÈVE

Viret had in de achterliggende jaren aan Genève meermalen goede diensten bewezen. Zo behoeft het niet te verbazen dat men van die stad uit met belangstelling zijn verdere gangen bleef volgen. Calvijn in een schrijven van 13 oktober 1536, gericht aan een vriend te Orléans, veronderstelde dat het gerucht omtrent het godsdienstgesprek te Lausanne ook wel tot aldaar zou zijn doorgedrongen; over het verhandelde leverde hij maar geen verslag, ook niet in de vorm van een beknopt resumé, want hij vertrouwde stellig dat een publicatie hieromtrent het licht zou zien.

Het bleef ook niet bij een pure belangstelling in Virets arbeid elders. Eigenlijk verkeerde men er nog aldoor in de mening aanspraak te kunnen doen gelden op zijn bijstand en hulp in eigen midden. Hij werd er beschouwd als min of meer te zijn hun titulair-predikant. Zo kon het gebeuren dat al op 21 november het verlangen te kennen werd gegeven hem wederom aldaar te zien verschijnen. De missive hieromtrent ging uit van de gezamenlijke predikanten te Genève en omgeving en was gericht aan de synode te Lausanne; de opsteller was Farel. Zij bevatte tevens een dringende waarschuwing dat men toch ernstig diende te waken tegen het insluipen van een pauselijke dwinglandij welke zich opnieuw zou kunnen voordoen, kennelijk een toespeling op de door Caroli ingenomen gedragslijn. Voorts handelde zij over de onderwerpen die ter synode van 24 november aan de orde zouden komen. Nadrukkelijk heette het evenwel: Viret verlangen wij alhier bij uitstek, zowel om zijnentwille als om de kerk ter plaatse; en wij twijfelen niet, of men zal ons in dezen ter wille zijn. Als reden werd aangevoerd dat er een tekort was aan predikanten, in Genève niet minder dan in Lausanne. Aldaar moest men dan maar omzien naar een plaatsvervanger.

Er heerste bij de adressanten grote verontwaardiging over de Viret aangedane bejegening, wiens prestaties, plichtsbetrachting en ijver alom bekendheid bezaten. Het is niet bekend, tot welke beraadslagingen die missive heeft geleid en hoe Viret zelf erop heeft gereageerd. Feit is echter dat onmiddellijk in het begin van januari 1537 hij inderdaad naar Genève is overgekomen. Hij zal er hebben deel genomen aan de organisatie van de kerk, aan welke taak Farel en Calvijn samen juist toen zich hadden gezet. In hoeverre hij daarbij is betrokken geweest, blijkt niet. Maar dat zijn medewerking op prijs werd gesteld, heeft het vervolg duidelijk geleerd.

Lang heeft men voor het ogenblik van die medewerking niet kunnen profiteren. Onderwijl toch rezen te Lausanne de moeilijkheden met Caroli, waarvan al gerept werd. Derhalve zag Viret zich genoodzaakt eerder dan in het voornemen had gelegen Genève weer te verlaten. Omstreeks 3 februari moet hij op zijn post te Lausanne zijn teruggekeerd. Die omstandigheid was voor de Raad van Genève aanleiding op 5 februari een andere predikant op te roepen ter vervulling van de aldus opengevallen plaats. In het bericht dienaangaande heette het:

„De predikanten van onze kerk waren van oordeel Viret ergens te moeten heen zenden waar zulks nodig is". Uit deze bewoording valt op te maken dat men in Genève van mening was naar believen over hem te kunnen beschikken en hij met andere woorden onder hun zeggenschap stond. In gelijke geest lieten diezelfde predikanten zich dan ook uit in een missive van enige dagen later, gericht aan hun collega's te Bern. Het had hun goed gedacht Viret terug te zenden om de dwaasheid van Caroli te beteugelen; en naderhand hadden zij eveneens Calvijn gezonden tot bijstand van Viret.

In het licht van die gesteldheid behoeft het dan ook geen verwondering te wekken dat men te Genève in de stellige verwachting leefde dat Viret na verloop van enige tijd er

zijn taak zou hervatten. Tegen het eind van april achtte Calvijn dit zelfs hoogst noodzakelijk, gelijk hij aan Viret te verstaan gaf. Anders vreesde hij dat zij Farel zouden kwijtraken, die helemaal in de put zat. Hij wilde daarom dat Viret al vast zou uitzien naar een vervanger voor zich te Lausanne.

Hoe Viret zelf over de bedoelde relatie tot het werk in Genève gedacht heeft, komen wij niet aan de weet. In elk geval is er in het betreffende jaar geen sprake meer van geweest dat hij nog weer aan enige taak aldaar kon beginnen. Na het vertrek van Caroli werd hij geheel en al in beslag genomen door zijn nieuwe taak in Lausanne. Toch lag binnen slechts weinige jaren in datzelfde Genève voor hem in het verschiep het volbrengen van een heel andere, onvoorziene taak. Over dat gebeuren handelt dit hoofdstuk.

Aan het verblijf van Farel en Calvijn te Genève kwam op een gegeven moment een ontijdig einde. Beiden werden zij bij besluit van 23 april 1538 verbannen. Deze onaangename maatregel was het uitvloeisel van een ingrijpend verschil van opvattingen dat hier niet in bijzonderheden kan worden geschetst. Het raakte de bevoegdheid met betrekking tot het invoeren van kerkelijke ceremoniën, en wel of deze toekomt aan de overheid dan wel een kerkelijke instantie. Viret schijnt op geen enkele wijze bij de strijd daarover betrokken te zijn geweest. Maar toen daarna pogingen in het werk gesteld werden om de regering in Genève te bewegen het bedoelde besluit te herzien, werd ook hij rechtstreeks in de zaak gemengd. Want van diverse kanten werd er bij de regering van Bern op aangedrongen iets te ondernemen. Vanwege haar werd een gezantschap afgevaardigd om zo mogelijk te bewerkstelligen dat het geval opnieuw in overweging zou worden genomen en derhalve een nadere bespreking met de beide verbannen personen gearrangeerd. Viret werd in dat gezantschap opgenomen, dit met het oogmerk dat hij aldaar de kansel zou betreden om zich te richten tot het volk en dat op te wekken om een leven in goede gemeenschap met elkander na te streven. Farel en Calvijn moesten zorgen bij de hand te wezen om meteen het overleg te kunnen aanvatten. Het liep echter heel anders uit dan men had gehoopt. Het werd een en al mislukking. Het begon met het verbod voor die twee om het gebied van de stad binnen te trekken; zij hadden vóór de grens bij Nyon halt te houden. En de deputatie uit Bern werd uiterst koel ontvangen. Gedurende de periode van 23 tot 26 mei kreeg zij gelegenheid ten overstaan van drie regeringsinstanties haar opdracht uit te voeren. Het slot was echter een nul op het rekest. Wel werd het nog aan Viret toegestaan het woord te voeren. Zijn betoog moet op de menigte een sterke indruk hebben gemaakt. Het heeft niet kunnen verhinderen dat de Grote Raad, in dezen de beslissende instantie, met grote meerderheid bleek vast te houden aan het eens ingenomen standpunt.

Viret is niettemin in het vervolg niet bij de pakken gaan neerzitten. Hij is integendeel blijven zinnen op eventuele middelen tot herstel van de goede verhoudingen in Genève. In juli 1538 had hij het voornemen, vermoedelijk toch mede in het belang van die zaak, Farel en Calvijn op te zoeken te Bazel. Hij hield zich toen bezig met het ontwerpen van een geschrift handelend over het gebed. Zijn komst zou hun, gelijk het antwoord hunnerzijds luidde, welgevallig zijn. Het is echter onzeker, of die reis in werkelijkheid doorgang gevonden heeft. Wij weten trouwens evenmin wat voor pogingen door hem ondernomen zijn in het belang van de bedoelde aangelegenheid. Hoe het zij, vooralsnog bestond er weinig uitzicht op succes, zo lang te Genève zelf niet een grondige wijziging intrad in de situatie. Het wachten was derhalve op het juiste moment om in te grijpen.

Vermeld zij nog dat behalve Farel en Calvijn een derde in hun lot der verbanning kreeg te delen. Het was de bijna blinde predikant Elie Corauld; deze vestigde zich te Orbe, Virets geboorteplaats. Hij is reeds kort daarna overleden, namelijk op 4 oktober 1538.

De in Genève opengevallen plaatsen werden door anderen ingenomen. Het spreekt vanzelf dat zij door de volgelingen van Farel en Calvijn niet met instemming werden ontvangen. Deze oppositie, gewoonlijk naar Guillaume Farel betiteld als de *Guillemins*, nam allengs in kracht toe. Er kwam bij dat van Roomse zijde de situatie gunstig geacht werd tot het ondernemen van pogingen Genève terug te brengen onder haar invloedssfeer. Het verhaal van verwickelingen die zich zodoende hebben voltrokken, moet ik laten rusten. Volstaan worde met de opmerking dat op 12 maart 1539 te Morges - gelegen iets ten westen van Lausanne - toch een verzoening bewerkstelligd werd tussen de beide partijen, een verzoening welke de instemming verwierf van de in Straatsburg verblijvende Calvijn. Zij was de vrucht van de bemoeiingen van Pierre Kuntz, de leidende figuur in de kerk te Bern. Deze ging daarbij te werk mede naar aanleiding van uit Bazel en Straatsburg ontvangen aansporingen en naar wij mogen aannemen niet zonder het initiatief van Viret. Hij was het dan ook die in de week vóór Pasen (6 april) in Genève gelegenheid kreeg enige malen de gemeente toe te spreken. Volgens het zeggen van Farel in een brief aan Calvijn had hij dusdoende een voortreffelijke bijdrage geleverd om aan die overeengekomen verzoening in de praktijk een goede werking te bezorgen.

In Morges moet meteen ter sprake zijn gekomen de eventuele terugkeer van de verbannen predikanten, althans die van Calvijn. Deze uitte op 16 maart in een schrijven aan Farel zijn ontstemming: hoe komt het die beste mensen in de zin dat ik zonder u zou terugkeren, die samen met u ben verjaagd? Buitendien zal Calvijn weinig aandrang hebben gevoeld om Straatsburg te verlaten, alwaar hij geheel naar zijn hart een nieuwe taak had gevonden. Dientengevolge werd het Virets opgave, tevens zijn grote verdienste, die terugkeer van Calvijn toch te helpen verwezenlijken. De mogelijkheid om ter zake iets te ondernemen kwam eerst in de loop van 1540 aan de orde. Tevoren stonden diverse omstandigheden hieraan in de weg. Het bleek onder meer niet gemakkelijk in werkelijkheid de partijen dichter tot elkaar te brengen, hoezeer ook Calvijn bij schrijven van 25 juni 1539 met een uiteenzetting over het verwerpen van alle schismatische gedragingen allen zeer ernstig op het hart had gebonden elkander te vinden. Er kwam bij dat de gemoederen verdeeld werden ten aanzien van een politiek geschil met Bern; het betrof de machtsbevoegdheid over gebieden welke tevoren hadden geressorteed onder de hertog van Savoye. Dit twistpunt bezorgde aan de partij tegenover die der *Guillemins* de benaming van *Articulants*.

In maart of april 1540 verweet Calvijn aan Viret maandenlang geen brief van hem te hebben ontvangen, hetgeen hemzelf maar in een lastig parket bracht en ook niet bevorderlijk was voor hun wederzijdse vriendschap. Vermoedelijk zal Viret geheel in beslag zijn genomen door de vervulling van zijn taak te Lausanne. In zijn antwoord, dat niet bewaard bleef, moet hij gerept hebben over een eventuele terugkeer naar Genève. De reactie van Calvijn was weinig gunstig. In zijn brief van 19 mei heette het: „Niet zonder gelach heb ik dat gedeelte van de brief gelezen, alwaar uw goede zorg voor mijn welstand u ingeeft om toch naar Genève te trekken om het er beter te hebben. Waarom niet liever rechtstreeks naar het kruis? Want het zal dienstiger wezen meteen ten onder te gaan dan in die folterkamer wederom te worden gemarteld.

Derhalve, beste Viret, indien gij mijn welzijn begeert, laat dan dat plan varen".

Hoe Viret op deze koele afwijzing gereageerd heeft, is niet bekend. Maar van zijn plan zich laten afbrengen heeft hij niet. In augustus van hetzelfde jaar viel er in de rij der predikanten te Genève een open plaats. De keuze richtte zich op Viret, die immers reeds meermalen zijn diensten had bewezen. Deze verklaarde evenwel in zijn antwoord, hoe bereid ook met overgave van leven en bloed zo nodig bijstand te bewijzen, het op hem uitgebrachte beroep te moeten afslaan; hij voelde tegen de hem aldaar wachtende taak zich niet opgewassen, terwijl hij tevens zich ten nauwste verbonden wist aan de kerk van Lausanne. Van toen af werd er van allerlei kanten sterke drang uitgeoefend om Calvijn terug te roepen, en op 20 oktober werd ten slotte door de Raad in deze zin een besluit genomen.

Viret aarzelde toen niet opnieuw bij Calvijn aan te dringen gevolg te geven aan die op hem uitgebrachte roeping: „Dermate veranderd is de gesteldheid van de stad, zo wanhopig haar ondergang, indien gij er uw schouders niet onder zult hebben gezet. ... Welaan dan, zeer geliefde broeder, bewijs uw dienst, opdat gij spoedig vervult mijn verlangen waarvan ik brand, om u te zien, en gij door uw komst de in rouwgewaad, misbaar en smart neergebogen kerk opricht, verblijdt, herstelt en verkwikt".

Calvijn die op het punt stond naar Worms te trekken voor het bijwonen van een godsdienstgesprek, verkeerde min of meer in tweestrijd; hij zegde evenwel toe na terugkeer een nadere beslissing te zullen nemen. In ieder geval mocht men toch staat maken op zijn komst, maar onzeker was het, binnen welke termijn dat ging gebeuren. Hij gaf daarom in overweging dat voorlopig door Viret de taak zou worden waargenomen. Dit advies werd door de Raad van Genève inderdaad opgevolgd. Calvijn had er op geattendeerd dat Viret in hun midden immers geen vreemde kon heten en dat deze ten aanzien van de kerk daar een genegenheid bezat als geen ander, die van het begin af aan haar had mogen opbouwen. In het schrijven van 22 november werd hij betiteld als hun „bijzondere vriend", niet verzuimd werd te wijzen op „de betuiging van het groot verlangen dat ons volk jegens u aan de dag legt". Zonder verwijl volgde van Viret een antwoord in positieve zin, onder beding van de vanwege Bern te verlenen toestemming. Ofschoon er, voegde hij er aan toe, tussen Calvijn en hemzelf een groot verschil bestaat wat geleerdheid en eruditie betreft, konden zij er van verzekerd wezen dat zulks niet het geval was ten aanzien van hart en genegenheid jegens hen en de kerken Gods. Niet zichzelf achtte hij zich toe te behoren, doch de kerken, aan welke de Heer hem had toegewezen: „Vandaar voert mijn wil nergens anders heen dan waar ik getrouw mag zijn in dienst van mijn roeping, op welke plaats het aan de Heer behaagt mij te roepen, langs de wegen die Hij heeft vastgesteld." Hij wist zich verbonden aan de kerk in welke hij op het moment predikant was en erkende zijn verplichting tegenover de instanties door welke God hem als zodanig geroepen had. Hij was echter helemaal niet afhankelijk van mensen en liet zich door geen machthebber afbrengen van de rechte weg en van de door God hem opgedragen taak. Afzonderlijk richtte hij zich nog tot twee vooraanstaande figuren onder de regeringspersonen, hem nader bekend, met een bredere toelichting, hun daarbij tevens de vrijheid verlenend daaraan in ruimere kring verbreiding te geven. Hij wees erop dat het hem wel niet zou gelukken toestemming te verkrijgen om voorgoed naar Genève over te komen - wat hij naar het schijnt in zijn hart niet ongaarne wilde -, doch het momenteel ingediende verzoek leek meer aanvaardbaar, met name omdat er in Lausanne voor hem een tijdelijke vervanger beschikbaar was. Hij eindigde met de betuiging dat van beide kanten het nodig was zich voor God te verootmoedigen en gedurig tot Hem te bidden.

Het verlof werd door Bern verleend voor de periode van een halfjaar, dat naderhand nog met een gelijke periode verlengd werd. Op 10 januari 1541 bevond Viret zich te Genève. Met voortvarendheid vatte hij meteen zijn taak aan. Het was tot grote geruststelling van Calvijn, die 19 februari aan de Raad berichtte vooreerst nog niet te kunnen verschijnen, daar hij te Straatsburg nog diverse opdrachten moest uitvoeren: „onze broeder Pierre Viret heeft zich gezet tot de taak u te onderrichten in het Woord Gods, want hem kenmerken een trouw en beleid van zodanige aard dat gij met hem in uw midden niets behoeft te ontberen". En Farel wist te vertellen van Viret zelf te hebben vernomen dat hij het volk nimmer zo vurig verlangend had meegemaakt om naar het Woord te luisteren en in zo groten getale bijeen in de kerkdiensten of meer vol begeerte om te wandelen naar de regel van het Woord. En haast nog belangrijker was het getuigenis van de Raad van Genève tegenover die van Zürich in een missive van 26 mei: „wonderbaar is het waarlijk, hoe overvloedige vruchten voortgekomen zijn uit de predicaties, in hoe grote vrede en eensgezindheid thans onze stad verkeert, dank zij die grote vertroosting en opbouwende arbeid door middel van hem, vanwege de Heer aangenomen en openstaand voor vreemden". Tot 13 september heeft het geduurd aler Calvijn kwam opdagen om er zijn oude taak te hervatten.

Niettemin is Viret ook daarna nog te Genève gebleven. Op 16 september schreef Calvijn zelfs aan Farel: „Ik zal volstrekt niet dulden dat hij van mijn zijde wordt weggerukt". En toen tegen het einde van het jaar de termijn van het toegestane verlof afliep, gelukte het aan een bezending van de Raad toch weer in het belang van de opbouw van de kerk ter plaatse, zij het nu voor het laatst, een halfjaar er aan toegevoegd te krijgen.

Helaas valt niet in bijzonderheden te verhalen, wat hij precies gepresteerd heeft en op welke manier hij te werk is gegaan. Ook is hij niet gedurende heel de bedoelde periode uitsluitend in Genève bezig geweest. In het begin van oktober 1541 heeft hij enige tijd te Neuchâtel verbleven. Aldaar heeft hij uit naam van de Geneefse predikanten aan Farel bijstand verleend. Het gevaar dreigde namelijk dat de aldaar gerezen tegenstand tegen Farel zou uitlopen op diens wegzending. Hij moest diens verdiensten nader in het licht stellen alsmede onder de aandacht brengen dat, indien Farel werkelijk gedwongen werd heen te gaan, zulks niet anders dan tot schade zou strekken van het evangelie des Heren. Zijn tussenkomst heeft goede resultaten mogen opleveren. Dit geval is echter een uitzondering gebleven; hoofdzaak was het werk in Genève. Tot grote tevredenheid van Calvijn heeft hij daar zijn taak vervuld, zoals deze in januari 1542 uitdrukkelijk te kennen gaf: „Met zijn dienstbetoon, raad, plichtsbetrachting en ijver heb ik, hoe dan ook, opnieuw in betere gesteldheid kunnen brengen hetgeen hetzij geheel en al te gronde gericht hetzij verbroken, verscheurd en uiteengerukt was". Nog in maart daaropvolgend gaf hij te kennen, bij de gedachte alleen al aan diens vertrek, helemaal ineen te zullen zakken Zulks te meer omdat in de stad het zaad der tweedracht zich vertoonde en er dientengevolge met zachtmoedigheid en geduld diende te worden opgetreden, en, zoals algemene bekendheid had, Viret zacht en vriendelijk van aard was, in sterkere mate dan Calvijn zelf. Een maand later herhaalde hij een gelijke verzuchting: „Met Viret samen houd ik, hoe dan ook, de last van de kerk alhier uit. Voor het geval dat hij mij ontruikt gaat worden, zal de toestand mij zwaarder vallen dan ik in woorden vermag uit te drukken".

Niet minder werd door Farel met lof over Viret gewaagd tegenover de predikanten

van Zürich, toen hij op 19 april 1542 een schets tekende van de bestaande situatie. Hij repte van het immense werk dat Viret op zich had moeten nemen om het volk van Genève terug te geleiden naar de rechte wegen, hoe hij vóór Calvijns komst dat op zijn eentje had gepresteerd en nog wel met een maximaal resultaat.

Op zaterdag 8 juli 1542 verscheen uit Lausanne een afvaardiging om Viret terug te roepen vanwege de dringende noodzaak dat hij aldaar zijn werk zou hervatten. Twee dagen daarna verliet hij inderdaad Genève.

V. PERSOONLIJKE RELATIES

Eerst nadat hij min of meer voorgoed te Lausanne was gevestigd, is Viret in het huwelijk getreden. Op zondag 6 oktober 1538 werd het te Orbe voltrokken; de bevestiging gebeurde door Farel. De bruid was evenals hijzelf uit Orbe afkomstig. Zij heette Elisabeth Turtaz. Omtrent haar familie ontbreken alle bijzonderheden. Bekend is slechts dat de bruiloft in een vreugdevolle stemming gevierd is geworden.

Volgens het eigen getuigenis van Viret is het een goed en gelukkig huwelijk geweest. Kinderen zijn er niet uit geboren. Van lange duur heeft het echter niet mogen wezen, want al in het begin van 1546 - de precieze datum is niet bekend - is zij overleden. Zij moet nogal met ziekte te kampen hebben gehad. Met name in de loop van het jaar 1545 moest Viret in zijn brieven herhaaldelijk van dat ziek-zijn gewagen. Blijkbaar was zij onder behandeling van de medicus Textor te Genève. Omstreeks eind augustus van dat jaar begaf zij zich naar haar familie te Orbe, kennelijk in de hoop op beterschap. Soms verkeerde zij in de mening zwanger te zijn en dat haar kwaal daarmee verband hield, evenwel ten onrechte. Zij bleek van zeer ernstige aard te zijn; binnen weinig maanden liep het met de zieke af.

Op 8 maart 1546 betuigde Viret: „De Heer heeft mij en mijn gezin bezocht met een heel zware slag door het overlijden van mijn zeer beminde vrouw. Hij heeft mij ontnomen de helft van mijzelf en mij beroofd van een getrouwe deelgenoot, een goede huisvrouw en een echtgenote die op uitnemende wijze zich aansloot bij mijn karakter en arbeid en geheel mijn dienstwerk; door welke slag ik mij op zodanige wijze getroffen gevoel dat ik in eigen huis mij beweeg als een vreemdeling. Doch aldus heeft het de Heere behaagd, wiens wil altijd recht en billijk is, bij wie ik niet waardig ben geacht nog langer te genieten van een zodanige vertroosting alsmede van de alleraangenaamste vrucht van haar omgang, waarvoor ik met recht dankbaar heb te wezen en welke in geen enkel opzicht in de weg heeft gestaan aan mijn dienstwerk, maar juist heel veel er toe bijgedragen heeft dank zij haar trouw, haar vroomheid, haar rechtschapenheid en haar overige uitnemende geestesgaven waarmee zij door de Heere in buitengewone mate was gesierd”.

Geheel onverzorgd bleef hij niet achter. In zijn gezin was namelijk tevens opgenomen een tante van moederszijde, die voor hem de plaats van een moeder innam. Zij was het die indertijd hem verzorgd had, toen te Genève men gepoogd had door het toedienen van vergif hem van het leven te beroven. Sedertdien was zij steeds aan zijn zijde gebleven.

Toch is al spoedig het onderwerp van een tweede huwelijk aan de orde gekomen. Anderen, speciaal Calvijn, hebben er bij hem sterk op aangedrongen. In april van hetzelfde jaar 1546 blijkt men in het onderlinge contact er over gesproken te hebben. Of en in hoeverre Viret zelf toen al voor die gedachte toegankelijk is geweest, komen wij niet aan de weet. Hoe het zijn moge, Calvijn heeft volgehouden. Hij is zelfs op zoek gegaan naar geschikte huwelijkscandidaten. Onder meer maakte hij opmerkzaam op een jonge vrouw in Genève. Haar vader werd door hem benaderd; deze dacht er echter niet aan haar als zijn enige dochter af te staan en naar elders te laten vertrekken. De opmerking dat Lausanne niet op verre afstand was verwijderd en zij aldaar gemakkelijk kon worden bezocht, maakte op hem geen indruk. Al evenmin liet hij zich bewegen door het betoog dat het dwaasheid inhield van een predikant te verlangen de kerk aan welke hij was verbonden, vaarwel te zeggen om zijn vrouw te volgen; hetgeen volgens een zodanige regel zou worden verordend, kon niet anders dan een ongelukkig huwelijk opleveren. Tenslotte viel de aandacht op een weduwe.

De inlichtingen omtrent haar ingewonnen bleken alleszins gunstig te wezen. Viret liet zich op 12 oktober tegenover Calvijn uit bij de dag steeds meer ongemakken te ervaren als gevolg van het gevoel van verlatenheid. Een week daarna heette het van zijnentwege: „In de aangelegenheid van een huwelijk is nog niets afgedaan. Ik heb de vrouw gezien en met haar gesproken. De houding heeft niet mishaald. Hoe nauwlettender ik de getuigenissen onderzocht heb, werd zij aanbevolen met des te sterkere en gunstigere zin. Nu heb ik besloten bij de eerste gelegenheid, zo de Here wil, de gehele zaak af te doen. Wellicht nog deze week, indien de werkzaamheden het toelaten, de verloving. Het voornemen is alles zonder drukte en beweging zo eenvoudig mogelijk te doen verlopen". Op 20 november deed Calvijn de toezegging het huwelijk te zullen bijwonen. Niet lang daarna moet de voltrekking hebben plaats gevonden, en wel te Rolle door de plaatselijke predikant, Saunier. De bruid was Sébastienne de la Harpe geheten, dochter van een te Lausanne gevestigde apotheker. Zij heeft de verdere wederwaardigheden van haar tweede echtgenoot ten volle medegemaakt en heeft hem overleefd.

Het mag stellig als een gelukkig huwelijk worden aangemerkt. Een uitlating van Viret in een brief aan Calvijn van 1 augustus 1550 zegt in dat opzicht genoeg:

„Ik verkeer in de grootste moeilijkheden. Ik bezwijk onder de last en zulks des te meer naarmate er in geringere mate tegemoetstraalt een betere verwachting. Mijn geduld, ik weet niet hoe lang reeds volgehouden, begint thans - al te lang op de proef gesteld en gekwetst -geïrriteerd te geraken. Slechts één omstandigheid helpt er mij door heen: de huiselijke vrede en de wederzijdse genegenheid en de samenstemming van collega's en hoogleraren en de wasdom der school. Indien dat alles er niet was, dan zou ik geen leven hebben dan wel naar elders moeten uitwijken . . . Mijn vrouw en dochters en het gehele gezin maken het goed en laten u hartelijk groeten. Uw dochtertje (Marthe; peetdochter van Calvijn) is van aard uitermate zacht, aangenaam en rustig, zij is beminnelijk van aanzien".

Uit het huwelijk zijn vijf dochters en één zoon geboren. Het zoontje, naar de vader Pierre genoemd, is op tweejarige leeftijd overleden. Op 1 februari 1556 moest Viret het melden aan Farel; in zijn verdriet gevoelde hij zich zeer vertroost door de gedachte dat hij gedurende zijn recente tocht in Gruyère bij zijn dienstwerk verscheidene kinderen gewonnen had voor Jezus Christus. Van de dochters is eveneens één jong weggevallen.

Met zijn geboorteplaats Orbe is Viret aldoor blijven medeleven, ook na het overlijden van zijn eerste vrouw. Nog in dagen van haar tijdelijk verblijf aldaar, kort vóór haar sterven, had hij er op duidelijke wijze blijk van gegeven. Het was juist in het midden van het onderhavige jaar 1545 dat zich in het gebied rondom Orbe een ernstige pestziekte voordeed. In Orbe zelf moeten ten gevolge daarvan enige honderden zijn omgekomen. Tot de slachtoffers behoorde onder meer de predikant Campanus, die er nog slechts kort zijn dienstwerk had aangevat. Dit gebeurde in de maand september, terwijl de dienstdoende hulpprediker reeds bij het begin van de epidemie was uitgevallen. Viret heeft zich toen ingespannen de gemeente van een nieuwe predikant te voorzien. Dank zij zijn bemoeiingen kon al tegen het eind van november een ander worden aangewezen door de classis van Yverdon, bij welke de bevoegdheid in dezen berustte. Zo heeft hij telkens de belangen van deze gemeente trachten te behartigen. Hij gevoelde blijkbaar zich nu eenmaal ten innigste aan haar verbonden.

In een schrijven van 11 mei 1551 heeft hij tegenover haar er uiting aan gegeven: „In bijzondere mate ben ik aan u verbonden, omdat uw kerk de eerste is in welke God, reeds gedurende mijn jeugdijaren, mij in Zijn dienst getrokken heeft en welker dienaar

ik ben geweest vóór anderen, toen zij pas begon geboren te worden door de vernieuwende kracht van het Evangelie... U kan ik niet vergeten zonder mijzelf te vergeten." Niet enkel tot eigen geloofsgenoten richtte hij zich; ook de roomse burgers van Orbe betrok hij in zijn warme belangstelling. „Bedenkt toch, bid ik u, in de naam van onze Heer Jezus Christus... dat gij niet versmaadt dat heilig Evangelie... Gij hebt bij u dienaars van het Evangelie, zij het in klein getal, beproeft de geesten van de een en de ander naar het Woord Gods... houdt u op niet bij volksgenoten noch bij vreemdelingen, doch bij God volstrekt alleen en bij Zijn Woord... Klemt u vast niet aan enig mens, van welk gezag en aanzien hij moge wezen, maar alleen aan Jezus Christus onze Heer, onze waarachtige Heiland en Zaligmaker".

Vooraf toen omstreeks 1553 de reformatorische groep der bevolking in de meerderheid scheen te geraken, heeft hij zich sterk beijverd de rechtens haar toekomstige positie ook in feite te helpen bewerkstelligen. Op 27 november van het genoemde jaar begaf hij zich naar Orbe. Onder zijn leiding werd in eigen kring een onderzoek ingesteld, of bij een eventuele stemming men inderdaad zou kunnen rekenen op een genoegzame meerderheid. Dit onderzoek bleek een positief resultaat op te leveren. Daarop werd tot de bevoegde instanties, Bern en Fribourg, het verzoek gericht de vereiste medewerking te verlenen. Van de zijde van Fribourg werden er beletselen in de weg gelegd. Viret verbleef opnieuw in Orbe, alwaar hij met Kerstmis de Avondmaalsviering zou leiden. Door hem werd er bij Bern ten sterkste op aangedrongen toch voet bij stuk te houden.

In januari daaraanvolgende was hij alweer in Orbe, nu zelfs twaalf dagen aaneen. Het bij Bern ingediende beklag omtrent het niet-inachtnemen van het traktaat ter zake bezorgde hem vanwege de Raad van die stad bij missive van 25 januari een krasse terechtwijzing; hij zou zich hebben te onthouden van alle overijling en vooral goed doen met maar strikt te blijven bij zijn roeping in de kerk. Hij liet echter niet na daartegenover met vaste overtuiging de door hem gevolgde gedragslijn te verdedigen: „Ik heb niets verricht of gezegd in heel deze aangelegenheid met vermetelheid of zonder de goede raad van wie ik het moest en kon verzoeken, en zonder er toe gemachtigd te zijn, alle keren dat ik mij naar Orbe heb begeven, door degenen die de partij van het Evangelie volgen en aan wie ik niet heb kunnen weigeren hetgeen zij van mij verlangden; indien ik mij niet had willen betonen met geringere zorg vervuld te zijn jegens mijn land en mijn broeders van nature dan een heiden en een ongelovige".

De verhandelingen ter zake hebben nog enige maanden in beslag genomen. Het bleek noodzakelijk tevoren nog de arbitrage van een paar andere kantons in te roepen. Maar ten slotte kon Viret toch op 2 augustus aan Calvijn melden de gelukkige uitslag van de gehouden stemming: „De onzen hebben gewonnen met 18 stemmen". En hij voegde aan dit bericht toe: „Geprezen zij de Heer, die ons deze overwinning bezorgd heeft tegen de antichrist, en een te roemrijker en aangenamer zege naarmate zij langere tijd gevegd heeft. De broeders verzoeken mij als het tegen de aanstaande dag des Heren mocht passen, ik er mij heen begeef".

Uitstel bleek evenwel nodig. Hij werd verhinderd aan het verzoek te voldoen door hevige hoestaanvallen; al drie weken lang had hij niet kunnen preken. Hoe het zij, de reformatie had te Orbe de overhand verkregen. Van dat moment af aan was het met de vrijheid van de roomse eredienst gedaan. Officieel ging bij verordening van zondag 2 december de reformatie in en kon er in 1555 een kerkenraad worden geformeerd.

Onder de personen met wie Viret in nauwe relatie heeft gestaan, moet meer dan

iemand anders Calvijn worden genoemd. In het voorafgaande verhaal is daar al terloops iets van gebleken. Nu is het van belang die verhouding wat meer opzettelijk te belichten. Want zij is van duurzame aard geweest en heeft zich in de loop der jaren nog verdiept. Uit allerlei gegevens laat zich dit afleiden, met name uit de tussen beiden gewisselde correspondentie. Reeds adressering en ondertekening spreken in het bedoelde opzicht voor zich. In diverse bewoordingen was Viret gewoon aan zijn verbondenheid met Calvijn uitdrukking te geven, zoals: *geheel de uwe; de allergeleerdste en waarlijk vrome Joh. Calvijn; broeder en bijzondere vriend; of, de uwe; Joh. Calvijn allergetrouwste en wakkerste herder der kerk te Genève; allergeliefdste broeder.*

Calvijn van zijn kant liet evenmin na tegenover hem zijn verbondenheid tot uitdrukking te brengen, zij het veelal in wat minder sterke termen. Het was een innige geestesgemeenschap welke beide mannen verenigde en die tot het einde heeft standgehouden. In tal van aangelegenheden hebben zij het op prijs gesteld van elkanders oordeel op de hoogte te geraken en daar bij het bepalen van eigen houding of optreden zeer ernstig mede rekening te houden.

Hoezeer Viret tegen Calvijn als zijn vriend en broeder opzag en in geleerdheid en bekwaamheid steeds diens mindere is blijven gevoelen, was er bij hem toch volstrekt geen sprake van enige slaafse navolging. Hij verstond het op zijn tijd de nodige zelfstandigheid aan de dag te leggen. In de door hem gevolgde gedragslijn tegenover Castellio heeft hij dat duidelijk laten bemerken. Te Lausanne had hij met Castellio vriendschappelijke betrekkingen aangeknoopt en te zijnen huize een hartelijke ontvangst bereid, anders dan in Genève met Calvijn het geval was geweest. Op 16 februari 1544 berichtte hij aan Calvijn Castellio zeer ernstig te hebben onderhouden, doch dat deze bij zijn standpunt persisteerde. In tegenwoordigheid van enige getuigen had hij hem toen voorgehouden dat er in hun kring geen positie voor hem open stond en, op diens vraag ter zake, evenmin te Bern.

Hij liet er evenwel op volgen: „Ik heb derhalve geraden dat hij daarom liever zou terugkeren, zich zou opsluiten binnen eigen velletje zo lang totdat de Heere hem van inzicht zou veranderen. Zo veel mogelijk zou hij mogen toegaan naar de school, althans tot april, nadat hem tot dat tijdstip een stipendium toegekend zou zijn, en totdat voor de school een betere voorziening was getroffen. Ik heb er op gewezen dat het voldoende is, wanneer hij gedurende die periode zou kunnen leven; ook zou hij kunnen rondzien, of er voor hem in de typografie een plaats is dan wel een andere positie waarin hij bezigheid had zodanig dat er voor de kerk geen enkele aanstoot uit zou voortvloeien”.

Dit advies behaagde aan Castellio. Viret leefde in de hoop dat hij nog tot een beter inzicht zou geraken. Calvijn mocht dan hem hebben verweten de mens te zeer ter wille te wezen, hij van zijn kant legde aan Calvijn het verwijt voor, of deze niet hierin was tekortgeschoten dat zijn vermaan alleen gepaard was gegaan met toom en smaadreuen. „Ik schrijf dit niet om mij van u te vervreemden, maar veeleer om te bemiddelen en opdat gij zoudt verstaan gewaarschuwd te willen worden”.

Tussen beiden is de beste verstandhouding bewaard gebleven. Zij waren gewoon te delen in elkanders wel en wee. Hun wederzijdse vrouwen hebben in die nauwe relatie gedeeld althans tot het jaar 1549, toen Calvijns vrouw Idelette overleed en deze niet gelijk Viret opnieuw een huwelijk aanging. Toen Idelette in het begin van oktober 1541 uit Straatsburg overkwam om zich te Genève bij haar man te voegen, verbleef Viret te Neuchâtel in verband met de aldaar gerezen kwestie-Farel. Maar na terugkeer uit die stad zijn de gezinnen met elkaar in nadere kennismaking getreden. Aan

regelmatige bezoeken en ontmoetingen mag daarbij niet worden gedacht. Toch behoeft dit aan een intens medeleven wederzijds niet in de weg te hebben gestaan. Iets ervan laat zich bespeuren uit de briefwisseling, voor zover deze bewaard bleef.

Het overlijden van Idelette op jeugdige leeftijd heeft Viret diep geschokt. Het gebeurde op 29 maart 1549. In eerste reactie op het bericht ervan schreef hij op 31 maart: „Geweldig kwelt en martelt mij uw huiselijke slag, en zulks te meer doordien ik uit eigen ervaring met stelligheid heb geleerd, hoe smartelijk dergelijke voorvallen zijn. Kwellen en martelen zou het evenwel op veel smartelijker wijze, als ik niet wist hoe gij door alle middelen van Godswege gedekt en gewapend zijt tegen dergelijke ik zeg niet lotgevallen, doch beslissingen van Goddelijke voorzienigheid". Eindigen deed hij met het overbrengen van de groeten van zijn vrouw- het was zijn tweede -, „aan wie het lot van haar zeer beminde zuster uitermate smartelijk overkomt!"

Nadat van Calvijn hem een dankbetuiging had bereikt, ging hij in een schrijven van 10 april uitvoeriger op het gebeurde in. Hij had namelijk uit de mond van velen vernomen, hoe Calvijn met kloekheid van geest en energie de slag doorstond. Hij zag daarin een ongewoon blijk van Gods gunst.

Wat hemzelf betreft wekte dit bij hem een hevige schaamte op, wijl hij indertijd bij een overeenkomstig geval niet een gelijke geestesenergie of ook maar een spoor ervan aan de dag had gelegd. „Zo totaal was ik door die speer van het verlies getroffen en terneergestort dat de gehele wereld mij voorkwam als niets dan verlatenheid. Niets was aantrekkelijk, niets wat de smart van de geest vermocht te verzachten. Dikwijls beschuldigde ik mijzelf de indruk te wekken mijn smart met meer smedigheit te dragen dan betamelijk was, ik zeg niet gelet op de persoon die ik nu eenmaal ben, maar op de man die zelfs van het begin aan begroet heeft die hemelse filosofie waarvan ik beleed niet louter een leerling, doch een leraar van anderen te wezen; en dat ik niet verstond bij die kwaal van mij de geneesmiddelen aan te wenden welke ik gewoon ben aan anderen te verschaffen, welke ik bemerk te missen". Ook ditmaal brengt hij een groet over van zijn vrouw onder de verzekering dat zij vanwege het overlijden van een zeer geliefde zuster bevangen is met grote droefheid en dat zij het verlies aanmerkt als een slag welke hen allen tezamen getroffen heeft.

Meer dan eens hebben diverse omstandigheden Viret bewogen voor korter of langer zich naar Genève te begeven. Zo gebeurde het in 1556 tweemaal. In april was het, samen met Farel, in verband met de verkiezing van een nieuwe predikant. Ter vergoeding voor de moeiten welke zij zich dagelijks getroostten in het belang van de stad, werden de burgemeesters gemachtigd te hunner beoordeling deze mannen confituren en dragees aan te bieden. Eind augustus bevond hij er zich opnieuw. Nu was het blijkbaar om in het belang van eigen gezondheid een arts te raadplegen. Calvijn was op dat moment afwezig; deze was naar Frankfort vertrokken om aldaar de vrede in de Franse gemeente te helpen herstellen. Viret kon echter in diens pastorie logeren, onder de zorgen van diens broeder Antoine. En de onkosten van arts en apotheker kwamen geheel voor rekening van de regering „uit overweging dat hij hier goede diensten heeft bewezen en door de genade Gods hoge beloning waardig is bevonden". Op 29 september woonde hij vervolgens de vergadering van de Raad bij; door hem werd het woord gevoerd, hij dankte voor de hem betoonde welwillendheid; hij had zijn onkosten zelf willen betalen, maar had van Antoine vernomen dat de Raad die voor zijn rekening had genomen en durfde zulks niet afslaan, opdat men zijn weigering niet ten kwade zou duiden.

In 1540 had Viret tegenover dezelfde Raad te kennen gegeven dat, al mocht er tussen Calvijn en hem een groot onderscheid bestaan in kennis en geleerdheid, zij toch

weinig verschilden wat betreft „het hart en de genegenheid jegens u en de kerken Gods“.

Hij voegde er aan toe: „Ik acht mij niet mijzelf toe te behoren, doch de kerken aan welke de Heer mij heeft bestemd en toegewezen ... , gelijk ik toegewezen ben aan de Kerk van onze Heer, te weten tot het vergieten van mijn bloed toe voor u, in het vertrouwen dat God mij zal sterken en de genade schenken naar het werk door Hem mij op de handen gelegd“.

Bij elke taak waarvoor hij geroepen werd, gevoelde Viret zich inderdaad ten diepste betrokken. Meer nog, hij verstond het evenzeer ten volle mee te leven met wie vanwege hun geloof vervolging moesten ondergaan.

In het bijzonder heeft hij dat doen blijken ten opzichte van de Waldenzen in de Provence. Sedert 1528 stonden dezen reeds aan vervolging bloot, maar in de jaren dertig nam die vervolging steeds ernstiger vormen aan. Ten gunste van hen deed Viret nu, samen met Farel, in brede kring een oproep uitgaan: „Het raakt een gemeenschappelijke zaak van ons allen die door eenzelfde geloof, eenzelfde Geest, en eenzelfde band der liefde verbonden zijn met de ene Christus. Overweegt toch wat echt dienstig kan zijn, wat bijdragen kan tot eer van Christus en tot heil van de broeders. Het volk is verzwakt en door de ergste armoede getroffen. Rust kan het van de tirannen niet verkrijgen en om naar elders uit te wijken daarvoor staat midden door de vijanden heen nergens een veilige toegang open; belast als het is met vrouwen en kinderen, beroofd van geld, mist het alle gelegenheid om ergens heen te vluchten“.

Toen in 1539 de vervolging weer met vernieuwde kracht uitbrak, trad Viret bij herhaling naar voren als hun voornaamste pleitbezorger. Trouwens nog anderen buiten de Waldenzen werden toen in Frankrijk bedreigd door vervolging. Het gaf hem aanleiding zich bij geschrifte rechtstreeks te richten tot die vervolgte medechristenen. Het zag te Genève in 1541 het licht onder de titel: Troostbrief gezonden aan de gelovigen die vervolging lijden voor de naam van Jezus en de evangelische waarheid. Reeds in 1543 kon een tweede druk verschijnen in zeer uitgebreide vorm, ook met een gewijzigde titel: Brief om te troosten de gelovigen die lijden voor de naam van Jezus en om hen te onderrichten zich te gedragen in tijden van tegen- en voorspoed en hen te sterken tegen de beproevingen en de aanvallen van de dood.

VI. MOEIZAME VERWIKKELINGEN TE LAUSANNE

Bij al zijn activiteiten vond Viret zijn eigenlijke standplaats als predikant toch in Lausanne.

In mei 1542 had hij nog aan Myconius te Bazel geschreven dat hij te Genève, terwijl Calvijn in zwakke gezondheidstoestand verkeerde, alleen een zware last te torsen had: „en niet zonder reden zeg ik alleen, voor wie het wellicht beter ware alleen te wezen". Hij zag namelijk het moment nabijkomen waarop hij naar Lausanne zou worden terug geroepen. Dat men aldaar hem niet wilde loslaten, was hij zich ten volle bewust. In gedachten hoorde hij reeds de klachten van broeders die hem zouden houden voor een deserteur en overloper, en die niet van oordeel waren dat hij met een goed geweten uit de kerk van Genève kon vertrekken en wel om tal van redenen welke zij hem dagelijks voor de voeten wierpen: „Ik laat daar de lasterpraat die van alle zijden tegen mij opgestapeld wordt, waaraan ik toch niet geheel ontkomen zal en tot dusverre niet heb kunnen ontkomen, ofschoon ik de zaak van Christus met die eenvoud en getrouwheid verzorgd heb dat ik niet twijfel de oprechte harten en gewetens van goede mensen althans ten dele bevredigd te hebben... Maar ik wil volstrekt niet dat men omziet naar mij, doch wel dat men, en dat enig en alleen, omziet naar de kerk van Christus, aan de bediening waarvan ik mij eens voorgoed heb verplicht en toegewijd. Mijn vrees is echter dat veelal de menselijk gemoedsstemming van sterkere invloed is dan de rechtmatige en ernstige bezorgdheid voor de kerk, te midden van zo harde tijdsomstandigheden en zo verdorven geesten. Noch kan Genève predikanten ontberen dan enkel tot grote schade voor het Evangelie, noch Lausanne het langer uithouden, tenzij er in de predikdienst inderdaad voorziening getroffen zijn zal". Vandaar zijn bede dat de Heere „mij vergewisse van mijn roeping, mij uitstote waarheen Hij maar mocht willen en overal mijn dienstbetoon mocht willen gebruiken, en niet toelate dat ik ook maar iets toegeef aan de aandoeningen van mijzelf of van enig mens, mijn dienstwerk zegene met Zijn leiding, opdat niet door mijn schuld iets tekort gedaan worde aan Zijn eer".

In Lausanne had men gedurende zijn afwezigheid het moeten stellen met Béat Comte. Deze predikant was gewoon een gedeelte van zijn tijd te gebruiken voor het uitoefenen van de medische praktijk. Zo laat het zich terdege verstaan dat men er uitzag naar de terugkeer van Viret. Al evenzeer is het in het licht van die omstandigheid begrijpelijk dat deze de verzuchting slaakte in de uitoefening van zijn dienstwerk alleen te mogen wezen.

Kort na de hervatting van zijn taak berichtte Viret op 21 juli aan Calvijn: „Ik kwam, ik zag, ik stond verstomd, en och dat niet zo echt waarheid inhielden de dingen die wij omtrent de toestand der kerk alhier hadden vernomen. Op even dezelfde dag en bijkans op hetzelfde uur waarop ik hier aan land stapte, landde ook aan de domheer Perrin, aan wie vanwege de sierlijkheid van taal de bijnaam Chrysostomus is beschoren, en in de volksmond Guldmond geheten, een windmuil wijl onkundig in de schone letteren, gewis slim en listig. Maar raad eens aan wie van beiden, mij dan wel hem, eerder de erewijn werd aangeboden? Een uitermate onkundige verklaarder zoudt gij zijn geweest, indien gij het niet had geraden. Wat voor geluiden hij onder het volk verspreid heeft inzake het herstel van zijn positie, met wat voor ijdele beloften hij verwachtingen gewekt heeft bij mensen van zijn kaliber, raadt gij genoegzaam uit uzelf. Mij was het niet gegund de man te ontmoeten en hij heeft ook niet lang in de stad verwijld. Zijn verschijning heb ik aan de baljuw in herinnering gebracht, doch tevergeefs".

Van de sedert dien door hem verrichte werkzaamheden gaf Viret voorts een verslag. Gepredikt had hij nog niet. Onder meer was het besluit genomen een psalmberijming

in gebruik te nemen, bewerkt door Francois Gindron, een voormalig priester aldaar die in 1537 met de reformatie was meegegaan; een berijming volgens Viret heel wat gemakkelijker en aangenamer dan de in Genève gebruikelijke. Verder was in overweging genomen de benoeming aan de Hogeschool van André Zébédée, die ten gevolge van het ingrijpen door de regering van Fribourg had moeten terugtreden als predikant te Orbe en die - zelf afkomstig uit Vlaanderen - als gewezen hoogleraar te Bordeaux wellicht voor de bedoelde functie in aanmerking kwam.

Het is duidelijk dat Viret met animo en voortvarendheid zijn taak in Lausanne opnieuw heeft opgevat. Het is hem ook mogen gelukken allerlei zaken in goede orde geregeld te krijgen. Het is onvermijdelijk dat hij daarbij op de nodige tegenwerking is gestuit. Die omstandigheid heeft niet kunnen verhinderen dat hij zijn actie onverdroten heeft voortgezet. Wat hem echter in de weg stond en op de duur in al sterkere mate noopte tot het volgen van een uit diepe overtuiging voortgesproten verzetstandpunt, was de pretentie van de regering van Bern om de macht in kerkelijke aangelegenheden geheel aan zich te trekken ten koste van de vrijheid en zelfstandigheid van de kerk, met name ook wat betreft de oefening van de tucht. Hieruit zijn de nodige verwickelingen ontstaan, die tenslotte hebben geleid tot een breuk. Het is niet mogelijk het verhaal van die verwickelingen met de achtergrond ervan tot in alle bijzonderheden hier te schetsen. De kerkelijke verhoudingen in het onderhavige deel van Zwitserland zijn er ten nauwste bij betrokken. Volstaan moet worden met een globale weergave van de desbetreffende feiten en verhoudingen, voorzover van belang met het oog op Viret.

De positie welke Viret te Lausanne in kerkelijk opzicht innam nadat Caroli voorgoed was uitgeschakeld, bleef aanvankelijk onbestreden. Hem met zijn gezin werd dan ook toegewezen de aanzienlijke woning waarin Caroli huisvesting had gevonden. En in het algemeen werd hij door de bevolking gerespecteerd. Toch was er een groep die zich weinig aan hem gelegen liet liggen. Het was een gezelschap van losbandige en rumoerige jongelieden die onder leiding van een zekere Jacques de Praroman er van hielden in de straten danspartijen te houden en dronkenmansliederen aan te heffen alsook zich in te laten met vrouwen van slechte zeden.

Ook na de invoering van de reformatie was dit gezelschap voortgegaan met het uitvoeren van dergelijke praktijken. Viret mocht er zijn stem tegen verheffen, dit leverde in het begin generlei resultaat op. Maar in december 1543 kwam het tot een botsing. Mede op aandrang van de predikanten en de kerkenraad waren twee prostituees in de gevangenis gezet. Voor het genoemde gezelschap gaf dat aanleiding tot het indienen van een protest bij de Raad der stad als een aantasting van de vrijheid. Resultaat was inderdaad de invrijheidstelling van de gevangenen. De zondag erna liet Viret niet na in zijn prediking te fulmineren tegen het gebeurde. Des namiddags na afloop van de catechismusprediking werd hij bij de uitgang van het kerkgebouw opgewacht door De Praroman met diens kornuiten. Zij verlangden van hem rekenschap over de gehouden preek en bedreigden hem met de dood onder toevoeging van de woorden: weet wel dat Lausanne niet Genève is, en wat gij aldaar bereikt hebt, zult gij hier niet bereiken. Aan een deurwaarder gaven zij last hem voor het gerecht te dagen wegens in het openbaar uitgesproken ernstige beledigingen.

Viret verklaarde liever de stad te zullen verlaten dan te berusten in aantasting van de vrijheid der prediking. De Raad der stad stelde zich achter Viret en vond in het gebeurde aanleiding krachtiger op te treden tegen het gezelschap. In april 1544 werd het voor ontbonden verklaard, terwijl alle leden een zware boete opgelegd kregen. Dank zij de tussenkomst van Viret werd daarna het bedrag der boete voor wat de vier

leidende figuren betreft verminderd, dit in verwachting dat zij in het vervolg hun gedrag zouden beteren. Dat men die strafmaatregelen niet algemeen met instemming begroette en het optreden van Viret toch op de nodige tegenstand stuitte, blijkt uit het feit dat bij de verkiezingen in september 1545 dezelfde De Praroman voor de benoeming tot burgemeester de meerderheid verwierf.

Viret van zijn kant begreep niettemin dat hij in Lausanne een bepaalde roeping had te vervullen en het niet aanging de kerk aldaar aan haar lot over te laten. Van Genève uit werden wel opnieuw pogingen in het werk gesteld hem als medewerker van Calvijn te verkrijgen. Bern bleek bereid te zijn hem althans voor een periode van een halfjaar af te staan. Ter bespreking van deze aangelegenheid bevond hij zich in juni 1544 inderdaad te Genève. Zonder meer afwijzen wilde hij blijkbaar het verzoek niet, doch onverzorgd achterlaten kon en wilde hij de gemeente in Lausanne evenmin. Voor het overwegen van een nadere voorziening heeft hij zich nog naar Bern begeven. Het is echter niet gelukt een bevredigende oplossing te vinden.

Zo gaf hij bij schrijven van 10 juli aan de Raad van Genève te kennen niet beschikbaar te zijn: „ik heb niet over mijzelf te beschikken, en ik kan noch mag weerstreven de wil van God en van Zijn kerk, door welke ik mij verklaar de zijne te wezen”.

Voor wat betreft zijn doen en laten is hij er zich terdege bewust van geweest te moeten streven naar het bevorderen van een goede verstandhouding met de regerende instanties der stad. Alleen op die wijze zou de opbouw der kerk in haar midden goede voortgang kunnen vinden. In dat bewustzijn droeg hij in 1547 zijn geschrift, bevattend de eenvoudige verklaring van het gebed des Heeren, op aan de Raad der stad om „getuigenis te geven van de leer welke hij gewoon was te onderwijzen en waarvan hij en de kerk welke onder hun bescherming was gesteld, publieke belijdenis deden”. Of en in hoeverre dit belijden bij de in functie zijnde regeerders waarlijk hartelijk weerklank vond, is aan gerechtvaardigde twijfel onderhevig. En of die verwachte bescherming van de kerk wel steeds en door allen die erbij betrokken waren, wel spontaan bewezen werd, kan in het midden worden gelaten. Aldus was niettemin naar wet en vastgestelde orde de situatie, van waaruit Viret aan zijn woord de nodige klem poogde te geven. Met Béat Comte heeft Viret in de pastorale arbeid niet lang meer behoeven samen te werken. Deze man liet ten gevolge mede van de weelderige leefwijze van zijn vrouw, al te vaak verstek gaan. In de loop van 1545, toen in heel dat deel van Zwitserland de pestziekte op hevige wijze woedde, gaf die gedragslijn aanleiding tot een conflict. Dit zou stellig hebben geleid tot zijn ontslag, indien hijzelf niet uit eigen beweging het predikantschap had neergelegd om zich voortaan uitsluitend toe te leggen op de medische praktijk.

Het was nu van belang dat in de opengevallen plaats ten spoedigste werd voorzien. In zijn brief van 3 november aan Calvijn gaf Viret als zijn oordeel te kennen dat de opvolger en collega iemand moest wezen van zodanige aard dat hij niet doorlopend zou behoeven te verzuchten: ‘Och, had men mij al dan niet een collega gegeven’. Hij was bevreesd dat de Raad van Lausanne iemand op het oog had van minder strenge allure dan hijzelf was.

Niet zonder ironie voegde hij eraan toe: „Zo grote zorg leggen zij aan de dag voor de kerk wat betreft de werkzaamheden die mijn krachten te boven gaan, dat zij in zake het aan mij toevoegen van een collega niet louter beraadslaagd hebben eerst in de publieke herbergen en vervolgens in hun senaat, doch tevens getracht hebben door het zenden van een legatie naar Bern om te bewerkstelligen de benoeming van wie zij gekozen hadden buiten mijn voorkennis en raadpleging om”.

Een dergelijke handelwijze achtte hij een voorbarig optreden en bovendien in strijd met de bestaande orde. De classis behoorde namelijk tevoren in deze zaak gekend te worden.

Farel is onder meer genoemd als iemand die in aanmerking kwam voor een benoeming. Het slot was dat toch de persoon die vanwege de classis werd voorgedragen, inderdaad door de regering van Bern werd aangewezen. Het was Jacques Valier, tevoren predikant te Aubonne. In hem kreeg Viret een ambtgenoot geheel naar zijn hart, een even overtuigd medestander van Calvijn als hijzelf was. Op zondag 7 februari 1546 mocht hij hem bij de gemeente inleiden.

De classis Lausanne was een van de zes classes waarover de kerken in Waadtland verdeeld waren. Haar bijeenkomsten werden gewoonlijk gehouden te Vevey. Viret nam in haar midden een vooraanstaande plaats in; in latere jaren vervulde hij zelfs de positie van deken of president. Vooral aan hem is het te danken dat deze classis het centrum is geworden van het verzet tegen de kerkelijke politiek welke de regering van Bern gewoon was te voeren. Reeds in een geschrift, op 1 november 1542 van harentwege gericht aan de Raad van Bern, werd door haar uitdrukking gegeven aan het beginsel dat bij haar optreden ter zake tot grondslag diende, te weten dat de kerk Gods in haar volle vrijheid van handelen behoorde erkend te worden en dat de dienaren van Christus in de waardigheid waarmee zij bekleed zijn door de Heer van de evangelische herders en dienstknechten, op alle manieren behoorden gehandhaafd te blijven. Het verzet richtte zich tegen het uitoefenen van een harde tirannie door de overheid op de kerk. „Het is niet de taak van regeerders die in deze wereld optreden, van wat voor machthebbers of van welke samenstelling ook, om uitsluitend op eigen gezag aan de predikanten voor te schrijven hetgeen zij te onderrichten hebben, noch aan de kerk hetgeen zij te geloven en in acht te nemen heeft, doch zulks is alleen voorbehouden aan God en wel door middel van Zijn kerk, gelijk zij is bijeengeroepen door Zijn Woord en naar de door Hem vastgestelde orde”.

Aanvankelijk bleef Viret nog aan de Academie als hoogleraar verbonden. Het hem opgedragen onderwijs betrof de uitlegging van het Nieuwe en later ook van het Oude Testament. Hij moet derhalve vertrouwd zijn geweest zowel met de Griekse als de Hebreeuwse taal. Uit de schaarse berichten dienomtrent kunnen wij opmaken dat zijn colleges gehandeld hebben over het evangelie naar Mattheüs, over de profeet Jesaja en over de kleine profeten. Nadere bijzonderheden dienomtrent ontbreken ten enenmale. Iets beter zijn wij ingelicht ter zake van zijn bemoeiingen voor de verdere uitbouw der Academie. Hij heeft zich ten zeerste beijverd de posten aan haar te doen bezetten met bekwame figuren. Onder meer was dit het geval met de benoeming van de vermaarde pedagoog Mathurin Cordier, onder wie indertijd Calvijn te Parijs mede zijn opleiding had genoten en die op dat tijdstip te Neuchâtel een positie beklede. Tevergeefs had men vanuit Genève enige malen pogingen in het werk gesteld hem aldaar een leidende rol in het onderwijs te bieden. Bij de regering te Bern, ook in dezen alweer de beslissende instantie, moesten wekenlange onderhandelingen gevoerd worden door de classis Lausanne. Maar toen tenslotte een gunstig resultaat mocht worden bereikt en men te Neuchâtel accoord ging, slaakte Viret in zijn brief van 12 oktober 1545 aan Calvijn de vreugdekreet: ‘Cordier is van ons. Onder diens leiding is de Academie inderdaad een periode van bloei tegemoet gegaan’.

Wat Viret persoonlijk aangaat, aan zijn hoogleraarschap kwam in het jaar daarna een einde. De combinatie ervan met een volledige predikantstaak leverde op de duur overwegende bezwaren op. Door de regering van Bern gesteld voor de vraag, welke

van beide taken hij voor het vervolg ambieerde, viel hem de beslissing niet moeilijk. Met volle overtuiging koos hij voor het pastoraat. Eigenlijk altijd reeds had hij er juist zijn streven op gericht toegang te mogen vinden tot de brede volkslagen om zo wijd mogelijk het evangelie uit te dragen. Hij verstond het ook bij uitstek de volksziel te benaderen. Het hangt met deze gesteldheid samen dat verreweg de meeste van zijn geschriften opgesteld zijn niet in de taal der geleerden, het Latijn, doch in het Frans. Die door hem gedane beslissing verhinderde evenwel niet dat ook in volgende jaren de behartiging van de belangen der Academie zijn volle aandacht bleef behouden. De pogingen om in de door zijn terugtrekken opengevallen plaats Farel te doen benoemen, gelijk door de classis werd voorgeslagen, stuitten bij Bern op hevige tegenstand. De benoeming viel toe aan Jean Ribit, die al aan de Academie was verbonden voor het onderwijs in het Grieks. Voor het Grieks volgde daarna in 1549 de benoeming van Theodorus Beza.

In hem ontving Viret een krachtige medestander in de strijd welke hij in toenemende mate kreeg te voeren tegen de door Bern voorgestane politiek. Vermelding verdient nog dat hij ook doorlopend zich heeft ingelaten met de zorg voor de studenten, die van vele kanten zich kwamen aanmelden. Sommigen uit hun kring vonden in zijn gezin opname en huisvesting. Als voornaamste roeping en taak beschouwde Viret het in Lausanne een grondige reformatie tot stand te brengen. Reeds op 8 augustus 1542 had hij aan Calvijn doen weten bij dit streven op geringe medewerking van de bevoegde instanties, integendeel op veel tegenweer te moeten rekenen. Er behoorde niettemin iets te worden ondernomen, en hij had goede hoop dat de Heer de pogingen ertoe met Zijn zegen zou bekronen. Op dat moment stond hij op het punt naar Bern te vertrekken, maar na terugkeer had hij het voornemen „ernstig en ijverig de hand te slaan aan die ruïnes van de kerk". Welk richtsnoer bij het uitvoeren van die taak hem voor de geest stond, laat zich gemakkelijk afleiden uit het verzoek waarmede die uitlating was vergezeld gegaan. Hij wilde namelijk dat Calvijn door bemiddeling van de briefbezorger zou toezenden de kerkorde, indertijd te Genève tot stand gekomen, gelijk hij even liet doorschemeren, met zijn medewerking. Het zou met andere woorden in Lausanne niet anders moeten worden aangepakt dan naar het model van Genève.

De politieke situatie bracht met zich mede dat het door Viret beoogde doel alleen kon worden bereikt met de volle instemming en medewerking van de regering van Bern. De strijd om die te verwerven heeft in belangrijke mate de door Viret in volgende jaren ontwikkelde activiteiten gekenmerkt. Het is echter weinig waarschijnlijk dat de in augustus 1542 ondernomen tocht naar Bern verband heeft gehouden met het aan de orde stellen van de situatie in Lausanne. Toen werden namelijk de gedachten en harten geheel in beslag genomen door een strijdpunt met betrekking tot de opvatting over het Avondmaal. In Bern stonden tegenover elkaar, en nogal op felle wijze, de volgelingen van Zwingli en die van Bucer. Het ligt buiten mijn schema op het onderhavige conflict nader in te gaan en de strijd te schetsen welke zich hieromtrent in de voorafgaande jaren ontwikkeld had. Volstaan kan worden met de mededeling dat juist toen door de regering van Bern een uitspraak was gedaan die aan het conflict een eind bedoelde te maken. Zij hield in dat voor het vervolg de door Zwingli voorgedragen opvatting zou gelden als de alleen rechtmatige en dat binnen het rechtsgebied van Bern allen verplicht waren daarnaar zich te voegen en te gedragen.

Deze uitspraak hield bepaalde consequenties in voor de bewoners van Waadtland, voor zover dit gebied werd geacht te vallen onder de onderhorigheid van Bern. Calvijn die zich allerminst kon verenigen met de Avondmaals- opvatting van Zwingli, liet niet

na Viret daar attent op te maken.

En niet alleen dat hij in dat gevoelens verschil, vooral ontmoette het bij hem ook bezwaar dat ten aanzien van een dergelijke aangelegenheid vanwege een regeringsinstantie gelijk de raad van Bern, een bepaald vast richtsnoer werd opgelegd: „Stellig, indien wij ons aldus een juk laten opleggen, verraden wij door onze onachtzaamheid het heilige dienstwerk; en wij zullen die trouweloosheid noch voor God noch voor mensen kunnen verontschuldigen”.

Het ging daarom volgens hem volstrekt niet aan zich gewoonweg bij de bedoelde uitspraak neer te leggen. In hoeverre Viret, die in de grond der zaak dit standpunt moet hebben gedeeld, in eigen kring daarover contact heeft opgenomen, is niet bekend. Feit is dat het in Calvijns oordeel opgesloten gelegen advies geen opvolging heeft gevonden. Want nadat de uitspraak van Bern op 28 augustus aan de dekens van de diverse classes was voorgelegd, hebben dezen na enig beraad haar toch zonder ook maar in het minst enig bezwaar kenbaar te maken aanvaard.

Viret stelde Calvijn daarvan op de hoogte. Hij, geneigd een zekere inschikkelijkheid en tolerantie aan de dag te leggen, was van mening dat men niet behoefde te vrezen dat door die gedragslijn de vrijheid en zelfstandigheid der kerk in het gedrang zouden geraten. Calvijn bracht hem echter in een uitvoerig schrijven van 11 september onder het oog, hoezeer hij zich daarin vergiste. Volgens hem waren zij op die manier wetens en willens in een valstrik gelopen. Zij konden maar bedenken hiermede aan het begin te staan van een reeks onheilen die onmiskenbaar nog zouden volgen: „De Heer zal ulieder zwakheid kastijden met een nog hardere gesel, als gij verzuimt in verzet te komen, wanneer men openlijk de grondslagen bezig is te leggen van een verderfelijke tirannie”.

Viret gaf in reactie hierop nog een nadere toelichting omtrent de gang van zaken welke zich had voorgedaan bij het bepalen van de houding der respectieve classes. Hij erkende dat daarbij het door hem persoonlijk ingenomen standpunt duidelijker tot uitdrukking had moeten zijn gebracht. Tevens was hij evenwel toch ook van gevoelen dat Calvijn te veel zocht achter het optreden van Bern. In de ijver die er achter stak om maar alle „papisme en lutheranisme” uit te sluiten had men van die kant de schijn gewekt zo gans en al de weg af te sluiten naar de weg van de oefening van de discipline door de kerk, terwijl Viret zeer beslist wist dat de meesten onder hen er anders over dachten. Hij kon in dit verband erop attenderen dat in hun kring ter zake geen bezwaar bestond tegen de door Calvijn in diens Institutie voorgedragen opvatting. Tegelijkertijd gaf hij te kennen dat vanwege de classis Lausanne er nog een brief zou uitgaan naar de Raad van Bern, waarin op zo gematigd mogelijke wijze het eigen standpunt uiteengezet werd, doch „zodanig dat omtrent onze vrijheid in geen enkel opzicht iets tekort wordt gedaan”. Het concept voor dit schrijven deed hij aan Calvijn toekomen. Deze heeft er met instemming van kennis genomen; hij vond de brief op de man af en moedig. Dat schrijven zelf is ons niet bekend. Wij moeten ook aannemen dat het op een wat later tijdstip werkelijk is uitgegaan en dan in een nog weer gewijzigde vorm, zulks in verband met een nieuwe zich voordoende kwestie van ingrijpende aard. Zij had betrekking op de besteding van de kerkelijke goederen. Een gedeelte van die opbrengst was wel in diverse vormen ten goede aangewend van de uit de reformatie voortgekomen kerk alsmede van de in het leven geroepen Academie. In Bern ging men er echter toe over de opbrengst van die goederen deels ook over te hevelen naar de publieke kassen.

Dientengevolge ontstond de vrees dat voor het geval die gedragslijn algemeen gevolgd zou worden, de kerk dreigde geheel en al afhankelijk te worden van de

beschikkingen der overheid en derhalve haar zelfstandigheid danig in het gedrang zou geraten. Deze aangelegenheid zou in de vergadering van de classis op 1 november 1542 aan de orde komen. Alweer stelde Viret zich in verbinding met Calvijn om diens oordeel te vernemen. Deze verstrekke hem inderdaad een met de nodige argumentatie omkleed advies; onder meer wees hij erop dat het beheer van die kerkelijke goederen, als het goed zou zijn, eigenlijk zou moeten ressorteren in handen van de kerkelijke dienaren. In de classis kreeg de kwestie een omstandige behandeling, waarbij Viret zijn invloed deed gelden. Zij resulteerde in de opstelling van een uitvoerige memorie, waarin de in haar midden opgekomen bezwaren duidelijk, zij het in gematigde vorm, tot uitdrukking waren gebracht. Niet Viret, maar de toen fungerende deken was de opsteller. Zakelijk bestond er overeenstemming met het door Calvijn verstrekte advies, doch de inkleding van het geheel droeg een minder geprononceerd en meer gemitigeerd karakter.

De voornaamste strekking van het betoog was het verlangen tot het instellen van halfjaarlijkse dan wel jaarlijkse synodes voor de kerken in Waadtland, dit om zelfstandigheid ervan naast die in het gebied van Bern zelf sterker tot uitdrukking te doen komen. Ondanks alle betrachte gematigdheid, niet enkel wat betreft de wijze van voorstelling der zaken, maar met name ook in de te berde gebrachte bezwaren en verlangens zelve, stuitte de missive bij de regering in Bern op ernstige weerstanden. In het begin van 1543 werden de vertegenwoordigers van de classis opgeroepen om voor haar te verschijnen. Die oproep gold afzonderlijk nog voor Viret persoonlijk. Zelfs tot herhaalde malen toe heeft hij de tocht naar Bern moeten ondernemen. Hem wilde men tot verantwoording roepen naar aanleiding van wat hij in de classisvergadering te berde had gebracht; het gezag van de regering namelijk, of althans van bepaalde personen uit haar midden, achtte men daardoor te zijn aangetast. Zonder grote moeite gelukte het hem diverse beschuldigingen recht te zetten. Het is niet nodig daarover hier in bijzonderheden te treden. Trouwens niet alles wat bij de bedoelde verhoren te Bern aan de orde is gekomen, weten wij.

Het slot was dat bij besluit van 12 februari 1543 aan afgevaardigden naar de classis Lausanne in last werd gegeven het oordeel der regering kenbaar te maken en toe te lichten. Dit hield het volgende in:

1. wat betreft de kerkelijke discipline of excommunicatie werd het niet nodig geacht wijzigingen aan te brengen; de predikanten konden in de kerkenraad hun gedachten geven en eventuele in hun ogen afwijkende handelingen kenbaar maken aan de regering; deze zou dan wel ter zake handelen „zonder iets te wijzigen in de tot dusver in acht genomen orde, opdat dronkenschappen, lasteringen, hoogmoed, praal in kledij, ontucht, dansen en andere zonden niet de doodstraf waardig op zodanige wijze gestraft worden dat goeden en kwaden er een voorbeeld aan nemen”;
2. wat betreft de beroeping van predikanten zou niemand mogen worden aangenomen dan na voorafgaand onderzoek door de predikanten ter plaatse en van de classis alsmede met het advies der predikanten van elders alwaar zij tevoren gearbeid hebben, en wel zonder enige ceremonie of oplegging der handen;
3. wat betreft verkoop der kerkelijke goederen, werd verbazing uitgesproken over de omstandigheid dat men bezig was de regering te belasteren, wijl zulks niet anders geschiedde dan in het belang van alleszins gerechtvaardigde doeleinden; vandaar dat de predikanten der onderhavige classis zich niet zo behoefden op te winden en onverhoeds te oordelen zonder beter de aangelegenheden van de materie

te hebben overwogen alsook welke de redenen waren van de regering voor haar handelingen; voor het vervolg zouden dergelijke verwijten en lasteringen dan ook niet ongestraft blijven als vallende onder het toezicht van de baljuwen.

Deze uitspraak gaf in Lausanne stof tot veel discussie. Uit Bern volgde toen op 16 februari aan de baljuw de lastgeving dat allen zich rustig hadden te houden en men de regering in Bern niet lastig had te vallen met „zaken van zo geringe importantie”. Viret bewaarde van een en ander een pijnlijke nasmaak, gelijk blijkt uit zijn brief van 15 maart, gericht aan Farel die bij hem geïnformeerd had naar de situatie in Lausanne. Eigenlijk was het, merkte hij op, niet vertrouwd er openlijk over te schrijven; voorts zou het, indien hij alles uit de doeken moest doen van het begin af aan, een lang verhaal worden; voor zijn besef was het een tragische geschiedenis. Farel kon er zich echter van overtuigd houden dat „de Here mij en Zijn kerk op wonderbare wijze nabij is geweest en de afloop aldus heeft bestierd dat het ons niet verdriet werkzaam te blijven, en van wie wij verwachten dat Hij in het vervolg meer en meer onze pogingen zegenen zal, ofschoon de aloude vijand op allerlei en tot nog toe niet ervaren manieren ons moeilijkheden in de weg gelegd heeft en nog leggen zal”.

Er zijn enige jaren van betrekkelijke rust voorbijgegaan. Maar sinds 1547 deden zich opnieuw kwesties voor, welke aanleiding opleverden tot verwikkelingen. In Bern hechtte men steeds meer betekenis aan de instemming met de avondmaalsopvatting van Zwingli, zodat predikanten die ervan afweken, met afzetting bedreigd werden. Zo werd de vraag urgent, of niet Viret en anderen met hem in hetzelfde lot kwamen te delen. De aan de Academie docerende Zébédée ontpopte zich als iemand die helemaal verenigd was met de opvatting van Zwingli in dezen. Zo werden er beschuldigingen ingebracht tegen Viret dat hij met zijn opvatting in strijd was met de vastgestelde en van kracht zijnde regel. Bij gelegenheid van een candidaatsexamen moest hij eigen standpunt verdedigen tegen de opmerking als zou het verhaal van de hemelvaart bij Lukas een afdoend bewijs opleveren tegen de werkelijke aanwezigheid van Christus in het Avondmaal. Aan Bern werd gerapporteerd dat hij het eens was met de Lutheranen. Voorts rees er een verschil over waardigheid en gezag welke aan het ambt van predikant toegekend dienen te worden. In verband met een te houden disputatie werden over dit onderwerp een aantal stellingen aangeplakt; het moeten er 90 dan wel 99 zijn geweest. Deze stellingen die uit het Latijn vertaald werden, zouden volgens de tegenstanders de invoering van een nieuw pausdom betekenen.

Over een en ander is heel wat te doen geweest. Het spreekt haast vanzelf dat de Raad van Bern gereed stond om er zijn veroordeling over uit te spreken. Op een gegeven moment ging in Genève zelfs het gerucht dat Viret zou zijn afgezet, zodat Calvijn het voornemen opvatte zich naar Bern te begeven om voor hem het pleit te voeren. Ook Bullinger te Zürich werd ten gunste van Viret in het geval betrokken. Vanwege de classis Lausanne werd in haar vergadering van 1 november 1548 aangedrongen op het doen samenroepen van een synode van alle kerken in Waadtland. Aan dit verlangen werd ook inderdaad gevolg gegeven. Die synode heeft vergaderd van 20 tot 25 maart 1549 en wel te Bern, een uitzonderlijk geval; naderhand is zo iets, ofschoon soms wel verzocht, niet weer voorgevallen.

Niet alle wederwaardigheden en verhandelingen ter zake behoeven hier in den brede te worden geschetst. Het slot was dat Zébédée zijn positie te Lausanne moest opgeven, niet bij wijze van tuchtmaatregel, maar in het belang van de vrede. Hij werd verplaatst als predikant, althans voorlopig, naar Yverdon. Viret en diens collega's bleven zonder

meer op hun posten gehandhaafd. Wel werden er enige maatregelen getroffen met de kennelijke bedoeling zo de invloed van de kerkelijke instanties te beknotten en daartegenover de machtspositie van de regering te versterken.

De voornaamste van die maatregelen had betrekking op de dusgenaamde colloquia, welke de predikanten gewoon waren te beleggen. Naar het oordeel van de regering in Bern moest namelijk in het bestaan van die instelling de grote oorzaak worden gezocht van het ontstaan van allerlei geschillen en twisten zoals in de kwesties met Zébédée. Die colloquia of samensprekingen van predikanten en andere theologen waren daar van het begin af in gebruik gekomen. De deelnemers kwamen wekelijks op woensdag bijeen (deze dag gold als een vrije dag); door één hunner werd dan een uiteenzetting geleverd over een door hem uitgekozen Schriftgedeelte. Er volgde een discussie naar aanleiding daarvan, mede in aanwezigheid van de hoogleraren in het Hebreeuws en Grieks. Onjuistheden en afwijkingen van de zuivere leer konden aldus worden opgespoord. De samenkomsten welke in het openbaar werden gehouden, eindigden met een collecte ten behoeve van arme vreemdelingen, te Lausanne dan wel elders verblijvende. Er volgde nog een besloten zitting, waarin op broederlijke wijze kritiek op elkaar kon worden uitgeoefend en voorts zaken met betrekking tot kerk en school aan de orde konden komen. Inzonderheid was dat oefenen van toezicht op elkaar van belang met het oog op vroegere geestelijken uit de Roomse kerk die zich aanmeldden om dienst te doen in de kerk der reformatie. Bij decreet van 2 september 1549 bepaalde nu de regering van Bern dat in het vervolg deze colloquia slechts viermaal des jaars mochten samenkomen voor het bestuderen van de Heilige Schrift met dien verstande dat men zich had te onthouden van behandeling van al hetgeen op enigerlei wijze vanwege Bern was vastgesteld. Voor het geval iemand wel hiertoe wilde overgaan, zou het de taak van de deken - toen niemand anders dan Viret - zijn zulks tegen te gaan. En mochten er zich niettemin in hun midden twisten en geschillen voordoen, dan zou dit aanleiding opleveren om de colloquia geheel te verbieden. Onder bijzondere omstandigheden zou een extra-samenkomst op aanvraag kunnen worden toegestaan.

Het bericht van de uitvaardiging van dit decreet overviel Viret als een donderslag bij heldere hemel. Hij gevoelde er zich ten zeerste door verontrust; de doorvoering van die maatregelen kon slechts strekken tot grote schade van kerk en Academie, gelijk hij bij schrijven van 10 september aan Calvijn opmerkte. Er diende krachtig tegen te worden geprotesteerd. Tevens vroeg hij ter zake diens advies. Daarnaast werd door hem het belang van die colloquia bepleit in een uitvoerig schrijven aan Haller, de leidende figuur onder de theologen te Bern. Hetzelfde werd eveneens gedaan door Calvijn en Farel. De laatstgenoemde drong er bij Haller op aan dat deze Viret over de betreffende aangelegenheid bepaaldelijk zou horen, want „ik geloof niet dat enige andere predikant van Franse taal nauwgezetter op de hoogte is van wat voor die kerken dienstig is". En Calvijn verklaarde dat men op die manier een vrome, heilige en nuttige instelling afschafte; door hem werd tevens aan Bern voorgelegd een ontwerp van regeling voor die colloquia, waarin de ertegen ingebrachte bezwaren zoveel mogelijk geacht konden worden te zijn ondervangen.

Door de classis Lausanne in haar vergadering van 13 oktober 1549 werd Viret gemachtigd en afgevaardigd om bij de Raad van Bern een weloverwogen protest in te dienen. In een uitvoerige toelichtende memorie werden de betekenis en het belang der colloquia nog eens uiteengezet; de opheffing ervan zou allerlei ernstige ongemakken met zich medebrengen: te weten niet langer mogelijkheid een kwestie grondig te

behandelen, goed toezicht op leven en leer der predikanten vrijwel ondoenlijk gemaakt, tijdig ingrijpen bij opduikende moeilijkheden uitgesloten gemaakt, vertraging in de afdoening van lopende zaken. Dat elders zoals in Bazel en Zürich colloquia een onbekende instelling waren, gelijk door Bern als argument was aangevoerd, behoefde geen verhindering op te leveren om ze toch hier in stand te houden.

Viret kreeg tevens in opdracht goedkeuring te vragen voor de benoeming tot hoogleraar van Theod. Beza en van F. Hotman alsmede toestemming tot het uitschrijven van een synode. Bij nader inzien besloot hij, aler zich op weg te begeven naar Bern, nog de tussenkomst in te roepen van enige vooraanstaande theologen die aldaar als gezaghebbend golden. Zelf richtte hij zich tot Bullinger, terwijl hij Calvijn verzocht een schrijven te willen richten aan Haller en aan Musculus, beiden te Bern, om zo mogelijk hen te overtuigen van het goede recht van het door Lausanne gevoerde pleit. Het gewenste resultaat van die pogingen bleef echter uit. Bij alle respect dat de twee theologen in Bern aan de dag legden jegens de persoon en kwaliteiten van Viret, stelden zij zich volledig achter het standpunt van hun regering. Volgens Haller was het zelfs zo, dat er in de kerk geen verderfelijker pest zich had voorgedaan dan juist die samenkomsten. Hij ried dan ook Viret ten sterkste af ter zake nog stappen te ondernemen bij de Raad van zijn stad.

Niettemin heeft Viret, in gezelschap van Beza, het voorgenomen bezoek doorgang doen vinden. Hij heeft te Bern de nodige besprekingen gevoerd. Het is hem evenwel niet mogen gelukken het beoogde doelwit verwezenlijkt te zien. Het enige wat hij bereikte, was - onder volledige handhaving van het eenmaal uitgevaardigde decreet - de toestemming voor wat betreft de classis Lausanne vaker dan viermaal des jaars een samenkomst te beleggen, zulks in het belang van de studenten en kandidaten aan de Academie. Niemand mocht echter de verplichting worden opgelegd tot het bijwonen van die samenkomsten. Voorts werd de toezegging gedaan tot het houden van een synode; deze zou de onderlinge vrede en eendracht hebben te bevorderen. De waarschuwing werd eraan toegevoegd dat behoorde te worden afgezien van invoering van alle nieuwigheden op straffe van verlies van het recht nog langer colloquia te mogen beleggen alsook van de bevoegdheid tot het verkiezen van predikanten.

Na deze op 9 november genomen beslissing is de classis onder leiding van Viret nog voortgegaan met het zenden van vertogen aan de predikanten in Bern en Zürich. De teneur van de verwijten was dan dat men op die manier eigenlijk bezig was te gaan in het voetspoor van de bisschop van Rome: was deze indertijd ook niet begonnen op gelijke wijze zijn tirannie uit te breiden over de ganse christenheid? Kennelijk verzuimde men zich genoegzaam rekenschap te geven van de wijze waarop de kerk van Christus geregeerd behoort te worden. Nog tot in het jaar 1550 zijn bij Bern stappen ondernomen tot het verkrijgen van een synode. Alles bleef echter tevergeefs. En met de colloquia naar de eenmaal ingestelde trant was het voorgoed gedaan. Er bleef voor Viret weinig anders over dan zich neer te leggen bij de opgelegde situatie. Met dit al bleef hem de zorg voor een goede kerkorde ter plaatse doorlopend bezighouden. De toestand waarmede hij te kampen kreeg, leverde daar ruimschoots stof toe op. Weliswaar deed hij ook bemoedigende verschijnselen op. Op 19 juni 1549 kon hij aan Farel berichten dat de belangstelling voor de zaken van godsdienst toenam en dat de samenkomsten der gemeente druk bezocht werden. Tegen het eind van datzelfde jaar volgde de mededeling dat de viering van het Avondmaal door een groot aantal leden, meer dan ooit tevoren, was meegemaakt. Daarnaast moest hij evenwel zijn beklag doen over de onverschilligheid waarvan talrijke inwoners der stad blijk

gaven. Velen, met name onder de aanzienlijken, onttrokken zich geheel aan de prediking van het evangelie en gaven allermintst een voorbeeld van godsvrucht. Bijgeloof en toverij tierden welig. Vooral de toenemende zedeloosheid gaf reden tot ernstige klachten: aan alle kanten vertoonde zich „grote ontaarding, voornamelijk in dronkenschappen, brasserijen en allerlei losbandigheden, spelen, dansen, ontucht, overspel enz." In deze zin werd te verstaan gegeven aan de Raad van Lausanne in een memorie van 4 december 1550, opgesteld door Viret en diens collega Valier. Zij beklaagden zich over de geringe aandacht die aan hun vertogen werd geschonken. Ook wezen zij op de onregelmatigheid in de uitkering van de jaargelden en drongen zij aan op een stipte nakoming van de ordonnanties van Bern met betrekking tot de armen.

Klem legden zij nog op hun vertoog door te dreigen dat indien er niet vóór Kerstmis de nodige aandacht aan werd geschonken, de zaak door hen in Bern aanhangig zou worden gemaakt. Wel werden toen enige maatregelen uitgevaardigd welke aan de ingediende bezwaren moesten tegemoetkomen, maar in feite bleef de situatie vrijwel ongewijzigd. Zodoende was er alle reden om toch met nader beklag zich te richten tot de regering in Bern. Hieraan is dan ook in de loop van het jaar daarop gevolg gegeven. De uitvoering heeft evenwel door bepaalde omstandigheden enige tijd op zich laten wachten. In april 1551 brak de gevreesde pestziekte uit die te Lausanne vele slachtoffers eiste. In verband met de geldende maatregelen welke in een dergelijk geval in acht genomen moesten worden, was Virets collega Valier in wiens huis onder meer de ziekte heerste, verplicht van alle arbeid buiten eigen woning zich te onthouden. Alle taken vielen daarmee toe uitsluitend aan Viret. Tot overmaat van ramp werd daarna ook de hoogleraar Beza door dezelfde ziekte getroffen, zelfs in zo ernstige mate dat voor diens leven moest worden gevreesd. En hij was juist bestemd om samen met de beide predikanten te worden afgevaardigd tot het indienen van het beklag bij de regering te Bern. Nu was Viret genoodzaakt die taak alleen te behartigen.

Na zich nogmaals ervan overtuigd te hebben dat hij bij de Raad van Lausanne voor zijn bezwaren geen gehoor vond, begaf Viret zich op weg naar Bern. Vooraf won hij nog de raad in van Calvijn. Het was in juni van dat jaar. Hem viel boven verwachting in Bern een vriendelijke ontvangst ten deel. En hij kreeg de toezegging dat een afvaardiging naar Lausanne zou worden gezonden ter behandeling van de kwestie. Het heeft evenwel tot zijn wanhoop een tijd moeten duren aler aan die toezegging inderdaad gevolg werd gegeven. Hij leefde namelijk in de stille verwachting dat bij een spoedige afdoening de kans bestond op een gunstige wending en deze zou dan van invloed wezen in verband met de in die periode vallende verkiezingen voor de Raad. Nu voltrokken deze zich geheel in het kader van de bestaande toestand; de uitslag ervan bracht geen wijziging in de houding van aversie tegen Viret bij de meerderheid van de Raad. De afvaardiging uit Bern haalde dusdoende in feite weinig uit.

Tegelijkertijd werd in een ander opzicht te Bern een besluit genomen dat ernstige weerstand moest oproepen juist bij Viret en diens medestanders. In september 1551 bepaalde de regering daar dat binnen heel haar rechtsgebied waarvan Lausanne mede deel uitmaakte, in het vervolg uitsluitend gebruik gemaakt mocht worden van de liturgie en de catechismus welke in Bern ontworpen waren en golden. Dit hield in dat de in Lausanne geldende praktijk om in navolging van Genève catechismus en formulieren van Calvijn te gebruiken, moest worden verlaten. Reeds de enkele

omstandigheid dat het onderhavige besluit was genomen zonder voorafgaande raadpleging van de erbij betrokken kerken, betekende een gerechtvaardigde grond tot verzet.

De classis Lausanne heeft dan ook niet nagelaten in een uitvoerig gemotiveerd rapport bij Bern te protesteren. Viret persoonlijk heeft ter plaatse de nodige toelichting verstrekt. Niets heeft echter mogen baten. Het eenmaal genomen besluit bleef gehandhaafd. Een en ander was voor Viret reden om met grote zorg vervuld te zijn. Aan die bezorgdheid gaf hij uitdrukking in een aan Calvijn gerichte brief van 11 augustus 1552: „Ik heb besloten ten ernstigste kenbaar te maken hetgeen mij verontrust op de meest rechtmatige gronden, en mijn collega denkt er niet anders over. Ik verwacht alhier niet langer te kunnen standhouden, omdat ik niet langer kan verdragen wat ik lange tijd heb moeten verdragen... Ik bereid mij voor op hevige en gevaarlijke stormen. Bid toch de Here voor ons allen; en Hem zij Zijn zaak welke wij voeren, in uw gebeden opgedragen.”

Te midden van alle verwikkelingen heeft Viret natuurlijk ook zijn gewone bezigheid in de gemeente gehad en die stellig met getrouwheid waargenomen. Maar daarover zijn wij niet nader ingelicht. Behalve met Calvijn heeft hij eveneens met Farel regelmatig contact onderhouden. Toen deze voornemens was een geschrift te publiceren tegen de Libertijnen - *Glaive de la Parole véritable* -, legde hij het tevoren ter beoordeling voor aan Viret. Deze vond de stijl hier en daar nogal duister, zodat hij de precieze zin niet overal begreep, gelijk hij 20 juli 1549 aan Calvijn schreef. Zijn vraag was zelfs, of de aanstaande lezers zich door de tekst die zij te lezen kregen, niet beledigd moesten gevoelen. Er ontstond een briefwisseling over die opmerkingen. Het bezwaar van Viret werd daarbij afgewezen. Farel bracht daarbij onder meer naar voren dat Viret zelf een van de instigateurs van zijn werk was geweest.

VII. CONFLICT EN BREUK

Viret was doordrongen van de noodzaak van tuchttoefening in en vanwege de kerk. De omstandigheden gelijk hij die dagelijks te Lausanne kreeg mede te maken, deden die overtuiging bij hem steeds meer rijpen. De Roomse kerk was wel geheel uit de publieke samenleving verdrongen, maar zulks betekende allermint dat de bevolking nu in al haar lagen zich met hart en ziel schaarde achter de beweging die uitging van de aanhangers der reformatie. In meerderheid hield zij zich vooralsnog afzijdig en nam zij een onverschillige of zelfs een bepaald vijandige houding aan. De gebruiken en zeden van velen konden geacht worden volstrekt niet te stroken met het Evangelie. Vandaar dat het streven van Viret erop gericht was een deugdelijke kerkorde in te voeren met de nodige bepalingen voor het oefenen van de tucht, in het bijzonder met het oog op de toelating tot het Avondmaal. In dit opzicht was hij het geheel eens met Calvijn en de in Genève gevolgde praktijk. En in het algemeen kon hij ter zake in eigen kring en bij de kerken welke mede deel uitmaakten van de classis Lausanne, op volledige instemming rekenen. Vanwege de regering in Bern waaraan Lausanne met het betreffende deel van het Waadtland nu eenmaal onderhorig was, werd in de bedoelde aangelegenheid een afwijkend standpunt ingenomen. De woordvoerder van de predikanten aldaar, Johannes Haller, heeft in een brief van 6 september 1553, gericht aan Bullinger te Zürich, het verschil vrij duidelijk aangegeven. Hij handelt daar over de in gang zijnde acties van de respectieve classes in het Waadtland ten gunste van de tuchttoefening vanwege de kerk. Zonder uitzondering hadden die erop aangedrongen aan haar de bevoegdheid te doen toekomen tot de afhouding van de tafel des Heren. Geen ervan, zo merkte Haller op, had het in zo sterke mate naar voren gebracht als die van Lausanne, gelijk Bullinger zelf kon opmaken uit het van die classis aan hem overgelegde epistel. En als eigen mening voegt hij er dan aan toe, dat het natuurlijk aan tuchttoefening niet mag ontbreken. Doch er behoeft daarom geen noodzaak te bestaan dat deze in alle kerken op precies gelijke wijze en in gelijke vorm wordt geregeld. Grondig gaat hij op de hier in geding zijnde kwestie niet in. Het kwam er evenwel bij hem eenvoudigweg op neer dat men terecht in Bern niet wilde weten van een aan kerkelijke instanties toekomende zelfstandige bevoegdheid tot tuchttoefening. De bevoegdheid werd geacht uitsluitend voorbehouden te zijn aan de overheid.

Dit geschilpunt is het dat in de volgende jaren geleid heeft tot een ernstig conflict, dat zelfs is uitgelopen op een radicale breuk.

Het verlangen van de classes in Waadtland waarop Haller zinspeelde in zijn brief aan Bullinger, was in augustus 1553 aan de regering in Bern kenbaar gemaakt. Deze had tevoren, naar aanleiding van bepaalde bij haar ingediende klachten, verklaard bereid te zijn in de bestaande organisatie enige verbetering aan te brengen. Nu bleek zij evenwel volstrekt afwijzend te staan tegenover het eendrachtig verlangen der kerken haar het recht van zelfstandige tuchttoefening te verlenen of eigenlijk gezegd als het haar toekomend recht te erkennen. Hier en daar scheen toen de neiging te bestaan zich bij die situatie neer te leggen. Maar de classis Lausanne bleef aanhouden en herhaalde het jaar daarop met krachtige nadruk hetzelfde verlangen. In november 1554 werden Valier en Beza afgevaardigd om deze aangelegenheid in Bern nader te bepleiten. Het mocht niet baten; hun werd zelfs boudweg geweigerd het pleit te voeren.

Inmiddels zijn er in het belendende gebied van Genève een paar kwesties aan de orde gekomen waarbij ook Viret betrokken is geraakt. De eerste betreft de leer van de predestinatie; de tweede, in een wat later stadium, houdt verband met het optreden van

de Libertijnen. Het is niet mogelijk hier uitvoerig de geschiedenis ter zake op te halen. Ik moet mij beperken tot vermelding van de gegevens, nodig voor het verstaan van het gebeuren in Lausanne.

Bolsec die op felle wijze de predestinatieleer van Calvijn bestreed, was in 1551 uit Genève verbannen. Hij was toen uitgeweken naar Vevey en had aldaar en in de verdere omgeving, ook te Lausanne, aanhang gevonden. Dientengevolge waren in dat gebied over het bedoelde geval disputen ontstaan. Door de classis Lausanne waren ter zake maatregelen genomen in haar vergadering van 1 november 1552. Vanwege haar werden ook de predikanten van Bern in de aangelegenheid betrokken. Aan die zijde bestond de neiging over de kwestie zelf zich niet duidelijk uit te spreken en bleek het streven te zijn de strijdende partijen zoveel mogelijk tot elkander te brengen. Dienovereenkomstig vaardigde de regering van Bern het bevel uit dat aan de publieke discussies over het onderwerp een einde moest komen; en indien men zich hieraan niet hield, werden overtreders met verbanning bedreigd. Er volgde een korte periode van betrekkelijke rust. Maar de terechtstelling van Servet te Genève op 27 oktober 1553 schijnt het sein te zijn geweest voor vernieuwde oprakeling van het twistvuur. Gedurende het jaar 1554 zijn er levendige verhandelingen gevoerd. Aan krasse uitspraken heeft het daarbij niet ontbroken; door de predikanten van de classis Morges werd Calvijn van dwaling beschuldigd. Naar alle kanten drong het gerucht door dat hij als ketter zou zijn veroordeeld. Allen overigens, met uitzondering van Zébédée, kwamen tegen die beschuldiging in verzet.

Het gevolg was ook dat de regering van Bern haar ongenoegen deed blijken en aan de baljuw te Thonon opdracht gaf Bolsec te waarschuwen dat deze het gebied had te verlaten binnen drie maanden. Natuurlijk was het een illusie te menen dat met deze maatregel de vrede zou zijn bezegeld. Een verbod om over het onderwerp enige publikatie in het licht te geven, werd in Lausanne overtreden. Beza liet in het geheim een geschrift drukken, dat in de aanvang van 1555 verscheen.

Op 26 januari 1555 werd nu te Bern een ordinantie uitgevaardigd inhoudend het verbod om van de kansel af te handelen over de predestinatie, alsmede in meer algemene zin het verbod tot het invoeren van nieuwigheden ingaande tegen de bestaande ordinanties, statuten en tot nog toe bij de kerken in gebruik zijnde ceremoniën. Zij was bestemd voor alle predikanten in Waadtland. De strekking ervan bleek nader uit de gelijktijdige opdracht aan alle baljuwen in het onderhavige gebied een verbod uit te vaardigen voor alle inwoners ter plaatse om naar Genève te trekken tot deelname aan de avondmaalsviering aldaar, gelijk sommigen als gewoonte hadden aangenomen. Door de baljuw te Lausanne werd dan ook inderdaad op 13 maart een mandement in genoemde zin uitgevaardigd. Aan alle disputen ter zake diende een eind te komen; van partijkiezen voor dan wel tegen Calvijn mocht geen sprake meer wezen.

Wederom richtte de classis Lausanne zich tot de regering in Bern, nu zowel met verzoek tot intrekking van de vermelde ordinantie als met een klacht over de bestaande wantoestand met betrekking tot de avondmaalsviering. Het leverde weinig resultaat op. Slechts werd toegestaan voor wat betreft de deelname aan de avondmaalsviering voortaan de toegang te weigeren aan personen beneden de leeftijd voor wat aangaat mannen van veertien en voor wat aangaat vrouwen van twaalf jaar. Voorts zou er vrijheid bestaan degenen die onkundig bleken te zijn van de tien geboden en van de artikelen des geloofs alsmede van het gebed des Heren, voor de kerkenraad te dagen, hen nader te onderwijzen en naar behoren te vermanen.

Verdere vertogen waarin bij voorkeur aangedrongen werd op invoering van een

kerkorde, in de geest gelijk men die in Genève bezat, konden geen wijziging aanbrengen in het door Bern ingenomen standpunt. Integendeel, aan de predikanten werd de ernstige raad verstrekt nu maar een eind te maken aan hun protesten en klachten. Het was niet te verwachten dat in de classis Lausanne men zich naar die uitspraak zou voegen. In het schrijven dat van hun kant in juli 1555 was uitgegaan, hadden de predikanten te verstaan gegeven dat zij het als hun roeping en taak beschouwden niet om het zwijgen te bewaren over ondeugden en zonden welke door hen waargenomen werden, maar juist daartegen te waken en zonder verwijl met de nodige kracht op te treden en aldus met een goed geweten hun plichten te vervullen.

Gedurende datzelfde jaar 1555 werd Viret gemengd in de andere kwestie, die met betrekking tot de Libertijnen. In de maand juli verbleef hij een achttal dagen te Genève. Hij was er in gezelschap van zijn dochttertje Maria; zij werd aldaar door hem toevertrouwd aan de mede uit Orbe afkomstige schoolmeester Enocus om door diens vrouw te worden onderwezen. Van de gelegenheid maakt hij gebruik om een onderhoud te hebben met een paar leidende figuren der Libertijnen. De bedoeling ervan was om zo mogelijk hen van hun ongelijk te overtuigen en hen tot andere gedachten te brengen. In dit pogen slaagde hij niet. Het gevolg was heel anders. Zelf werd hij na verloop van enige tijd in processen gewikkeld, aangespannen van die zijde. Leidende personen uit hun midden, Vandel en Berthelier, die van Genève naar het territoire van Bern wisten uit te wijken, hebben het hem moeilijk trachten te maken. Daarbij komt dat Viret in 1556 ernstig ziek moet zijn geweest. Het was zelfs van die aard dat vrienden vreesden voor een dodelijke afloop. In ieder geval was het een slepende ziekte. Gedurende de afwezigheid van Calvijn voor een verblijf te Frankfort in verband met in de kerk aldaar heersende moeilijkheden van eind augustus tot begin oktober 1556, verbleef hij samen met Beza in diens pastorie te Genève.

Op 1 september berichtte hij aan Calvijn dat zij er naar eigen believen heer en meester waren en het te zeggen hadden. Hij voegde er aan toe: „Wat de ziekte betreft zeggen de artsen het goede te moeten hopen; ze zijn van mening dat die niet zo hardnekkig is dat zij niet voor geneesmiddelen zou wijken. Zij is evenwel van die aard dat zij lijkt eerder bedwongen te worden door oordeelkundige verzorging en herstel dan door vele geneesmiddelen”.

Viret moet er zijn gebleven tot Calvijns terugkeer en er zo lang diens taak hebben waargenomen. Maar met zijn gezondheidstoestand moet het nog lange tijd niet in orde zijn geweest. Want op 27 maart 1557 berichtte Beza aan Bullinger dat het met Viret slechts langzaam beter ging: „de zwakheid van zijn arme lichaam verschrikt ons”.

In december 1555 waren er met betrekking tot de Libertijnen te Lausanne rechtsgedingen waarbij Viret betrokken was, op gang gekomen. In een brief van 26 december aan Calvijn heeft hij er een kort relaas van gegeven. In geding was daarbij het bezoek dat hij indertijd in de gevangenis aan enige van die Libertijnen had gebracht. Dat werd hem ten zeerste kwalijk genomen; hij zou met zijn bij die gelegenheid gedane uitspraken verraad hebben gepleegd. In eerste instantie kwam die beschuldiging van P. Vandel. Het geding dat hierover door Viret werd aangespannen, liep uit op een scheidsrechterlijke uitspraak ten gunste van Viret in februari 1556, Vandel moest zijn excuses aanbieden en werd veroordeeld tot het betalen van een boete.

Een tweede geding ontstond naar aanleiding van een woordenwisseling, ontstaan bij gelegenheid van de in december 1555 door Vandel opgeworpen beschuldiging, tussen Phil. Berthelier en Viret. Tegenover een bewering van Berthelier omtrent Virets

ontmoeting met diens medestanders te Genève had deze zich in nogal krasse bewoordingen uitgelaten. Voor zijn besef had Berthelier namelijk met die bewering niet zozeer hem persoonlijk, doch in feite God in Zijn eer aangetast. Dit werd voor Berthelier aanleiding tegen hem een procedure aan te spannen. Deze heeft lange tijd gehangen en diverse fasen doorlopen. Daarbij is te Lausanne een in voor Viret ongunstige zin uitspraak gevallen. Hij zou een verklaring moeten afleggen dat Berthelier door hem erkend werd als te zijn iemand van goede reputatie. Van allerlei kanten bereikten hem raadgevingen van hoe te handelen. Hij weigerde echter in dat vonnis te berusten en tekende beroep aan.

Tegen de verwachting in verloor hij het proces; op 12 oktober 1557 werd het vonnis bevestigd met bovendien veroordeling tot de kosten. Wel betekende dit nog niet het einde van de kwestie, maar nu kreeg hij heel wat blijken van intens medeleven te ervaren, met name uit Genève.

De senaat zond 23 oktober een boodschap van hartelijke sympathiebetuiging; wat hem was aangedaan, maakten zij mee als ook hun aangedaan. En na een dankbrief van Viret volgde een geschenk van 25 gouden kronen. Deze fijne attentie moet hem bijzonder hebben getroffen. Het waren bescheiden levensomstandigheden waarin hij verkeerde. In een brief aan Calvijn uit die tijd heet het: „Ik heb tot nu toe geleefd van mijn inkomen zo bescheiden en zuinig mogelijk, zodanig dat ik niets te veel gehad heb en mij niets heeft ontbroken. Nu voor het eerst heb ik mij in schulden gestoken, maar door de schuld van mijn broer meer dan de mijne, sinds de dag dat ik met hem het povere ouderlijk erfdeel dat ons restte, heb gedeeld. Daarbij zijn gekomen de ziekte, de delicate gezondheid van mijn vrouw, de zorg voor kinderen; maar de vrienden blijven niet in gebreke, die dag op dag mij hun diensten aanbieden van ganser harte en ik twijfel niet de hulp zal mij direkt worden aangeboden telkens wanneer ik er behoefte aan heb”.

Het is mede tegen de achtergrond van het geschetste gebeuren dat de verhouding tot de regering in Bern als een factor in het verder verloop der dingen in aanmerking moet worden genomen.

Het streven bleef er op gericht zoveel mogelijk aan de geschillen een eind te maken en de tegenover elkander staande partijen tot elkaar te brengen. Die regering wilde daarbij de leiding in eigen handen houden. Het bleek, toen de classis Lausanne in maart 1557 het verlangen kenbaar maakte tot het samenroepen op korte termijn van een synode. Dit verzoek werd ingegeven door de gedachte langs die weg in de bestaande toestand een belangrijke verbetering te kunnen bewerkstelligen. Tegelijk werd op de predikanten in Bern een beroep gedaan het verzoek bij de regering te ondersteunen. Het mocht niet baten. Er volgde een pertinente weigering om een dergelijke synode te doen bijeenkomen.

Tot overmaat van ramp werd door regerende instanties, onder aanvoering van de oud-burgemeester Jacques de Praroman, tegen Viret een klacht ingediend. Hij zou in zijn preken meermalen de magistraten der stad hebben beschuldigd. In augustus 1557 werd een deputatie naar Bern gezonden om die klacht aanhangig te maken. Op grond hiervan werd Viret opgeroepen om op 8 september aldaar te verschijnen. Hij werd daar met welwillendheid ontvangen en wist te bereiken dat door een commissie te Lausanne een verhoor van getuigen werd afgenomen. De verhandelingen namen drie dagen (27-29 september) in beslag. Van de 14 punten van aanklacht werden meteen acht ter zijde geschoven als ten onrechte of belachelijk. Over de zes overige werd uitvoerig gediscussieerd, waarbij Viret gelegenheid kreeg allerlei beweringen recht te zetten. Een zorgvuldig proces-verbaal werd opgemaakt om bij de Raad te Bern te

worden ingediend. En de gedelegeerden vertrokken na beide partijen te hebben opgewekt in goede harmonie samen te leven, in afwachting van de nadere uitspraak. Viret verkeerde in de stellige hoop dat deze te zijnen gunste zou uitvallen.

Die bleef echter veel langer uit dan hij veronderstelde. Zo kwamen er bij hem allerlei vermoedens naar boven; 11 oktober heette het in een brief aan Calvijn: „Zodoende ga ik eerder denken over neerlegging van mijn ambtswerk dan voortzetting en bevestiging ervan, niet omdat ik zou twijfelen aan de deugdelijkheid der zaak of de rechtvaardigheid der rechters, doch wijl ik vrees dat ik hier in mijn taak zal moeten leven in die omstandigheden welke ik niet zou kunnen uithouden”.

Begin november begaf hij zich samen met Beza naar Bern. Nog altijd was de uitspraak niet gevallen en de vrees bestond dat gelet op de bestaande spanningen er bij de avondmaalsviering op Kerstmis troebelen zouden ontstaan. Beza als vertegenwoordiger van de classis moest aandringen op bespoediging van afhandeling der zaak. De classis nam het op voor Viret: deze had gedurende 22 jaren zijn leven en eigen welzijn gegeven om de Lausanners te winnen voor onze Heere en dat zonder enige blaam of smet. Het bleef bij de toezegging dat afgevaardigden naar Lausanne zouden komen voor het bewaren van de vrede. De tegenstanders zegden toe met Kerstmis zich rustig te zullen houden. Viret verklaarde in zijn brief van 24 november aan Calvijn: „Ik zal mijn ambt waarnemen en niets van wat tot mijn taak zal behoren, nalaten, indien slechts de Here inzicht en wijsheid, standvastigheid en moed verschaft”.

De einduitspraak in de beide nog hangende kwesties heeft men te Bern in maart 1558 gedaan. De precieze tekst ervan is niet bekend. Zij moet voor Viret niet ongunstig zijn geweest. Het enige wat wij er van weten, is dat hij hieromtrent als zijn oordeel heeft gezegd, mijn verwachting was dat zij een weinig rechtvaardiger zou zijn geweest.

Hoe het zijn moge, de zaak van een deugdelijke tuchttoefening in de kerk bleef beslag leggen op de bemoeiingen van Viret. Aan Farel schreef hij op februari 1558: wij spannen met alle macht ons in om een meer serieuze tuchttoefening in de kerk te bewerkstelligen; ofschoon wij op tegenstand stuiten, is ons pogen niet volstrekt hopeloos te noemen, doch wij beseffen te zullen moeten kampen met de grootste tegenwerking. En kon daarna heette het van zijnentwege in een brief aan Calvijn: wij zullen een laatste poging ondernemen, omdat tot dusver andere pogingen niets opgeleverd hebben. In diens antwoord liet deze niet na dat voornemen nog wat aan te moedigen: „Nu blijft u niets meer over, maar moet inderdaad een laatste handeling worden uitgevoerd, opdat die van Bern door u openlijk worden betuigd dat het niet aangaat nog langer te dralen; de strijd zal hard zijn, maar hij is noodzakelijk”.

Tot de Raad van Lausanne werden door de predikanten enige vertogen gericht met betrekking tot de deplorabele situatie welke er bleef heersen ten aanzien van de tuchttoefening. Als hun voornemen gaven zij te kennen, indien hierin geen grondige verbetering werd aangebracht, met Pasen - vallende op 10 april - het Avondmaal niet te zullen bedienen. De Raad maakte er zich van af door te verwijzen naar de ordinanties van Bern, welke gewoonweg geen wijziging in de gang van zaken toelieten. Dit standpunt vond bevestiging van de kant van enige afgevaardigden van Bern, die in verband met een andere aangelegenheid in Lausanne verschenen en aan wie Viret het geval voorlegde. Zo moest de zaak in Bern aanhangig worden gemaakt. De memorie, bevattende de uiteenzetting van Viret dientrent, werd daarheen doorgezonden.

De tijd bleek echter te kort te wezen voor een verantwoorde afdoening der zaak.

Vandaar dat de bedoelde afgevaardigden een poging in het werk stelden om te voorkomen dat de predikanten gevolg zouden geven aan het door hen aangekondigde voornemen. Zij wisten te bereiken dat de Raad een nader besluit nam, volgens hetwelk Viret de vrijheid ontving om, met inachtneming van de bestaande bepalingen, de kerkenraad te doen samenkomen met de volmacht om de personen die deze op het oog had, voor zich te roepen, te onderrichten en zo nodig te bestraffen. Uit erkentelijkheid voor de door hem betoonde goede wil werd aan Viret toegezegd dat de regering in Bern volle aandacht zou schenken aan de ingediende klachten.

Hoewel Viret zich gewonnen gaf, kon hij toch niet nalaten uiting te geven aan zijn vrees straks in Bern te zullen blootstaan aan het nemen van verwerpelijke maatregelen. Hij en zijn ambtgenoot, die geheel eensgeestes was met hem, rekenden met de mogelijkheid eerlang Lausanne te moeten verlaten. Kort na het gesignaleerde overleg dat op 25 maart had plaats gevonden, werden de beide predikanten naar Bern opgeroepen. Zij werden er met de uiterste welwillendheid ontvangen en kregen volle gelegenheid hun bezwaren uiteen te zetten en toe te lichten. Hun werd ook toegezegd een spoedig antwoord op de ingediende memorie. Verwacht werd dat zij hun dienstwerk zouden voortzetten.

Zo is ook in feite gebeurd. Viret die in een brief van 4 april aan Calvin verslag uitbracht, merkte op: Daarom hebben wij ons niet kunnen onttrekken aan de bediening van het aanstaande Avondmaal, zonder enige schuld aan onze zijde en een gegrond bezwaar hunnerzijds alsmede klacht van alle welgezinden. Niettemin bleef het hun voornemen de zaak zelve in ernst aan de orde te stellen en zoveel in hun vermogen was, zorg te dragen dat er minder dan tot nog toe een publieke ontheiliging der sacramenten zich zou voordoen.

Al spoedig ontving dat streven de instemming van de classis Lausanne. Zij richtte een uitvoerig schrijven aan de predikanten van Bern, waarin zowel het belang van de tuchttoefening vanwege en door de kerk bepleit werd als de noodzaak van het bijeenroepen van een synode uiteengezet werd, terwijl het opleggen van een bepaalde kerkregering zonder voorafgaande raadpleging van de kerken zelve als onrechtvaardig afgewezen werd. Enige tijd later deden ook de predikanten en hoogleraren van Lausanne een beroep op steun van diezelfde predikanten in het belang van het invoeren van „de volledige tuchtorde van Christus”.

Het officiële antwoord van Bern verscheen op 27 mei 1558. Dit edict betekende een aanmerkelijke uitbreiding van de bestaande organisatie. In iedere gemeente werd nu een kerkenraad ingesteld met de bevoegdheid een bepaald toezicht uit te oefenen en ter zake te rapporteren aan degenen die de regeermacht bezaten. De predikanten hadden het recht eventuele zondaren voor de kerkenraad te dagen en te vermanen; een verdere bestraffing zou echter blijven voorbehouden aan de burgerlijke autoriteiten. Wat het toepassen van de excommunicatie aangaat werd van de predikanten verlangd een schriftelijke uiteenzetting over opzet en wijze ervan, zoals die door hen noodzakelijk en passend geacht werden, zulks met inachtneming van de in Bern bestaande ordinanties. Tot nog toe waren dergelijke kerkenraden, bestaande uit vier of zes ouderlingen samen met de predikant(en), slechts sporadisch in dienst geweest, met name in de hoofdplaatsen der diverse districten. Volgens sommigen zou het lange tijd uitsluitend in Lausanne het geval zijn geweest.

De nieuwe bepalingen hielden dus wel een belangrijke vooruitgang in. Met dit al beantwoordden zij nog niet aan wat als het diepste verlangen der predikanten moet worden aangemerkt: de toekenning van meer rechten en bevoegdheden aan de

kerkelijke instanties, onafhankelijk van de burgerlijke regering. In dat opzicht kon alleen de vraag opkomen wat precies moest worden verstaan onder de opdracht aan de predikanten in geval van toepassing der excommunicatie tot het indienen van een nadere uiteenzetting en de daaruit voortvloeiende consequenties.

Op 22 juni kwamen de predikanten van de classis te Vevey bijeen om zich over de aangelegenheid te beraden. Zij hebben niet volstaan met het geven van een beschouwing over de letterlijke tekst van de overgelegde regeling. Zij hebben begrepen dat daarover niet op verantwoorde wijze viel te oordelen zonder tevens in te gaan op de beginselen welke ten grondslag liggen aan de tuchttoefening der kerk. Bovendien hebben zij de gelegenheid willen waarnemen om bepaalde verlangens die in hun midden leefden en waaraan door Bern nog altijd niet was recht gedaan, in een breder verband opnieuw aan de orde te stellen. Zo is door hen een volledig ontwerp van kerkorde in elkaar gezet. De stof ervan vinden wij over veertien hoofdstukken verdeeld. Het eerste dat min of meer als grondlegend moet worden aangemerkt, handelt over het onderscheid tussen de burgerlijke overheid en de kerkelijke regering. Beide machten, ingesteld vanwege Gods ordinantie en bestemd om te dienen tot eer van de enig ware God, dragen ieder een eigen karakter en hebben een volstrekt afzonderlijke functie. De overheid is „alleen bewaarder en beschermer zowel wat aangaat de leer, door God verordineerd en in beheer bij degenen die er speciaal mede zijn belast, als wat aangaat de wetten welke louter van kerkelijke aard zijn... Wij vinden dat het niet aan de overheden toekomt in haar kwaliteit er ook maar enige van op te stellen, en al evenmin aan de predikanten alleen; doch aan de wettige vergadering van de kerk dan wel aan degenen die haar vertegenwoordigen, terwijl haar ordinaties bevestigd en gehandhaafd moeten worden door de overheden."

Wederzijds bestaan er dusdoende verplichtingen. Vanwege de overheid wordt toezicht geïfend op de geëerde van de kerk; zij kan hen oproepen tot het nakomen van hun taken. Anderzijds is er ook geen vorst noch koning zo machtig dat hij zich vermag te onttrekken aan het onderwerpen aan de kerkelijke regering, in zoverre die door God is verordend.

De gehele kerkorde is voorts opgebouwd naar het model van die van Genève. Met een begeleidende brief werd zij 6 juli toegezonden aan de regering in Bern. Daarin werd erkend dat men zich niet had beperkt tot een uiteenzetting over de kwesties van de excommunicatie, maar in het algemeen een tractaat had geleverd over de kerkelijke orde „overeenkomstig hetgeen wij hebben kunnen leren uit het Woord Gods".

De zorg voor het uitleggen en in toepassing brengen van dit Woord komt toe aan de synode. Verwezen wordt in dat verband naar de eigen instelling welke men in dat opzicht te Bern zelf bezat: de synode uit het jaar 1532, die het jaarlijks bijeenkomen ervan op de eerste mei had bepaald. Een zodanige synode, „vrij en christelijk volgens het Woord Gods, de gewoonte der kerk en de synodale acten door uw Hoogheden in 1532 overzien en goedgekeurd", zij alleen kan voorziening treffen in de kwalen waaraan de kerk lijdt. Vandaar dan ook het dringend verzoek tot samenroeping van een synode op korte termijn. Haar eerste taak zou moeten bestaan in het herstellen van de eenheid onder de predikanten ter zake van de opvattingen omtrent de erfzonde, de vrije wil, de predestinatie en andere dogmatische thema's. Ter voorbereiding ervan zou het nuttig wezen samenkomsten te organiseren van predikanten uit het belendende gebied der Duitssprekende kerken, speciaal die juist van Bern.

Een afzonderlijk schrijven werd door de classis nog gericht aan de predikanten in Bern, waarin op hen een dringend beroep werd gedaan om zich te verenigen met de door haar gedane voorstellen. Op 8 juli reisden haar afgevaardigden af naar Bern voor

het aanbieden van de ontworpen kerkorde. Viret die dit aan Calvijn berichtte, had een zwaar hoofd in de uitslag van het wel-overlegde plan. Het zou in zijn ogen een groot wonder zijn, indien het mocht slagen. De gedachten dienomtrent waren verdeeld tussen hoop en vrees. Zelf schaarde hij zich eigenlijk aan geen van beide zijden. Wel was zijn hoop er op gericht dat de bezending iets zou opleveren wat althans vastigheid inhield. Hetgeen hij dan verwachtte, was „dat ik mij eerder gereed heb te maken tot vertrek dan tot blijven". Doch de uitslag wist hij te zijn in de hand des Heren, die „ons moge regeren, opdat wij in beide gevallen streven naar een betamelijke gematigdheid".

De eerste reactie uit Bern was weinig bemoedigend. Zij hield in een herhaling van het enige jaren tevoren uitgevaardigd edict. De predikanten moesten van de kansel af het decreet afkondigen volgens hetwelk het verboden was over de predestinatie in de preken te handelen. Het was de regering hiermede volle ernst; het is in vervolg van tijd gebleken, want vier predikanten die zich niet hadden gehouden aan dit bevel, werden afgezet.

Viret en diens ambtgenoten besloten, ondanks het advies van Beza tot behoedzaamheid, tegen die gedragslijn onmiddellijk een protest in te dienen. Voor de sterke aandrang, door Viret uitgeoefend, week Beza uit de weg, zodat allen, de hoogleraren meegerekend, hun handtekeningen onder de brief plaatsten. Zij betoogden geroepen te zijn tot het verkondigen van het Woord Gods en allerminst tot dat van geboden van mensen dan enkel en alleen wanneer deze in overeenstemming zijn met Gods wil. Dan nog zou zulks eerder de taak wezen van ambtenaren der regering dan van de predikanten. „De kansel van waarheid zij voorbehouden aan God geheel alleen". De regering moest dan ook niet verwachten dat zij hun goedkeuring konden hechten noch zouden bekendheid geven aan de mandementen inzake de predestinatie. Het bleef ook niet bij deze ondubbelzinnige verklaring. Er werd een lijst van klachten aan toegevoegd omtrent bijzondere voorvallen van slechte behartiging van kerkelijke aangelegenheden, met name door een zelfstandig ingrijpen zonder vooraf rekening te houden met het oordeel van kerkelijke instanties.

Door de classis Lausanne werden eind juli Viret en Beza afgevaardigd om opnieuw de zaak der tuchttoefening in Bern te bepleiten. Maar voordat zij konden vertrekken, verscheen op 1 augustus een bevelschrift aan alle ondertekenaars ten getale van twaalf van de brief van 15 augustus voor de Raad van Bern te verschijnen, en verantwoording af te leggen. De classis schaarde zich eendrachtig achter het standpunt van Viret en de zijnen; al hetgeen hun zou wedervaren, achtte men als op henzelf van toepassing te zijn. Enige dagen erna verleende zelfs de stadsraad van Lausanne zijn steun aan de predikanten bij de regering in Bern.

Niets mocht echter baten. Toen de gedaagden nog vóór de vastgestelde datum in Bern verschenen, kregen zij niet eens de gelegenheid hun standpunt nader uiteen te zetten. Op 14 augustus werd hun te verstaan gegeven: dat de regering zich zeer verbaasde over de ingediende klachten en zij eerder reden had tot beklag vanwege het door hen ontwikkelde initiatief in het ontwerpen van een nieuwe orde; en wat betreft het edict inzake de predestinatie het niet de bedoeling was in de vrijheid der prediking in te grijpen en een predikant als een passage ertoe aanleiding gaf, dat ontwerp kon behandelen, maar alleen op een wijze die tot stichting diende; en dat zij verwacht werden zich te gedragen naar de bestaande orde en niet haar lastig zouden vallen voor een of andere nieuwe hervorming, daar zij niet gediend was van het ingediende ontwerp dat eerder zou uitlopen op afbraak dan opbouw. Voor het geval echter dat

zij wilden persisteren bij hun inzichten, zou men hen laten gaan en uit het land verbannen. Twee dagen erna werd een edict uitgevaardigd waarbij het vorige bevestigd werd en aan alle predikanten in het onderhorig gebied te verstaan gegeven werd dat zij er zich naar te gedragen hadden in de zin als aan die van de classis was toegelicht.

Beza verdroot het nog langer in die situatie te Lausanne werkzaam te zijn en vroeg ontslag als hoogleraar, onder het voorwendsel als privaat persoon in Genève zich aan de studie te wijden. In feite werd hij aldaar al spoedig benoemd tot hoogleraar. Viret zat in verlegenheid met de vraag wat te doen. Hij schreef 24 augustus aan Calvijn. Hij had het al meteen willen doen bij het vertrek van Beza, maar de tijd had hem ontbroken. Volgens hem had deze naar het schijnt al eerder hiertoe besloten. Of hij er Calvijn en anderen als raadgevers in had gehad, wist Viret niet. Hij, meer dan iemand anders, zou overvloedige stof hebben gehad om het Beza af te raden. „Zo ben ik tussen twee stoelen in de as gezeten dat ik niet weet waarheen mij te wenden. En och mocht God mij toestaan dat ik als privaatpersoon kon leven". Hij gevoelde zich in grote verlegenheid te verkeren. Alleen de vreze Gods hield hem nog terug in de positie van welke hij nog niet genoegzaam wist hoe haar te verlaten dan wel in stand te houden. In zijn antwoord gaf Calvijn hem duidelijk te verstaan het geheel met Beza eens te zijn. Kort gezegd kwam zijn oordeel hierop neer: „Dat gij de standplaats verlaat, niemand neemt het u kwalijk; en als ik in mening van u verschil, heb ik daarom over u niet een ongunstig oordeel, juist indien anders niet u weerhoudt dan de vreze Gods. Waarom ik niet liever zo gevoel en spreek, terwijl toch ijver voor vroomheid u bestiert, wel daarin vergist gij u door een al te grote neiging tot het voeden van goede verwachting. Het komt u anders voor. Ik vergeef en verdraag het". Wat bracht Viret en de anderen er toe die toeschietelijkheid aan de dag te leggen? Na de uitspraak van de regering te Bern te hebben aangehoord hebben zij ter zake een onderhoud gehad met de predikanten van Bern. Dit heeft een zodanig verloop genomen dat zij toch enig besef kregen van de goede wil welke bij de regering zou bestaan om hervormingen aan te brengen welke tot tevredenheid zouden strekken. Vandaar dat zij zich bereid toonden alsnog een afwachtende houding aan te nemen. Bij Viret zal stellig mede van invloed zijn geweest zijn verantwoordelijkheidsgevoel ten opzichte van de gemeente die hij niet graag in de steek wilde laten.

Viret zette zijn aarzelingen opzij en begon begin september, gelijk hij aan Farel schreef, opnieuw aan het werk om zo mogelijk verbetering aan te brengen in de bestaande toestand. Over wat hij gedurende de eerstvolgende maanden te Lausanne bereikt heeft, ontbreken de gegevens. In november evenwel werd het noodzakelijk geacht de zaak opnieuw aanhangig te maken in Bern. Viret gaf te kennen dat hij, gelet op de bestaande toestand, met Kerstmis het Avondmaal niet zou kunnen bedienen en dat in het onderhavige probleem ook de kerken in het overige gebied behoorden te worden betrokken.

De regering van Bern bleef bij het door haar op 15 augustus 1558 ingenomen standpunt. Er volgde nog enige wisseling van stukken, waarbij de classis zich geheel achter Viret stelde. Aan de classis werd het ongenoegen der regering te kennen gegeven. De drie predikanten van Lausanne werden naar Bern gedaagd om zich te verantwoorden. Dezen zonden evenwel een bericht van verhindering, Viret en Valier wegens ongesteldheid; alleen de derde, Banc, die op zijn eentje het aandurfde. Het gelukte Viret zowel van de raad van Lausanne als van de raadslieden die het Waadtland vertegenwoordigden, getuigenis te verkrijgen dat hij ten volle hun

vertrouwen bezat. Van hunnentwege evenals van de classis werden vertegenwoordigers naar Bern gezonden om voor Viret het pleit te voeren.

Toen daarna de raad van Lausanne vanwege de korte tijd die nog scheidde van Kerstmis, besloot het Avondmaal uit te stellen tot 1 januari, zij het alleen met meerderheid van stemmen, en tegen de zin van de baljuw, was het geduld van de regering in Bern uitgeput. Zij vaardigden een verbod uit om het Avondmaal te vieren. En op 30 december besloot zij tot het zenden van afgevaardigden die in last hadden: a. tot het afzetten van Viret en diens ambtgenoten; b. tot het bijeenroepen der classis met opdracht het aanwijzen van opvolgers; c. tot het gevangennemen van die leden der classis die zouden weigeren aan die opdracht gevolg te geven; en d. tot het richten van vermaan aan de raad van Lausanne wegens het niet in acht nemen van de gebruiken door het uitstellen van het Avondmaal met acht dagen. Op 4 januari werden de afgevaardigden benoemd; als predikant onder hen viel de keuze op J. Haller, maar deze trok zich terug en wist gedaan te krijgen dat een ander die taak kreeg opgedragen. Tot uitvoering kwam die taak op 20 januari. Wel heeft het daarna nog even geleden dat een akkoord tot stand kon worden gebracht naar een door Haller aan Viret verstrekt advies. Hij heeft inderdaad aan de regering in Bern in die geest een brief gericht. Maar toen deze hem verzocht aldaar te verschijnen om er over te onderhandelen, heeft hij er van afgezien uit vrees dat, indien de poging zou mislukken, men hem gevangen zou zetten. Van meer dan één kant zijn nog pogingen aangewend om het ergste te verhoeden. Tevergeefs echter, het hield in de verbanning voorgoed.

Een terugslag op de door hem opgedane ervaringen gedurende deze periode is te vinden in het tweede gedeelte van het in 1561 door hem gepubliceerd geschrift onder de titel: *Le monde á l'empire et le monde démoniacle*. Het draagt een sterk satirisch karakter.

VIII. ALS PREDIKANT VERBONDEN AAN GENÈVE

Het gerucht van Virets afzetting als predikant te Lausanne heeft op korte termijn zich verbreid in brede kring. Heel spoedig gaf het aanleiding tot een reactie. Deze kwam uit Genève. Zij hield de uitnodiging in van de Raad van die stad, gedateerd op 30 januari 1559, tot hervatting van zijn dienstwerk in die stad, nu men vernomen had van de ontzetting uit dat werk dat hij indertijd samen met Farel had gepresteerd, te weten als „pastor en grondlegger van de heilige reformatie waartoe de Heere door uw bemiddeling ons geroepen heeft”.

De verwachting was dat de kerk opnieuw zou mogen ervaren de door hem te verlenen bijstand. Het was bekend geworden dat ook van elders, namelijk uit Metz, een beroep gedaan zou worden op die hulp. Aan hem liet men de beslissing over.

Of Viret meteen enig antwoord heeft gezonden, weten wij niet. Twijfel dienomtrent wordt stellig gewekt door kennisneming van een brief, op 6 februari gericht aan Farel te Neuchâtel. Daarin heet het dat hij door vrienden werd aangespoord om uit Lausanne te verhuizen naar elders, alwaar hij rustiger zou kunnen verblijven. Vele redenen echter deden hem en zijn ambtgenoten besluiten om nog te blijven. Hen samen met de gehele kerk droeg hij op in Farel's gebeden en in die van de overige broeders, want indien het voortgaan zou gelijk het was begonnen, kon men wel niets anders vrezen dan de verstrooiing der kerk. En zoals al werd vermeld, is toen door Viret nog een poging aangewend tot herstel van de betrekkingen met de regering in Bern.

Toen evenwel het vonnis van Bern onherroepelijk was geworden, zat er voor hem niets anders op dan Lausanne te verlaten. Blijkbaar is hij uitgeweken naar Genève. Op 2 maart treffen wij hem daar aan. Vermoedelijk zal het aanbod, eerder hem schriftelijk gedaan, nu door de Raad mondeling bij hem zijn aangedrongen. De volgende dag verstrekke hij zijn antwoord. Hij dankte voor de hem betoonde affectie en aanvaardde de op hem uitgebrachte roeping, daarbij belovende, gelet op zijn wankelende gezondheid, te zullen doen wat in zijn vermogen was. Voor huisvesting van hem en zijn gezin werd vervolgens zorg gedragen. Op 14 maart kon hij er zijn intrek nemen, in een woning naast die van Mathurin Cordier in Saint-Aspre.

Zijn aanwezigheid kwam de kerk daar zeer te stade. Naar het schijnt moest Calvijn wegens ziekte in zijn werk gedeeltelijk verstek laten gaan. En wat hemzelf betreft, het was op een gunstig moment dat hij in Genève verscheen. De strijd met de Libertijnen die heel wat moeite had veroorzaakt, was voorgoed achter de rug. De opbouw van het kerkelijk leven kon zich in een rustig tempo voltrekken. En de stichting van de Academie welke aan Genève zo grote bloei zou verlenen in het belang van het gereformeerd Protestantisme, stond voor de deur. Op 2 juni zou zij worden geopend met het uitspreken van een oratie door Beza. Naast hem kregen dezelfde personen als hoogleraar een plaats die Viret in Lausanne had medegemaakt.

Viret gevoelde er zich geheel op zijn plaats. Farel had eigenlijk gewild dat hij naar Metz was getrokken, gelijk hij nog op 3 april aan Calvijn schreef. Volgens hem was aller gezindheid jegens Viret aldaar verwonderlijk en „allen verlangen dat ik hem daarheen zou kunnen heenleiden, hetgeen binnenkort ook moge gebeuren”. Het is bekend dat in Neuchâtel men eveneens gaarne hem weer als predikant had willen hebben. Aldaar stuitte de kerk evenwel op de tegenstand van de gouverneur, die iemand was uit Bern. Vandaar de weigering aan de classis om op Viret als predikant een beroep uit te brengen. Wel had de Raad der stad geen bezwaar dat hij als privaat persoon er zich vestigde; in dat geval zou hij er eventueel, met bewilliging van de regering en van de predikanten der classis, op eigen gelegenheid ook kunnen prediken

het Woord Gods.

Het is niet bekend, of en in hoeverre hij op die aanbiedingen heeft gereageerd. Niets wijst er op dat hij ze ernstig in beraad genomen heeft. In een brief aan Petrus Martyr te Zürich van 4 mei legde hij min of meer verantwoording af van de door hem gevolgde gedragslijn. Zijn slotsom luidde: „Ik heb gepresteerd wat ik vermocht. De bekoorlijkste omstandigheden zijn mij ten deel gevallen, na tevoren zo smadelijk te zijn temeer geslagen. Niets heb ik nagelaten wat ik heb gemeend tot mijn plicht te behoren en wat ik met een goed geweten heb kunnen verrichten. Het is mij genoeg zoveel mogelijk het gemoed te hebben vrijgemaakt, opdat niet door een verkeerd voorbeeld ik schuldig sta aan de nood van de kerk. Nu is het geweten veel geruster dan tevoren”.

Door zijn nieuwe taak werd Viret ten volle in beslag genomen. Daarbij zal het prediken vermoedelijk het meest hem hebben aangetrokken. In dat opzicht kon hij ook in ruime mate zijn deel ontvangen. Onder de predikers toch was Calvijn wegens ziekte nog al eens verhinderd die taak waar te nemen. Bij de aankomst van Viret was dit ook het geval, al liet hij zich dan niet zo gemakkelijk van het vervullen van zijn werkzaamheden afhouden. Op 12 mei schreef hij dat gedurende acht maanden de vierdedaagse koorts hem aan het bed had gebonden. En aan het eind van het jaar overviel opnieuw hem een kwaal. Na zondag 24 december, toen hij zich bij een overvolle kerkdienst ter gelegenheid van de avondmaalsviering sterk had moeten inspannen, overviel hem een hevige bloeduitstorting, zodat hij zich onder doktersbehandeling moest stellen. Hem werd een maand volledige rust voorgeschreven.

Welnu, Viret kwam boven de andere predikers in aanmerking om Calvijns plaats in te nemen. In een bepaald opzicht mag men zelfs zeggen dat hij die grote weltoegeruste reformator de baas was. Hij was een volksprediker bij uitstek. Calvijn leverde goed overdachte preken welke tevoren door hem op schrift waren gesteld. Viret evenwel had de gewoonte het woord te voeren voor de vuist. En hij deed het op levendige wijze en met vuur, zodat het een genot moet zijn geweest hem aan te horen. Ondanks de omstandigheid dat hij in zijn betoog veelal niet kort was, deed zulks in het minst niet af aan de toeloop waarop hij bij zijn prediking kon staat maken. Gedurende de zomer gebeurde het dat kerkdiensten in de week om die toeloop vanwege de warmte uit een ander kerkgebouw verplaatst werden naar de grote St. Pierre.

Gevolg van de vermelde gewoonte is dat preken van zijn hand niet zijn gepubliceerd. Toch is het mogelijk zich enige voorstelling te vormen van opzet en inhoud van de door hem gehouden preken. Iemand onder zijn gehoor te Genève heeft er aantekeningen van gehouden en deze zijn van een vijftal preken bewaard gebleven. Ze vormen kennelijk een reeks en handelen alle over Jesaja 65. De eerste werd uitgesproken op 6 september 1556 bij gelegenheid van een avondmaalsviering - Viret was toen tijdelijk in Genève -, de overige vier achtereenvolgens op 5, 8, 12 en 15 maart 1559, dus onmiddellijk na zijn vestiging in Genève.

Enige indruk zij geboden door een summiere weergave van het verloop van de eerstbedoelde dienst. Begonnen werd met het zingen van Psalm 50, gevolgd door het gebed. Als tekst werd voorgelezen Jesaja 65 vers 2: De ganse dag heb Ik mijn armen uitgebreid naar een volk dat opstandig was. De prediker begon met te brandmerken de ondankbaarheid der mensen jegens de goede gaven Gods en legde uit waarin die bij het volk Israël had bestaan, om vervolgens het gezegde in toepassing te brengen op de

mensen van het heden. Dan stelt hij in het licht dat de profeet hier spreekt uit naam van God, de levende God, die goede Vader die zich aftobt om een meer dan uitnemend werk te verrichten, doch voor zich aantreft een opstandig volk. Geen wonder dat Hij klaagt wanneer Hij slechts ontmoet onverschilligheid en ongeloof. Hoe is het dan dat Hij alle dagen Zijn armen uitbreidt naar Zijn volk? Hij heeft ons geschapen, mensen met een onsterfelijke ziel, naar zijn gelijkenis. Hij heeft ons Jezus Christus gegeven, een voortreffelijker werk dan het eerste, want in Hem is de eenheid van mens en God verwerkelijkt geworden: „Om ons met zich te verenigen heeft Hij ons lichaam aangenomen en zich één natuur gemaakt met ons”.

God heeft Zich aan ons gegeven in Zijn woord en in de sacramenten. Deze tekenen heeft Hij gegeven ter wille van onze zwakheid. En dan volgt een uitlegging van de diepe zin van het Avondmaal en een aanwijzing van de gevoelens van berouw en geloof, welke het hart vervullen moet van degenen die er toe naderen. God breidt verder Zijn armen uit om Zijn volk te bevrijden van vijanden: „God heeft u niet alleen verlost van uw vijanden van buiten en in uw midden, doch gij ziet eveneens hoe Hij uw huiselijke vijanden heeft opgespoord en uw stad gezuiverd en hoe Hij al degenen die zich tot heden toe tegen u hebben samengespannen, in verwarring gebracht heeft. En ook hoe Hij bijstand heeft betoond aan degenen die het hart hebben gehad om het Evangelie te handhaven”.

Aan het slot volgt dan een dringend vermaan tot zijn toehoorders om niet opstandig te zijn: „Gij dan, mannen zowel als vrouwen, aan u de raad: indien gij niet uw roeping jegens elkander recht hebt vervuld, buigt het hoofd en slaat de ogen terneer, erkent schuld, zucht in uw harten, Hem vergeving biddend voor de bedreven zonden en Hem om genade vragend voor het vervolg u te verbeteren.

Ook gij, vaders en moeders, bedenkt een voorbeeld te nemen aan die grote hemelse Vader. En gij kinderen, zijt er op bedacht eer en achting te betonen aan jullie vaders en moeders... Bedenkt, gij heren en mevrouwen, dat uw knechten en dienstmeisjes u van God zijn gegeven, opdat gij ze aanspreekt als uw kinderen, hen onderrichtend in de vreze des Heren. Duldt volstrekt niet dat men uw dienstmeisjes welke gij moet behandelen als uw dochters, in uw huizen zou maken tot verdorven meisjes.

Ook indien gij, knechten en dienstmeisjes, uw plicht jegens uw heren en vrouwen niet zijt nagekomen, indien gij oneerlijk of ontrouw zijt geweest ten opzichte van hen, verstaat het voor het vervolg eerlijk te zijn en hun de verschuldigde plichten te bewijzen”.

Dan nodigt de prediker uit tot het Avondmaal aan te gaan degenen die berouw aan de dag leggen en geloven: „Ik verkondig u de vergeving van al uw zonden aan u allen, die gelooft het Evangelie en die werkelijk uzelf mishaaft. Evenwel, in de Naam en op het gezag van onze Heer Jezus Christus, gelijk Hij die verleent aan alle herders, spreek ik de ban uit over alle afgodendienaars, verachters van God, alle degenen die de naam Gods ijdel gebruiken, die Hem in het geheel niet eer bewijzen, alle spotters met de ware religie, opstandelingen, muiters... ”.

De preek wordt besloten met een gebed van verootmoediging en dankbetoon.

Viret verstond het in te gaan op de noden van zijn toenmalig gehoor en de mensen te stellen voor de hoge ernst van het Evangelie. Zonder in platheden te vervallen gelukte het hem de eenvoudigsten onder zijn gehoor de diepe zin en strekking van dat Evangelie aan het verstand te brengen en tevens de harten te treffen. Volgens tijdgenoten moet men aan zijn lippen hebben gehangen. En een gecultiveerd man als Beza roemt hem vanwege de charme die van zijn redevoering uitging.

Getrouw werden de vergaderingen van de kerkenraad door Viret bijgewoond. Stellig

is daar mede van hem leiding uitgegaan. Gedurende de periode van 16 april tot 1 juni 1559 was Calvijn afwezig. En Viret had de nodige belangstelling voor de zaken welke aan de orde kwamen. In oktober van hetzelfde jaar werd hij samen met zijn ambtgenoot Verney afgevaardigd naar de Raad der stad om het pleit te voeren voor een aanvulling van de bestaande strafbepalingen ter zake van allerlei „vlees“, te weten gevallen van dronkenschap en bepaalde volksspelen. Hij was het ook die opmerkzaam maakte op enige lacunes in de geldende kerkorde, zodat de kerkenraad de zaak voor verdere afhandeling bij de bevoegde instantie ter tafel kon brengen. In januari 1560 verscheen hij samen met Calvijn in de (kleine) Raad om naar het bestaande gebruik op te wekken burgemeesters te verkiezen godvrezend en waarlijk bedacht op behartiging van de belangen van de kerk evenzeer als die van de stad. Tevens legden zij twee voorstellen voor: a. de leden van de kerkenraad in het vervolg niet meer uitsluitend te kiezen uit de burgers, doch ook uit de gewone vrome kerkleden, en het advies ter zake niet enkel van Calvijn, doch van de gezamenlijke predikanten in te winnen; b. te bepalen dat voor toelating tot het Avondmaal het vereist was zich te voorzien van een door de kerkenraad af te geven fiche. Aan de eerste wens werd inderdaad voldaan, maar ten aanzien van het tweede voorstel weigerde de Raad zich uit te spreken.

Persoonlijk werd Viret mede betrokken bij de aanvragen om advies welke van diverse kanten naar Genève werden gericht. Zo vroeg men uit Waadtland in september 1559 aan de predikanten te Neuchâtel en Genève, hoe in de aldaar bestaande situatie - deze had zich na het vertrek van Viret in het geheel niet gewijzigd, veeleer ten ongunste nog gewijzigd - te handelen zij. Het antwoord van Farel is bekend, dat van Calvijn en Viret niet; de geest ervan laat zich gemakkelijk vermoeden. Anders is het gelegen met een verzoek van de zijde der Boheemse broeders met betrekking tot een door hen opgestelde belijdenis. Afgevaardigden uit hun midden hebben in de zomer van 1560 ook Genève bezocht. Eén hunner, Herbertus, leverde er een verslag van. Met Viret had hij een gesprek gehad waarin deze verteld had „zijn tragedie te Lausanne opgevoerd met die van Bern vanwege het ijveren voor de tucht“.

Dit was bij gelegenheid van een door Beza aangerichte maaltijd. In een afzonderlijk gesprek had hij zeer vriendschappelijk gehandeld over de bedoelde belijdenis, waarover Viret enige kritische opmerkingen naar voren had gebracht, met name ten aanzien van het sacrament van het Avondmaal en de rechtvaardiging des geloofs, als zouden daarin nog Roomse elementen te bespeuren vallen. In dat gesprek zou Viret met schaamte zijn ongelijk hebben erkend.

Het spreekt vanzelf dat Viret zich nauw betrokken heeft gevoeld bij de stichting van de Academie. De posten werden deels mede bezet door personen die beschikbaar waren te Lausanne en in Waadtland. Op 22 mei 1559 was men gereed met het bezetten van alle posten, zodat overgegaan kon worden tot de officiële opening. In het register van de Raad op 5 juni heet het: „MM Jehan Calvin et Pierre Viret, ministres, hebben voorgesteld dat heden afgekondigd moeten worden de ordonnanties van het College met het oog waarop zij verzoeken dat het de Heren moge behagen zich hiertoe te laten vinden“. Een talrijke schare vulde daarna het kerkgebouw van de St. Pierre; een zeshonderd kinderen verdrongen zich rond hoogleraren en predikanten. Na een gebed van Calvijn volgde de voorlezing van de ordonnanties en van het formulier van de eed die de leerlingen moesten afleggen alsmede de proclamatie van Beza tot eerste rector. Viret bleef zich interesseren in de belangen van de Academie, waaraan tevens een voorbereidende school was verbonden. In september 1560 werd hij belast met het mede afnemen van de examens.

In de met Bullinger te Zürich gevoerde correspondentie wordt de naam van Viret meermalen genoemd. Het oordeel van Musculus te Bern in een brief van 12 juni 1559 blijkt ongunstiger te luiden dan dat van Haller aldaar. Hij gewaagt van diens verbittering en vindt dat die wel niets anders zal uitwerken dan dat diens hartje door eigen stugheid nog in sterkere mate wordt stuk geknaagd. En Calvijn moet op 2 december hem berichten dat Viret er zich over verbaast op zijn brief geen antwoord te hebben ontvangen.

Te midden van zijn bezigheid heeft Viret gelegenheid gevonden diverse geschriften in het licht te geven, voor de uitgave waarvan aan J. Rivery in juni 1559 privilege werd verleend.

Met dit al werd het hem niet beschoren voor lange tijd zijn arbeid voort te zetten. Zijn zwakke gezondheid deed zich steeds meer gelden. Op 12 september 1559 kon Beza aan Bullinger nog berichten dat hij gezond was, „indien gij afziet van de ogen”. En gedurende het gehele jaar 1560 schijnt het zonder moeite van betekenis te zijn verlopen. Doch in de winter van 1560 op 1561 kreeg hij te maken met aanvallen van de derdedaagse koorts, welke zo verergerden dat gevreesd moest worden voor de dood. Nog helder van geest liet hij op 11 april de notaris komen voor het opmaken van testamentaire beschikkingen. Naderhand deelde hij mede zichzelf lichamelijk zo uitgeput gevoeld te hebben dat hij niet anders dacht dan ter aarde gedragen te worden, „want ik had nooit eerder een ziekte gehad die mij zo nabij het graf had gebracht, zelfs niet toen mij vergif was toegediend door de grepen van de vijanden van het Evangelie”.

Het werd een slepende ziekte. Hem werd een verpleegster beschikt. De onkosten, ook die voor de apotheker, werden vanwege de Raad der stad vergoed. Men had gehoopt dat het voorjaar herstel zou hebben gebracht, maar ook de zomer hielp niet de koorts te doen verdwijnen. De dokters oordeelden het noodzakelijk een heenkomen te zoeken buiten Genève. Aanvankelijk werd toen gedacht aan zijn vaderstadsje Orbe. Op eigen gelegenheid ondernam zijn vriend Farel stappen in Bern om te informeren naar de mogelijkheid dat hiertoe toestemming zou worden verleend. Het bleek slechts te kunnen gebeuren onder voorwaarde dat hij er gedurende zijn herstel louter als particulier zou verblijven, zonder ook maar enigermate zijn ambt als predikant uit te oefenen. Viret dacht er niet aan zich te voegen naar een dergelijke voorwaarde.

Het advies van de dokters werd opgevolgd. Besloten werd naar het zuiden van Frankrijk te trekken en de winter in Montpellier door te brengen. Te dien einde moest nu een verzoek tot verlof bij de senaat worden ingediend. Het heeft nogal wat voeten in de aarde gehad voordat het werd verleend. Men wilde hem niet gaarne kwijtraken. Viret werd als predikant ten eerste gewaardeerd, gelijk onder meer gebleken was toen hem met Kerstmis 1559 het burgerrecht was verleend. En hij had blijkbaar met zijn tocht naar Frankrijk heel wat voor; het zou niet blijven bij een verblijf in Montpellier, het voornemen was daarna verder te trekken langs het dal van de Garonne, dan noordelijk naar het gebied van de Loire en zo mogelijk zelfs naar Normandië toe.

En Beza was ook al op weg; hij zou te Poissy deelnemen aan het aldaar georganiseerde godsdienstgesprek. Zo werd tot tweemaal toe aan Viret een afvaardiging gezonden welke er hem op moest attenderen wat voor gevaren hij kon lopen. Hij liet zich echter niet afbrengen van het eenmaal opgevatte voornemen, evenmin als door een brief uit Neuchâtel van 12 september van de predikant Chr. Fabri - tevens medicus, hij had in Montpellier medicijnen gestudeerd -, die hem afried er heen te trekken vanwege de hevige zeewinden en hem ried een zachter klimaat te

zoeken.

Op 29 september nam Viret afscheid vóór het vertrek uit Genève. Dit betekende tevens het eind van Virets werkzaamheid in Genève. Hij is er niet teruggekeerd, dan alleen terloops voor het afdoen van enige zaken. Niettemin bleef hij in werkelijkheid als predikant verbonden aan stad en kerk aldaar. In de volgende jaren van zijn leven werd hij slechts tijdelijk uitgeleend ten behoeve van kerken in Frankrijk. Vanwege die kerken zou meermalen een verzoek moeten uitgaan naar Genève om van zijn diensten gebruik te mogen maken dan wel om de periode van dat dienstwerk in haar midden verlengd te mogen zien. Rechtens was en bleef hij predikant van Genève. De hem toegewezen pastorie bleef dan ook in het vervolg geheel tot zijn beschikking; en vermoedelijk zal deze gedurende die jaren ook wel voor kortere of langere tijd zijn bewoond door zijn gezin. Het staat namelijk niet vast dat zijn vrouw hem op zijn tochten steeds heeft vergezeld. En na zijn overlijden zou zijn weduwe in die pastorie blijven wonen.

IX. LAATSTE WERKZAAMHEDEN ALS LEENPREDIKANT IN FRANKRIJK

Gedurende de jaren van Virets verblijf in Genève hadden de omstandigheden in Frankrijk zich dermate gewijzigd dat de mogelijkheid werd geopend er als predikant een gunstig arbeidsterrein te vinden.

Wat was er gebeurd?

De vrede van Cateau-Cambrésis (3 april 1559) had een einde gemaakt aan de oorlog tussen Frankrijk en Spanje. Dit gebeuren hield tegelijkertijd een ernstige bedreiging in voor de zaak der reformatie en voor de gebieden welke zich aan die zijde hadden geschaard. Speciaal ook Genève had reden de mogelijke gevolgen ervan zich aan te trekken. Een der bepalingen van de genoemde vrede bevatte namelijk de eis tot herstel van de macht van de hertog van Savoye en van het erfbezit dat aan het huis van Savoye had toebehoord. Van paus Paulus IV ging voorts een oproep uit tot beide vorsten die bij de genoemde vrede waren betrokken, om zich meester te maken van Genève als brandpunt van de reformatie, waarheen aanhangers uit diverse landen gewoon waren een toevlucht te zoeken.

De daardoor ontstane verontrusting had er toe geleid dat men in Genève bedacht was geworden op versterking van de verdedigingswerken. Maar al spoedig trad een onverwachte wending in die situatie in. En wel als uitvloeisel van de gebeurtenissen in Frankrijk, waardoor alle aandacht zich moest concentreren op wat in eigen land bezig was zich te voltrekken. Vlak na elkaar werden twee koningen door de dood weggenomen: eerst Hendrik II (10 juli 1559), daarna diens oudste zoon Frans II (5 december 1560). Opvolger werd diens andere zoon Karel IX, in de leeftijd van tien jaar. Regentes werd de moeder, Catharina de Medicis, die ook al gedurende het leven van haar man in feite het bewind had gevoerd. Door het optreden van mannen uit de hoge adel, die onderscheiden belangen voorstonden en ook in godsdienstig opzicht tegenover elkander zich opstelden, rezen er ernstige verwickelingen; verwickelingen welke nog jarenlang beslag zouden leggen op de gemoederen en de beweegkrachten in het land. Aan het begin was er een poging om de partijen tot elkander te brengen, welke echter in feite niets uithaalde: het godsdienstgesprek te Poissy in de dichte buurt van Parijs (september/oktober 1561), waarheen uit Genève Beza was afgevaardigd. Van een volledige gewetensvrijheid was geen sprake.

Nog op 15 januari 1561 was een edict uitgevaardigd, waarbij alle publieke godsdienst oefeningen verboden waren. Het was alleen toegestaan overdag buiten de steden samenkomsten te houden. Bij koninklijk bevel van 22 februari waren de vervolgingen ter zake van de godsdienst opgeschort en moesten deswege gevangenen worden vrijgelaten. En 19 april volgde een edict waarbij uitgewekenen vanwege hun geloof vrijheid ontvingen binnen het rijk terug te keren. Op 10 maart kon te Poitiers zelfs een synode van de Gereformeerde kerken worden geopend. Naar Genève werden verzoeken gericht tot het zenden van predikanten om de nodige hulpdiensten te verrichten.

Het is onder die gesteldheid van zaken dat Viret na 29 september Genève verliet. De reis leidde over Lyon, alwaar hij nog in levensgevaar moet hebben verkeer, naar Nîmes. Hij arriveerde er op 6 oktober en werd door de gemeente, welke sedert 23 maart zich onder een kerkenraad had geconstitueerd, met grote genegenheid ontvangen. Twee jaar later merkte hijzelf op te zijn ontvangen als een engel van Godswegen gezonden, terwijl in zijn persoon niets waardigs te zien viel: „het leek aan mij te zien alsof ik was een uitgedroogd en met vel overtrokken anatomisch preparaat

die aldaar mijn gebeente gebracht had om er te worden begraven; zodat zelfs degenen die niet van onze religie waren, medelijden hadden met mij te zien en zeiden: wat is die arme man komen doen in dit land? Is hij er slechts gekomen om hier te sterven? En evenzo heb ik vernomen dat toen ik voor het eerst de kansel beklom, velen mij ziende vreesden dat ik, voor de preek te kunnen voltooien, er in zwijm gevallen zou zijn".

Blijkbaar is Viret gekomen in gezelschap van een geleider, want voor hen samen werd huisvesting geboden. Voor voedsel gedurende een maand werd 30 francs berekend en voor elke extra-maaltijd 3 sous. Hij is gebleven tot februari 1562.

Gedurende die periode heeft hij er, ondanks zijn zwakke gezondheid, grote activiteiten ontplooid. Natuurlijk hield hij preken, aanvankelijk in de kerk der Franciscanen, naderhand ook in de kathedraal, en wel des zondags en des woensdags, voor een steeds toenemend gehoor. Maar hij ging, op verzoek van de kerkenraad, ook colleges geven in de theologie ter opleiding van predikanten. In een brief van 5 december lichtte hij Calvijn daarover in. Behalve jongelieden waren er ook advocaten die zijn colleges volgden; omtrent hen had hij goede verwachting. Tevens deelde hij mee dat men hem aldaar wilde houden; men meende vele en krachtige redenen te hebben om de instanties te Genève te bewegen daarin te bewilligen. Voorts werd er van de zijde van diverse kerken bij hem op aangedrongen haar te bezoeken. Uit Orléans had men verzocht dat hij zich niet aan een kerk zou verbinden op zodanige wijze dat hij de in mei te houden generale synode niet zou kunnen bijwonen. Op korte termijn werden ook inderdaad enige kandidaten, na afgelegd examen, toegelaten om als predikanten dienst te doen in de omgeving. Een euvel waarmee men te kampen kreeg, was dat van de Beeldenstorm.

Op zondag 7 december drongen geestdrijvers het klooster der Augustijnen binnen, braken de beelden en vernielden de altaren. Een en ander gebeurde tegen de zin van de kerkenraad. Deze verbood de gelovigen zich van kerkgebouwen meester te maken onder bedreiging van kerkelijke censuur en justitiële maatregelen. In gelijke geest had ook Viret tevoren op gematigdheid aangedrongen. Eind oktober had hij aan Calvijn geschreven: „Zoveel ik vermag, leg ik er mij op toe niet enkel onze lieden in Nîmes, doch eveneens allen in de omgeving te houden binnen hun roeping en plicht. En toch, op tal van plaatsen zijn de kerkgebouwen in beslag genomen, de beelden omvergehaald zonder ons advies". Wat met de kapel der Augustijnen gebeurd was, voerden de beeldenstormers uit ook met andere kapellen en kerkgebouwen. Het laatst was de kathedraal aan de beurt en wel op 21 december. De kapelaan preekte er die dag. Op het plein speelden kinderen; zij dreven de spot met hem door zijn gesticulaties en intonaties na te bootsen. Deswege door kerkgangers gekastijd, riepen zij om hulp. Juist op dat moment verlieten de gereformeerden de Ste-Eugénie, alwaar Viret de diens; had geleid. Enige edellieden traden de kathedraal binnen, weldra gevolgd door de menigte. Het liep er uit op een waar tumult, waarbij tal van ornamenten in het gebouw vernield werden.

Op Kerstavond hield Viret in de kathedraal onder een enorme toeloop van mensen uit alle rangen en standen de preek. Bij die gelegenheid werd het katholicisme afgezworen door een prior, een abdis en talrijke nonnen. Op zondag 4 januari daarna vond er de avondmaalsviering plaats in een dubbele kerkdienst, des morgens eerst te vijf en daarna te acht uur, waarvan de

te, tweede onder leiding stond van Viret. Er moeten zeven á acht duizend personen aan hebben deelgenomen. Voorop in het cortège liepen behalve de kerkenraadsleden de magistraatspersonen allen in hun officiële gewaden. Wegens de troebelen welke

zich in diverse delen van het rijk voordeden, werd in januari een edict uitgevaardigd, volgens hetwelk gelast werd tot teruggave van de kerkgebouwen; vrijheid voor de gereformeerden was er alleen samenkomsten te organiseren buiten de muren der stad en dat ongewapend. Te Nîmes werd het gepubliceerd op last van graaf De Crussol, die met de taak was belast om in het onderhavige gebied de rust te herstellen. De kerkenraad besloot „prompt en bereidvaardig" gehoorzaamheid te betonen; en Viret wekte het volk op zich volgbaar te voegen naar de geboden des konings.

De kerkgebouwen werden dan ook inderdaad ontruimd en terstond gerestitueerd. En op verzoek van de kerkenraad werd door Viret een circulaire opgesteld, gericht aan de kerken in de Languedoc, om in gelijke zin te handelen. Het heette: „In geding is niet een kwestie van principiële doch slechts van bijkomstige aard, naardien het ons niet verboden wordt samenkomsten te houden... Wij hebben derhalve reden om God te prijzen voor de genade welke Hij ons betoont en wel in het bijzonder wijl men aan heel wat dingen voorbijgaat die roekeloos door de onzen zijn bedreven, waaraan niet dan om des levens wil zou kunnen ontkomen zijn, indien de koninklijke edicten strikt werden uitgevoerd".

De graaf verlangde iemand die zulke verstandige raadgevingen wist te verstrekken, persoonlijk te ontmoeten. Zo heeft Viret, gevolg gevende aan de oproep, zich begeven naar Villeneuve-les-Avignon alwaar hij was gezeteld. Op 18 januari heeft tussen beiden een onderhoud plaats gevonden, waarover bijzonderheden ontbreken. Wel schijnt de graaf al enige neiging te hebben gehad om zich aan te sluiten bij de Hugenoten. In elk geval: Viret heeft met zijn bewilliging er een kerkdienst mogen houden in tegenwoordigheid van alle edellieden uit diens gevolg alsmede van talrijke inwoners der stad. Inmiddels naderde het ogenblik dat Viret Nîmes ging verlaten. Eigenlijk wilde men hem niet loslaten. Een bezending van invloedrijke personen moest in Genève trachten de nodige bewilliging te verkrijgen hem als predikant in vaste dienst te behouden. Onder meer werd als argument hiervoor aangevoerd de aanmerkelijke verbetering welke, dank zij het milde klimaat, in de gezondheid van Viret viel te constateren. „In het gehele koninkrijk zal men niet een plaats vinden zo geschikt en gunstig voor de gezondheid van zijn persoon als deze stad. Getuige zijn herstel, dat zo volledig en zo subiet is, gelet op de ernst van zijn kwalen dat het zonder de vermaarde gunstige gesteldheid en gezondheid van de plaats zou zijn als iets wonderbaarlijks".

De senaat in Genève zat in grote verlegenheid, want niet alleen dat hij zeer verlangde dat Viret er zijn arbeid zou hervatten; op 30 december waren uit Parijs ook enige gereformeerden verschenen om ten behoeve van hun kerk Virets hulp te verzoeken. Aanvankelijk bestond toen de neiging op dit verzoek in te gaan en hem toe te staan tot mei aldaar dienst te verrichten, waarna hij zou moeten terugkeren volgens plicht en belofte. Het verzoekschrift uit Nîmes deed de senaat terugkomen op dat besluit. Hij liet nu de beslissing geheel over aan Viret, onder deze voorwaarde evenwel dat zijn terugkeer naar Genève er niet door zou worden vertraagd. Op 19 januari heette het: „Uw afwezigheid heeft ons toch reeds te zeer bezwaard".

Nog andere aanzoeken waren rechtstreeks bij Viret aangeland, namelijk uit Montpellier, Montauban en Orléans. Zijn beslissing viel uit ten gunste van Montpellier. Aldaar moest de kerk nog worden georganiseerd en buitendien aldaar waren de artsen die hij wenste te raadplegen.

Een laatste taak wachtte hem nog. Van 1 tot 14 februari hield een provinciale synode, die van Beneden-Languedoc, haar zittingen te Nîmes. Zij werd door hem

gepresideerd. Zij kwam bijeen in een particulier huis, dat van een der aanzienlijken, waar blijkbaar voldoende ruimte was. De preekdiensten welke er naar gewoonte mee vergezeld gingen, werden overeenkomstig het edict van januari buiten de muren gehouden in een ruim heem van een der buitenwijken. Deze diensten werden door een grote menigte bijgewoond, naar het heet ongeveer zes a zeven duizend personen. Op 16 februari werd in een plechtige samenkomst de synode gesloten, waarbij Viret vier kandidaten kon toerusten tot het predikambt.

Van de situatie waarin Montpellier in godsdienstig opzicht verkeerde, moet Viret behoorlijk op de hoogte zijn geweest. Een vrij groot percentage van de bevolking had zich achter de reformatie geschaard. Maar de fundering van de kerk aldaar dateert eerst van 8 februari 1560. Een uit Genève gezonden predikant had daarna met zijn prediking heel wat aanhang opgeleverd. Maar het had tevens aanleiding gegeven tot een krachtige reactie van de zijde der Rooms. Gedurende het jaar 1561 waren er tussen de beide bestanddelen der Bevolking vele verwickelingen ontstaan, welke in oktober van dat jaar ten gunste van de gereformeerden uitliepen. Een verhaal hieromtrent werd verstrekt aan „de gelovigen van de kerk van Nîmes". Vermoedelijk is dit verhaal door bemiddeling van Viret in handen van Calvijn terecht gekomen. Zodoende konden de gereformeerden ter plaatse over enige kerkgebouwen beschikken. In één ervan, dat van Loge, kon Viret terstond na zijn aankomst te Montpellier in februari 1562 voorgaan in zijn preekdiensten. In een dringende behoefte werd daarmee voorzien, gelijk mag worden opgemaakt uit een drietal brieven welke op 10 januari vanwege de consuls der stad en de kerkenraad waren uitgegaan naar de regering in Genève om „in de naam Gods ons te willen toestaan een of andere persoon om in deze stad dienst te doen ...liefst iemand uit onze provincie".

Welnu, in afwachting van een zodanige landgenoot moesten de gereformeerden in Montpellier vooreerst het maar doen met deze prediker, die toevallig was verschenen. Grote massa's schaarden zich onder zijn gehoor. En hem werd de nodige eer bewezen: de eerste consul in diens kwaliteit als landrechter nam hem op in zijn woning en geleidde aan het hoofd van enige hellebaardiers hem naar de plaats van de prediking. Dit was vanaf 9 maart niet langer een kerkgebouw. Op 7 maart had namelijk in Montpellier de afkondiging zich voltrokken van het edict, volgens hetwelk de teruggave der kerkgebouwen behoorde te gebeuren. En Viret heeft natuurlijk het zijne er toe bijgedragen dat dienovereenkomstig ook in werkelijkheid werd gehandeld. Van de gereformeerden maakten de hoogleraren der medische faculteit mede deel uit. Zij konden zelfs tot de ijverigste voorstanders worden gerekend. Een hunner, Rondelet die indertijd te Parijs nog Calvijn had gekend en die uit een lichtzinnig leven in 1559 was bekeerd geworden, gold nu min of meer als de leidende figuur van de gereformeerden in Montpellier.

Juist hem ook, samen met zijn collega Saporta, was Viret zeer erkentelijk voor de raadgevingen welke zij hem in het belang van zijn gezondheid wisten te verstrekken. De behandeling die zij hem lieten ondergaan, bleek een werkzaam resultaat op te leveren. Aan die erkentelijkheid gaf hij naderhand in dezer voege uiting: „Niets hebben zij nagelaten om zich voor mij moeite te geven, gelijk een vader voor zijn kind". Hen ook heeft hij samen met alle gelovigen aldaar toegesproken onder meer in de volgende bewoordingen: „Gij hebt allen reden om God te prijzen in dit opzicht dat Hij u geschonken heeft zowel artsen als heelmeesters... die ten volle zich hebben toegewijd aan God om Hem te dienen en te eren naar Zijn woord".

Een zegen Gods mocht het heten dat zo vele magistraatspersonen evenzeer als anderen zich gewillig schikten onder het Evangelie van de Zoon Gods. Toen op 8 april de graaf De Crusson verscheen om ook in Montpellier uitvoering te geven aan de hem opgedragen taak, riep hij uit beide groepen der bevolking de voornaamsten bijeen. Hij deed hen beloven in het vervolg in goede verstandhouding met elkander te zullen leven en elkander al het in het verleden gebeurde te willen vergeven. Het moet geweest zijn geheel in de geest van wat Viret nastreefde, gelet op de betuiging, naderhand door hem uitgesproken tegenover de gemeente van Montpellier: „Ik twijfel volstrekt niet, of God moge u hebben gegeven een oprecht christelijk hart jegens degenen zelfs die u nog heden tegenstanders zijn, en dat gij hun welzijn en hun heil zoekt om in vrede met hen te leven; indien gij maar God moogt dienen in vrijheid van geweten en de uitoefening van uw godsdienst bezitten, gelijk u door de koning werd verleend". Aldus had hijzelf het ook ervaren, toen hij indertijd in hun midden had verkeerd.

Aan de verwachtingen van een vreedzaam samenleven, waartoe ook Viret zijn bijdrage leverde, werd echter zeer onverwacht de bodem ingeslagen. De gebeurtenis welke hiertoe het sein geleverd heeft, was het bloedbad te Vassy op de eerste maart van 1562. Op weg naar Parijs passeerde de hertog De

Guise met een legerafdeling die plaats, alwaar juist in een schuur de gereformeerden hun samenkomst hielden. Onder hen werd toen door hem een ware slachting aangericht. Met dit feit werd in Frankrijk de periode van godsdienstoorlogen ingeluid, welke de verdere zestiende eeuw in beslag genomen heeft. Tegenover De Guise stond aan het hoofd der Hugenoten Condé, die aanvankelijk zijn hoofdkwartier had in Orléans.

De plannen van Viret ondergingen dientengevolge een wijziging. Hij moest afzien van zijn voornemen nog andere steden in het zuiden van Frankrijk zoals Montauban en Toulouse te bezoeken. Wat Toulouse betreft was er al een afspraak gemaakt; van Genève was toestemming verkregen dat hij aldaar zijn werkzaamheid zou voortzetten. Nu liep alles heel anders. Wel verliet hij Montpellier, maar om terug te keren naar Nîmes. Aldaar had inmiddels de overheid kerkgebouwen aan de gereformeerden ten gebuike afgestaan. Zo kon hij gedurende de weinige dagen dat hij er verbleef, diensten leiden in een kerkgebouw. Op Pinksteren gebeurde het in de kathedraal, terwijl hij een week later, op 24 mei, het Avondmaal bediende aan een talrijke menigte. Het was meteen zijn afscheid. Naderhand getuigde hij dienomtrent: „ik kan er getuigenis van afleggen, niet louter tegenover degenen in uw stad die van dezelfde religie zijn als van mij, maar ook tegenover de anderen. .. , dat ik nooit enige belediging of smaad ervaren heb, niet in woord, niet in daad, niet van oud, niet van jong, niet van arm, niet van rijk, doch bij allen aangetroffen heb een ruime mate van humaniteit en bescheidenheid".

Op 25 mei vertrok Viret uit Nimes op reis naar Lyon met de bedoeling om na een kort verblijf aldaar terug te keren naar Genève. In het gebied dat hij moest doortrekken, waren troepen van de Hugenoten gelegerd die represailles namen tegen de Roomsens. Bij het passeren van Valence kwam hem ter ore dat een Jezuïet daar zou worden terechtgesteld. Het was voor hem aanleiding meteen tussenbeide te komen en het mocht hem gelukken de man te bevrijden uit handen van zijn beulen, hiermede een bewijs leverende van verdraagzaamheid en christelijke liefde.

Lyon bevond zich in de macht van de Hugenoten. Bij hun vestiging kort tevoren waren er nogal wat ongeregelheden voorgevallen en vernielingen aangericht. Aan

hun commandant had Calvijn in een brief van 13 mei 1562 daartegen waarschuwend de hand opgestoken; hij achtte dat een ergerlijke aanstoot voor het Evangelie.

In het vervolg had de stad een belegering te verwachten van de zijde der tegenstanders onder De Guise. Het was in die situatie dat Viret in Lyon verscheen. Op 13 juni zond hij aan de senaat van Genève een rapport omtrent de door hem verrichte werkzaamheden en tevens een mededeling omtrent de reden van zijn oponthoud in Lyon. Velen aldaar zouden zich verstoord gevoelen, indien hij niet enige diensten bewees tot opbouw en vertroosting der gemeente. Het ontbrak voorts op de wegen in de omgeving aan genoegzame veiligheid: „Daarom zal ik nog enige tijd wachten... al arbeidend in het werk des Heren". Een week later toen een arts, familielid van zijn hospes, met een aanbevelingsschrijven van hem naar Genève reisde, gaf hij een briefje mee, bestemd voor Calvijn, waarin met enige berichten over de voortgaande strijd ook de begeerte werd uitgesproken naar een spoedig weerzien.

In werkelijkheid heeft het echter anders moeten zijn. Men bleek Viret moeilijk te kunnen missen, dit ondanks zijn toch wankele gezondheidstoestand. Van diverse kanten werd op hem een beroep gedaan. In een volgende brief aan Calvijn, van 24 juni, klaagde hij erover: „Vele kerken strijden er om dat ik bij haar zal blijven, wijl ze niet voldoende nagespeurd hebben hoe ik binnen korte tijd weleens voor allen onnut zou wezen, tenzij de Heer uitermate grondig voor mij zorgt. De meesten vergissen zich, voor welke ik lichamelijk, vooral wat het gelaat betreft, vaardiger en levendiger schijn te zijn, maar intussen beginnen, als door een soort van uittering, de uiterste delen van het lichaam weg te teren en nemen de verdovingen meer en meer toe".

Hij vreesde dat straks bij het invallen der koude hij vooral het gebruik van de handen zou missen en hij genoodzaakt zou worden helemaal bedlegerig te zullen worden. Zijn hoop en verlangen was ook toen nog op korte termijn naar Genève terug te keren. Met dit al had Viret met zijn prediking die hij met grote getrouwheid waarnam, goede ingang. Zodoende werd vanwege regering en kerkenraad in Lyon op Genève een dringend beroep gedaan hem alsnog drie of vier maanden te laten fungeren in hun midden. Aan dit verzoek werd door de senaat van Genève, ofschoon men hem er node miste en hem eigenlijk spoedig terug wilde hebben, bij besluit van 29 juni voldaan voor een periode van twee maanden.

Naderhand is die termijn enige malen verlengd. Men was bewogen met de nood waarin de kerk aldaar verkeerde. En Viret liet zich telkens bewegen. Meer dan eens dreigde er voor de bevolking der belegerde stad een hongersnood. Bij een dergelijke gelegenheid toen slechts voor veertien dagen levensmiddelen in voorraad waren, vatte de commandant Soubise het plan op om allen die als onnut werden aangemerkt, te weten vrouwen, kinderen en arme lieden - ten getale van ongeveer zeven duizend -, uit de stad te zetten. Zonder aarzeling heeft Viret het toen voor die verstotelingen opgenomen. Hij wees er Soubise op dat deze aldus kon handelen naar het recht van oorlog, doch dat het in het geval van de oorlog waar het nu om ging, anders was gesteld: ieder tot de geringste toe had er belang bij, het gold een strijd voor de vrijheid der gewetens. Hij smeekte derhalve in de Naam Gods het plan niet uit te voeren en een vast geloof te hebben dat Hij op andere wijze uitkomst zou bieden. Het gevolg was dat inderdaad niemand buiten de stad werd gezet.

Bij een andere gelegenheid toonde hij zichzelf te kunnen wegcijferen in het belang van de goede zaak. Uit diverse steden van Zwitserland waren vrijwillige troepen verschenen tot hulp van de Hugenoten. Op last van de regering in Frankrijk moesten deze echter zich terugtrekken. Tegen het eind van augustus gebeurde dit. Het was juist

op het moment dat de termijn afliep van het aan Viret verleende verlof als predikant te Lyon. Onder de gereformeerden aldaar ontstond een paniek vanwege het vertrek van die hulptroepen alsmede vanwege de verovering door het leger van De Guise van de naburige stad Maçon. Niet weinigen sloten zich aan bij de vertrekkende hulptroepen en zochten hun toevlucht naar Genève. Wat had meer voor de hand gelegen dan dat Viret zich bij hen had gevoegd? Hij had zijn tijd uitgediend, en vooral hij was lang gescheiden geweest van zijn gezin. Maar neen, hij besepte al te goed dat zijn vertrek de gemoederen zou verontrusten. „De vrees welke mij bevangt dat mijn vertrek degenen die al sidderen van vrees, nog meer verschrikt en degenen die nog enige moed hebben, het hart geheel doet onzinken, weerhoudt mij”.

Het kan niet anders of er moet van deze man, ondanks zijn zwakke gezondheid, een ongewone invloed zijn uitgegaan. Vandaar dat men er zo uitermate op gesteld was hem bij zich te behouden en telkens weer aandrang op verlenging van de termijn der uitlening. Eind november 1562 toen weer zo'n moment in het gezicht kwam, werd het grote belang van die invloed ook uitdrukkelijk naar voren gebracht. De kerkenraad in Lyon verklaarde dat zonder Virets aanwezigheid het niet mogelijk was „onze” soldaten binnen hun plichten te houden. Sterker nog is het getuigenis, afgelegd vanwege de regering in Lyon tegenover de senaat van Genève, dat zij van zijn wijze raadgevingen meer steun en hulp mocht erlangen dan van heel het leger, dat door hem geleid werd in de onderhouding van de geboden Gods.

Uit Genève was er op 12 november bij Viret sterk op aangedrongen spoedig terug te keren; ook Beza was al geruime tijd afwezig; dusdoende waren zijn broeders meer dan gewoon met werk overladen; men zou willen dat hij zich op weg begaf, opdat zij in Genève op hun beurt van hem zouden kunnen genieten. Het antwoord luidde dat hij onmogelijk aan dit verzoek kon voldoen vanwege zijn slechte gezondheid. De winterkou welke hij niet kon verdragen, was weer op komst; en „buiten mijn gewone zwakheid die geen erge koude kan verdragen, ben ik overvallen door een verkoudheid welke mij een aanval van koorts bezorgd heeft, met een zware hoest die mij vele nachten van rust beroofd heeft, zo dat ik vrijwel aldoor het bed heb moeten houden”, en nog durfde hij zijn kamer niet verlaten.

Het laat zich verstaan dat men er de voorkeur aan gaf niet langer genoodzaakt te zijn telkens verlenging te verzoeken van de termijn, gedurende welke Viret afgestaan werd. Zo kwam in januari 1563 een nadere afspraak tot stand, volgens welke hij voorgoed in dienst van de kerk te Lyon mocht blijven onder voorbehoud dat in noodgeval hij kon worden teruggeroepen. Ook voor de verzorging van zijn gezin bleef men zich verantwoordelijk gevoelen. Viret van zijn kant gaf in een uitvoerig schrijven aan zijn collega's te Genève te kennen dat hij liever had gekozen „te genieten van de alleraangenaamste vrucht van uw omgang dan dagelijks door te brengen en te verkeren temidden van deze oorlogswoelingen”. Ook had hij bezwaar, met zijn dag op dag verminderde krachten met enige kerk een vaste verbintenis aan te gaan. Hij wilde vrijheid behouden om naar gelang van zijn gezondheidstoestand zich te verplaatsen.

Nadat volgens het edict van Amboise aan de Hugenoten in beperkte mate vrijheid van godsdienstoefening was verleend en zodoende de veiligheid langs de wegen wat meer gegarandeerd was, begaf Viret in mei zich naar Genève om zijn zaken te regelen. Hij verscheen samen met Calvijn voor de senaat en deed verslag van de door hem opgedane bevindingen, onder meer hoe het eenstemmig oordeel der doktoren luidde dat hij zijn verder leven moest doorbrengen in een land met warm klimaat, vooral gedurende de winter. Hem werd dank betuigd voor de bewezen diensten in het belang

van de reformatie; de zorg voor zijn gezin had men op zich genomen, alsof hij zelf ter plaatse was geweest. Het gezin bleef nog tot nader order, toen op 25 mei afscheid werd genomen en hij onder geleide van een uit Lyon gezonden escorte vertrok met de bedoeling dat hij aldaar op Pinksteren de avondmaalsviering zou leiden. Aangetekend zij nog dat hij zijn aandeel in de vaderlijke erfenis, bestaande in landerijen alsmede een huis, te Orbe voor drie jaren verpachtte aan zijn broeder Antoine.

Viret had als eigenlijk voornemen nog gedurende de zomer in Lyon te blijven om daarna naar ergens in de Languedoc zich te begeven. De omstandigheden hebben er evenwel toe geleid dat dit verblijf heel wat langer heeft geduurd. Met het doen overkomen van zijn vrouw en dochters heeft hij enig geduld geoefend. Hij was bang dat het aanleiding zou kunnen opleveren voor wat onlusten, maar vooral moest er gezorgd worden voor een betere huisvesting dan waarover hij beschikte. Op 13 juli 1563 berichtte hij aan Genève dat daarin nu was voorzien. Waarschijnlijk heeft kort daarna die overkomst plaats gehad, al is de precieze datum niet bekend. Van toen af kon hij zich noemen een „goede huisvader“.

Op 17 november deed Farel uit Neuchâtel hun gezamenlijk een groet toekomen. Toen was van het voorgenomen vertrek naar Montpellier niets gekomen. Wat was er gebeurd? Een niet onbelangrijke factor was het feit dat in de gezondheidstoestand van Viret een aanmerkelijke verbetering intrad. Maar vooral van betekenis was de zij het dan slechts tijdelijke omkeer in de politieke toestand, welke na het edict van Amboise (15 maart 1563) zich deed gelden. Lyon behoorde tot de steden, in welke de gereformeerde eredienst vrij mocht worden uitgeoefend. Vier van de kerkgebouwen werden er beschikbaar voor gesteld.

Op 13 juli werd na vele maanden in de St. Jean voor het eerst weer de mis bediend onder een grote toeloop van mensen. Maar ook de gereformeerde kerkdiensten telden een talrijk gehoor. Viret betuigde: „Het heeft God behaagd dat wij zouden terugkeren in die vermenging van religie, doch wij hebben goede hoop dat Hij alles zal doen uitlopen tot Zijn grootste heerlijkheid en de grootste opbouw van Zijn kerk, mits de onzen zich weten te gedragen in alle bescheidenheid, zoals wij hun dagelijks voorhouden“.

En hun aantal liep dag op dag omhoog. Het was ook een meevaller dat de gouverneur der stad hun welgezend was. Hij zocht het contact met de predikanten, met name met Viret. De meerderheid der bevolking was en bleef rooms-katholiek; zij toonde zich dan ook vijandig tegenover de gouverneur. Het gevolg was dat deze na verloop van tijd door de regering van zijn taak werd ontheven (juli 1564). Een en ander droeg er toe bij dat Viret met zijn prediking goede ingang vond. Daarbij liet zijn innemende persoonlijkheid niet na invloed te oefenen. En in de eigen kring had hij gezag. Geen wonder dat hij geroepen werd als moderator leiding te geven aan de nationale synode welke op 10 augustus 1563 te Lyon samenkwam. Er waren heel wat strubbelingen aan voorafgegaan, aler de toestemming hiervoor was verkregen. Daarbij was zelfs de mogelijkheid overwogen om de synode te verplaatsen naar Genève. Met groot beleid heeft hij de bedoelde taak uitgevoerd.

Omtrent de aanvraag tot autorisatie der synode heeft hij tevoren met Calvin en Beza correspondentie gevoerd. En als haar praeses moet van hem onder meer de nodige leiding zijn uitgegaan bij de nadere vaststelling van de tekst der kerkorde welke in eerste instantie door de synode van Parijs in 1559 was aangenomen, gelijk van hem, gelet op zijn belangstelling voor dergelijke aangelegenheden, niet anders verwacht mocht worden.

In de bestaande samenleving van onderscheiden religies wilde men van gereformeerde zijde gaarne een godsdienstgesprek organiseren of althans in het openbaar met elkander discussies voeren. Met name de Jezuiten werden hiertoe uitgedaagd. Het feit dat van die zijde er weinig bereidheid aan de dag werd gelegd, is voor Viret aanleiding geweest een aantal geschriften in het licht te geven van polemische aard. Meermalen kenmerken ze zich door een ironische toon.

In de loop van 1564 ontwikkelde de situatie zich allengs weer slechter. Viret gevoelde er zich eigenlijk niet voldoende tegen opgewassen. In een brief van 10 mei liet hij zich als volgt uit: „Mij is een rol opgelegd die veel sterkere krachten vereist zowel naar lichaam als naar ziel. In hoeverre het is tot genoegen van anderen, weet ik niet; in elk geval mijzelf voldoet het niet". Sedert april woedde te Lyon en omgeving in erge mate de pest. Niet minder dan tweederde gedeelte van de bevolking moet in de loop der volgende maanden door die epidemie zijn getroffen. In diezelfde periode werd aan de stad een bezoek gebracht door de koning en de koningin-moeder met hun hofhouding, dit in het kader van de pacificatie van het oostelijk en zuidelijk gebied. Dit bezoek ging gepaard met een begunstiging van het katholicisme, onder meer blijkend in het verbod om gedurende het verblijf van het hof enige kerkdiensten te organiseren. Op 8 juni preekte Viret nog in het nieuwgestichte kerkgebouw op het plein bij de Rhône, bij welke gelegenheid een huwelijk bevestigd en vier dopen verricht werden. Op de dag daarna had de plechtige intocht van het hof plaats. En toen daarna niet onmiddellijk gevolg werd gegeven aan het vermelde verbod, werd op 24 juni een koninklijk edict gepubliceerd, volgens hetwelk een strikt verbod ter zake diende in acht genomen te worden voor de gehele stad en een omgeving van vijf mijlen in het rond. Men was wel genoodzaakt er zich naar te schikken. Veel ernstiger, wijl niet van tijdelijke duur, was de vervanging (3 juli) van de gouverneur door iemand die de gereformeerden veel minder gunstig gezind was. En deze zou in september 1565 nog weer vervangen worden door De Birague, bekend onder de betiteling van „hamer der ketters".

Natuurlijk ging de pestziekte aan de leden der kerk niet voorbij. Een dochter van Viret ontkwam nauwelijks aan de dood. En hijzelf, hoewel niet door de pest getroffen, werd toch ziek, zodat hij tijdelijk naar een dorp in de omgeving moest worden overgebracht. Op 11 augustus berichtte iemand aan Farel: „Het is nu daar in die kerk een zifting, waardoor men het graan terdege kent van het stro; de onzen beoefenen een verwonderlijke weldadigheid jegens de arme pestlijders niet slechts onder de onzen, maar eveneens bij de anderen". Die pest heeft maandenlang standgehouden en de gemoederen ter plaatse in beweging gebracht.

Te Lyon waren twee bekwame dokters, vader en zoon Jean Bauhin, tot wier praktijk stellig ook Viret zal hebben behoord. Het is merkwaardig om op te merken, hoe hij het verstaan heeft tegenover hen zonder aanzien des persoons te handelen, waar het gold de handhaving van de rechte belijdenis. Vader Bauhin was indertijd uit Frankrijk vanwege zijn geloof uitgeweken naar Bazel. Aldaar was hij toen in aanraking gekomen met Castellio en had hij met deze zelfs nauwe vriendschapsbanden aangeknoopt. Diens dogmatische opvattingen werden ook door hem gedeeld. Hoe en wanneer hij nu samen met zijn zoon, die in Montpellier had gestudeerd, zich te Lyon vestigde, is niet bekend.

Maar het spreekt vanzelf dat zijn kerkelijke status er in geding moest komen. Grondig zijn daarbij de verschilpunten, met name voor wat betreft de opvatting over de predestinatie, aan de orde geweest. In april 1565 heeft ter zake een briefwisseling

onder meer met Bullinger te Zürich - Calvijn was in 1564 overleden - plaats gevonden. Inzonderheid met Viret zijn door beide dokters besprekingen gevoerd. Het is niet gelukt met elkander tot overeenstemming te geraken. De kerkenraad onder leiding van Viret en diens ambtgenoot Salvart bleef op zijn stuk staan en verklaarde ten slotte dat indien zij volhardden in het verdedigen van hun „verderfelijke dogma's", zij niet konden worden ontvangen in de kerk. Ook het huwelijk van de zoon kon niet worden bevestigd. Hem werd te verstaan gegeven dat de deur niet kon worden geopend noch voor ketters noch voor sectarissen. Beiden moeten zijn teruggekeerd naar Bazel, alwaar de zoon in 1572 deel uitmaakte van de faculteit der medicijnen. Viret gaf blijk van een consequent standpunt, gelijk hij ook in Lausanne ingenomen had geen verdeeldheid - tegenwoordig zou men zeggen pluralisme - in de kerk.

Gedurende 1565 werd de situatie voor de gereformeerden steeds ernstiger. De onderlinge verhoudingen tussen de inwoners der stad verscherpten zich. Het gerucht verspreidde zich dat de gereformeerden opgestookt werden tot het plegen van opstand; en Viret werd hiervan als de schuldige aangewezen. En toen hij vanwege ziekte zijn gewone activiteit niet vermocht te ontwikkelen, werd het gerucht dat hij op sterven zou liggen, bij de roomse burgerij met vreugde begroet. Plotseling volgde in augustus het bevel dat hij evenals zijn ambtgenoot David Chaillet binnen een termijn van acht dagen niet slechts de stad, doch ook het gehele rijk hadden te verlaten. Wat was namelijk het geval? Volgens een edict van december 1563 was het aan de gereformeerden verboden predikanten te hebben die geboren waren buiten Frankrijk. Tot nu toe had men, ondanks het pogen van roomse zijde om die bepaling op Viret van toepassing te verklaren, van de regering in hoge instantie machtiging ontvangen tot het voortzetten van zijn taak. Ten gevolge van de druk uitgeoefend door de roomse partij en niet minder van de wijziging in het gouverneurschap werd nu ingegrepen, tegelijk met andere krasse maatregelen, ten ongunste van de gereformeerden. Op 13 augustus werd aan Viret officieel voorlezing gedaan van het bevel. Zijn krachtig protest deed de rechters aarzelen en zij volstonden voor het ogenblik nog, in verband met het nabije feest van Maria Hemelvaart, met het verzoek zijn invloed aan te wenden om zijn geloofsgenoten tot bewaring van rust aan te sporen. Maar op 29 augustus volgde, de gouverneur gehoord, de uitspraak dat het bevel gehandhaafd bleef. Ook een beroep op de koning, mede onder bemiddeling van Genève en Bern, mocht niet baten. Viret werd en bleef verbannen.

Meteen werd tot hem een aanzoek gericht uit Genève om aldaar opnieuw zijn taak te aanvaarden, alsmede kort daarna eveneens uit Neuchâtel, alwaar juist op 13 september Farel overleed, om aldaar diens taak voort te zetten. In Lyon hebben die berichten hem echter niet meer kunnen bereiken. Al is de precieze datum van zijn vertrek niet bekend, het kan niet anders of vanwege de striktheid van het banvonniss moet hij zich hebben gehaast met zijn gezin naar elders een heenkomen te zoeken. In afwachting van het resultaat van de bemoeiingen te zijnen gunste bij de hoge regering en het hof week hij uit naar het niet al te ver verwijderde gebied van de Valloire. Met zijn prediking moet hij ook daar niet weinigen hebben gewonnen voor het Evangelie. Vandaar dat hij er bloot kwam te staan aan het ingrijpen vanwege de in dat ressort fungerende gouverneur, zodat hij er niet lange tijd kon verblijven. Hij zocht toen een voorlopige toevlucht in Orange, een zelfstandig vorstendom binnen de grenzen van Frankrijk. Volgens eigen zeggen is hij daar halfdood beland in de loop van de maand oktober. Maandenlang heeft hij er ziek gelegen, tot geen enkele werkzaamheid bekwaam. Op 26 januari 1566 berichtte hij naar Genève door Gods goedheid weer aan

de beterende hand te zijn; dank zij het milde klimaat was hij de winter doorgekomen, mede donk zij de trouwe verzorging welke hij er van verscheidenen had ervaren. Geheel veilig tegenover mogelijke vervolging heeft hij zich blijkbaar toch niet gevoeld. Van een bepaalde taak die hem opgedragen werd, was trouwens geen sprake. Zo is hij in de loop van dat jaar 1566 vertrokken naar Montpellier, wellicht mede om aldaar de dokters te raadplegen. Blijkens een mededeling in een brief van Beza van 28 december 1566 had hij toen een bevel ontvangen om met onmiddellijke ingang die stad te verlaten. In 1567 kreeg Viret nog een laatste taak opgedragen en wel op gezag van Jeanne d'Albret, koningin van Navarre, die in haar vorstendom in het zuidwesten van Frankrijk op de grens met Spanje bezig was met het nodige beleid de reformatie door te voeren. Hoe en eventueel door welke bemiddeling Viret erbij betrokken werd, is niet bekend.

Ook overigens zijn over deze laatste fase van zijn leven zo goed als geen bijzonderheden bekend. Gevestigd was hij te Pau, hoofdstad van het graafschap Béarn en residentie van de vorsten van Navarre. Maar in het omliggende gebied en in andere steden, te weten Lascar en Orthez, heeft hij ook gepredikt. Het was niet Zijn enige taak. De koningin was er op uit ter vervanging van de bestaande Academie de grondslag te leggen voor een Hogeschool naar het model van die in Genève. Aan Viret werd nu toevertrouwd het onderwijs in de theologie, aan hem alleen. Natuurlijk was die taak te omvangrijk dan dat zij door één man werkelijk naar behoren kon worden uitgevoerd. Blijkens nog aanwezige aantekeningen staat het echter vast dat hij met grote toewijding zich opgemaakt heeft om haar te volbrengen.

In zijn hoedanigheid als predikant volstond hij niet met het prediken. Daarnaast vond hij tijd en gelegenheid zich in te laten met de ordening van het kerkelijk leven. En zijn activiteit trad aan de dag in de synodale vergaderingen welke die ordening tot taak zich zagen toegewezen. Voor de synode van Lascar in juni 1570 stelde hij een regeling op betreffende de oefening der tucht. Temidden van al die bezigheden werd hij, op het punt zich gereed te maken tot het bijwonen van de nationale synode te La Rochelle in 1571, plotseling weggenomen door de dood. De precieze datum ervan is niet bekend; het moet geweest zijn op de overgang van de maand maart naar april.

In zijn testament had hij kon tevoren enige beschikkingen getroffen ten gunste van beide dochters, van welke de oudste in 1565 gehuwd was en de andere in 1572 zou huwen, in beide gevallen met een Fransman, alsmede ten gunste van zijn vrouw Sébastienne de la Harpe, die zou terugkeren naar Genève en aldaar met liefderijke zorg worden ontvangen.

Zijn heengaan werd ten eerste betreurd. Voor de zaak van de reformatie betekende het in Béarn een zwaar verlies. In een schrijven van 22 april, gericht aan de regering van Genève, werd dit door de koningin met zoveel woorden uitgesproken. Tevens verzocht zij, ter vervanging van de eminente man van wie de kerken in Béarn beroofd waren, een ander beschikbaar te stellen en wel in de persoon van Nicolas des Gallars, de vroegere secretaris van Calvijn. Deze heeft ook inderdaad die taak van Viret overgenomen. en boezemvriend van Viret, Zurkinden - magistraatpersoon in Bern -, verzekerde in een schrijven aan Beza zeer te zijn aangedaan door het overlijden van „die vrome Viret die ik beminde met alle tederheid van mijn gemoed; en getreurd heb ik, niet eigenlijk over die broeder verlost voortaan uit alle ellende van hier beneden, doch over de kerk beroofd van een zo uitnemende dienaar”.

Hij bewaarde als iets kostbaars zijn brieven, waarin sprake was van zijn verbanning - te weten indertijd uit Lausanne -; nu voorgoed was hij beschermd tegen alle vijandige

aantastingen.

Het zegel dat Viret voerde, luidt: *Veritas vulnere viret*. Vertaald wil het zeggen: *De waarheid is krachtig door slagen*. Zijn leven biedt in feite een overtuigend toonbeeld van die uitspraak. Door alle slagen en moeiten heen heeft hij het verstaan de waarheid van het Evangelie te eerbiedigen en hoog te houden.

X. ALS AUTEUR

In vorige hoofdstukken werd hier en daar een enkele opmerking geplaatst met betrekking tot geschriften, welke van de hand van Viret het licht hebben gezien. Het is echter nodig meer opzettelijk in te gaan op het betreffende onderwerp. Viret is voor de toenmalige tijd een auteur van belang geweest.

Het heeft weinig zin hier een volledige opsomming te bieden van alle geschriften en over elk ervan in bijzonderheden te treden. In een bijlage treft men een opgave aan van die geschriften; ze zijn genummerd, zodat ik waar nodig kan volstaan met vermelding van het desbetreffende nummer. In vergelijking met Calvijn valt er bij Viret een groot onderscheid te constateren. Terwijl de geschriften van Calvijn overwegend in het Latijn zijn opgesteld en hij zich dusdoende, althans in eerste instantie, tot de engere kring van de theologen richt, zijn de geschriften van Viret vrijwel allemaal in het Frans opgesteld. Slechts één (nr. 18), gericht aan de regering van Lausanne, is in het Latijn verschenen, maar heeft toch naderhand een vertaling in het Frans ontvangen. Van een ander (nr. 9) bestaat wel een vertaling in het Latijn, doch deze is blijkens een mededeling van hemzelf geleverd door iemand anders. En dan is er een belangrijk geschrift van zijn hand (nr. 6) waarvan het zijn oorspronkelijke bedoeling was ook een vertaling in het Latijn te leveren, dat wel een herdruk heeft beleefd, doch in feite nooit die vertaling gekregen heeft. Het kan niet anders, of wij hebben hier van doen met een opzettelijke gedragslijn. Dat hij het Latijn niet genoegzaam meester zou zijn geweest, is een veronderstelling die niet in aanmerking komt. In zijn correspondentie was hij gewoon zich van die taal te bedienen. Kennelijk had hij met zijn geschriften zeer bepaald een bredere kring op het oog dan die van de theologen. Hij zocht als belangstellenden en lezers zo velen als hij bij mogelijkheid maar bereiken kon.

Deze gedragslijn was trouwens geheel in overeenstemming met zijn optreden als prediker. Hij was een volksprediker bij uitnemendheid. Zo laat het zich ook verstaan dat de reeks van zijn publicaties met het jaar 1565 een einde genomen heeft. Gedurende de laatste jaren van zijn leven werd hij in beslag genomen door een andere taak, te weten de opleiding aan de Academie. Indien hem nog langere jaren beschoren waren geweest, zouden wellicht geschriften van zijn hand zijn verschenen, bestemd voor de kring van theologen en dan in het Latijn.

In 1541 verscheen het eerste geschrift van zijn hand. Het kwam uit te Genève. Aldaar zijn verreweg de meeste van zijn geschriften in het licht gekomen, ook gedurende de periode in welke hij te Lausanne gevestigd was. Slechts bij twee (nrs. 21 en 22) wordt Lausanne als plaats van verschijning vermeld in het jaar 1558. Uitgever wordt dan genoemd Jean Rivery. Deze is, toen Viret in 1559 moest uitwijken naar Genève, blijkbaar hem gevolgd, want in dit jaar staat hij als uitgever van een geschrift aangegeven te Genève. En in volgende jaren vinden wij hem meermalen als zodanig aldaar genoemd, ofschoon soms ook een ander in die hoedanigheid optreedt. In de voorafgaande jaren was het gewoonlijk Jehan Girard geweest. In 1564 en 1565 vinden wij als uitgevers van enige geschriften een paar personen te Lyon vermeld. Bijzonderheden omtrent relaties met de diverse uitgevers ontbreken.

Het streven van Viret was er op gericht met zijn geschriften in zo nauw mogelijk contact te treden met zijn lezers. Vandaar dat hij eigenlijk nooit theoretische verhandelingen leverde over theologische onderwerpen. Wij ontmoeten hem haast altijd als pastor die hier langs schriftelijke weg van mond tot mond tracht te spreken

met zijn lezers. Ook in de vorm waarin ze worden gegoten en in de titel welke ze dragen, wordt dat streven tot uitdrukking gebracht. Het zijn brieven welke de lezers onder ogen krijgen. De auteur wil met hen op gemeenzame wijze kouten, hen met zijn opmerkingen en toespraken in vertrouwen nemen. Het zijn samenspraken die hij met hen houdt over dingen van de dag, waar geacht kan worden een algemene belangstelling voor te bestaan, natuurlijk in het onderhavige geval zaken van godsdienstige aard. Veelal zijn het geschriften van beknopte omvang, en in het geval dat ze uitvoerig zijn - er zijn er van honderden bladzijden -, draagt hij zorg voor een gemakkelijk te volgen onderverdeling. Het is er hem om te doen werkelijk te worden gelezen. Soms deinst hij er ook niet voor terug het middel van de satire te baat te nemen, indien dit kan helpen de aandacht gaande te houden.

De geschriften waarmede Viret aanvankelijk voor de dag kwam, hadden kennelijk tot strekking de lezers op eenvoudige wijze vertrouwd te maken met de hoofdzaken van het christelijk geloof, hen toe te rusten tegen vervolging waaraan zij blootstonden vanwege afhankelijkheid met betrekking tot de naam van Jezus Christus en de waarheid van het Evangelie, en enigermate in te lichten omtrent de dwalingen en vreemde gebruiken welke in de roomse kerk gevolgd werden. Hij concentreerde zijn stof geheel rondom de apostolische geloofsbelijdenis.

Al in 1544 volgde er een uitvoerig werk in drie delen dat in de vorm van dialogen een overzicht bood van hoe in de praktijk het roomse geloof zich verwerkelijkte en hoe daarover gedacht moest worden. Behalve een voorrede van Viret zelf bevat het werk een brief ter aanbeveling van Calvijn. Hij zegt dat men er goed en solied onderricht uit ontvangt. Maar hij voegt er aan toe dat men gelegenheid zal krijgen om te lachen: „want de stof is op zichzelf luchtig en is met zo'n gratie uiteengezet dat het niet mogelijk is om bij de lezing geen groot vermaak te hebben". In die dialogen van hem heeft hij als voornaamste bedoeling de oren te doen tintelen. Met grapjes weet hij zijn betoog op te sieren. In een latere herdruk heeft dat werk nog een aanmerkelijke uitbreiding ontvangen, zodat het uitdijde tot vier delen.

In zijn dialogen, van welke vorm hij zich bij voorkeur bediende, heeft Viret gaarne gebruik gemaakt van de satire. Een afzonderlijke studie is hieraan gewijd door Jaques Courvoisier, in 1971 te Lausanne verschenen. Uit het overvloedige materiaal dat hem ter beschikking stond, heeft deze tot onderwerp twee dialogen genomen en wel die handelen over het vagevuur en over de natuurlijke mens. Hij wijst er op dat wij van doen hebben met een procédé dat toenmaals op gang was gekomen. Het zou gelanceerd zijn door Erasmus. Mij is het niet gebleken dat Viret ook rechtstreeks in de school van Erasmus die methode geleerd heeft. Zelf beriep hij voor het volgen ervan zich op het voorbeeld van de profeten in Israël. En wij mogen zeggen dat hij op dit wapen zich een meester heeft betoond. Er kan tevens aan worden toegevoegd, gelijk Courvoisier heeft opgemerkt, dat hij het verstond in het hanteren van dat wapen maat te houden. Als onderwerpen van verheven aard aan de orde waren, wachtte hij er zich steeds voor in een toon van overdreven scherts en van een te gepeperde ironie te vervallen. Met de satire trok hij af op de wijze waarop in de Roomse kerk de ceremoniën en gebruiken van de eredienst geregeld waren en op wat verder in dat kader thuis hoorde.

Diverse geschriften welke na 1545 het licht zagen, behoren tot die categorie. Het is niet nodig er hier een opsomming van te bieden en op de inhoud ervan nader in te gaan.

Sommige geschriften uit die latere periode hebben meer positief tot onderwerp bepaalde gezichtspunten uit het christelijk geloof zoals de voorzienigheid en de

predestinatie of ook bieden een overzicht van dat geloof in het algemeen. Vooral gedurende de jaren toen Viret werkzaam was in enkele steden van Frankrijk, met name in Lyon, heeft hij aanleiding gevonden tot het doen van dergelijke publicaties.

Kenmerkend voor de teneur van die geschriften is het laatste dat voor zover wij weten van zijn hand is verschenen, in 1565 onder de titel: *Het Interim*, en op het titelblad met de woorden ontleend aan Psalm 120: *Ik ben een en al vrede, doch als ik aan het woord ben, dan zijn zij uit op strijd*. De strekking van dit gezegde geeft hij genoegzaam aan in de opdracht van zijn werk, welke gericht is aan niemand minder dan Gaspard de Coligny. Hij begint met het aanhalen van enige paradoxale uitspraken uit de Bijbel, zoals dat de rechtvaardigen de aarde zullen beërven en dat Christus Zijn discipelen als schapen zendt onder de wolven, om dan te vervolgen: „Ik schrijf u deze zaken, als iemand die ze terdege weet en erkent, niet slechts dank zij de getuigenissen welke God er ons van levert door Zijn woord en dank zij het geloof dat ik daar aan hecht, doch ook dank zij de lange ervaring waardoor het Hem behaagd heeft mij er in te bevestigen. Naar mijn inborst heb ik steeds de vrede gemind. Maar de bedoelde ervaring was er van mijn jeugd af aan, vooral sedert het Hem behaagd heeft mij te roepen tot de dienst in Zijn heilig Evangelie ... Moeilijk is het de vrede te bewaren met de goddelozen, en al degenen die met elkander overhoop liggen, te kunnen bevredigen wanneer men poogt ze tot elkander te brengen en de vrede onder elkander te bewerkstelligen. Want ieder is dermate in eigen zaak met blindheid geslagen door eigenliefde dat hij zou wensen dat degenen die zich bemoeien om hen tot elkander te brengen, volledig voor hem partij zouden trekken; iets wat volstrekt niet kan gebeuren". Het enige middel dat uitkomst kan brengen is geeft stof tot de grootste verdeeldheid. Vandaar het Woord Gods, en juist dit dat Jezus Christus die het Evangelie van de vrede gebracht heeft, toch tevens gezegd heeft: *Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard*. Hij alleen kan vrede schenken, doch hun verdorvenheid is zo groot dat zij die niet willen ontvangen en in hun woede haar verwerpen; zij zetten haar integendeel om in strijd door eigen schuld en niet die van Jezus Christus en zijn Evangelie. Ons geldt het dan als schapen te strijden tegen de wolven en daarbij voorzichtig ons te gedragen als de slangen. Bedoeld is dan niet een voorzichtigheid en wijsheid van humane aard. Christus wil van de zijnen niet maken mensen die dralen en het op een accoordje gooien; heeft niet op het oog een slimmigheid welke voortspruit uit de boze geest en niet is van de Geest Gods. Met geestelijke wapenen moet er worden gestreden. „Ik heb steeds liever gevolgd deze weg dan de tegengestelde en heb in de praktijk ervaren, hoe profijtelijk die is voor degenen die hem volgen". Deze weg hebben wij aanbevolen aan de kerk: gehoorzaam aan God en voorts aan de koning en diens wetten, en in het algemeen aan alle magistraten en „te leren tevreden te zijn in goede vrede, eendracht en eensgezindheid".

God heeft ons dienstwerk gezegend en niet zonder vrucht gelaten. Met dit al heeft Viret het onderhavige werk betiteld als het Interim. Hij wil dusdoende de mensen bewegen „liever te volgen de weg van christelijke bescheidenheid en gematigdheid dan die van geweld en uiterste gestrengheid; ik heb de stoutmoedigheid durven nemen om het u op te dragen, in het besef dat er niets ter wereld is dat gij zozeer begeert als heel dit rijk te zien wel geschaard onder de gehoorzaamheid aan God en aan zijn koning en wel verenigd in goede vrede en eendracht."

Het huis van De Coligny noemt Viret een waar huis Gods, gereformeerd naar de regel van Gods woord, waarin hij woont en handelt als een ware Abraham. Niet om te

vleien zegt hij het; hij acht het zijn plicht om zo God te verheerlijken.

In zijn opvattingen toonde Viret zich een medestander te zijn van Calvijn. Misschien valt er enige nuancering te constateren voor wat betreft zijn politieke opvattingen. In die zin heeft zich althans Robert D. Linder uitgelaten in een in 1963 gepubliceerd werk. Deze karakteriseert hem namelijk als voorstander van een semi-democratisch politiek systeem. Hij is daarom van oordeel dat Viret voor de ontwikkeling van de moderne democratische ideeën van grotere betekenis is te achten dan Calvijn of Beza. In hoeverre die beschouwing als juist moet worden aangenomen, durf ik niet te beamen. Naar mijn mening is het niet gemakkelijk daarvoor bij Viret een grondige uiteenzetting aan te treffen. Eerder kan men er een basis voor vinden in zijn feitelijke optreden gedurende de jaren dat hij werkzaam is geweest te Lausanne in zijn houding tegenover Bern en naderhand in Frankrijk bij de door hem uitgestippelde gedragslijn tegenover de regering in dat land. Hoe het zijn moge, ook al zou ter zake een bepaalde nuancering moeten worden geconstateerd, hij houdt daarmee niet op als een calvinist in hart en nieren getypeerd te mogen worden.

Beza stelt Viret als derde in de rij naast Calvijn en Farel en noemt hem in die trias van pastoren de meest zachtzinnige, een man geleerd, welsprekend en fijn.

Als auteur moet Viret in zijn tijd een belangrijke invloed hebben uitgeoefend dank zij een eenvoudige theologie zich kenmerkend door een boodschap van heil, veeleisend en tegelijk verwarmend, oproepend tot een hartelijk vertrouwen in een volledige overgave aan Jezus Christus.

GESCHRIFTEN VAN VIRET

Een volledige opgave met alle bijzonderheden is te vinden in de biografie door Jean Barnaud, Saint-Amans (Tam), G. Caravol, 1911, p. 677-696. (Vertalingen in het Ned. worden evenwel niet vermeld). Door mij wordt volstaan met een zeer beknopte opgave, ook zonder vermelding van vertalingen dan alleen van die in het Ned..

1. Epistre consolatoire, envoyée aux fideles qui souffrent persecution pour le Nom de Jesus et Verite evangelique (Genève, Jehan Girard), 1541.
Herdrukken deels herzien en vermeerderd in 1543 en 1559.

2. Epistre envoyee aux fideles conversans entre les Chrestiens Papistiques, pour leur remonstrer comment ilz se doyvent garder d'estre souillez et polluz par leurs superstitions et idolatries et de deshonerer Jesus Christ par icelles. (Lausanne), 1543.
Herzien en herdrukt (Genève), 1547. Samen onder gewijzigde titel:
Epistres aux fidèles, pour les instruire et les admonester et exhorter touchant leur office et pour les consoler en leurs tribulations. (Genève), Jean Rivery, 1559.

3. Exposition familiere sur le symbole des apostres, contenant les articles de la foy et religion chrestienne faicte par dialogues. Genève, Jehan Girard, 1544. Herdrukken deels herzien en vermeerderd 1546 en 1552. Onder gewijzigde titel:
Exposition familiere faicte par dialogues sur le symbole des apostres, contenant les articles de la Foy, et un sommaire de la religion chrestienne, reveue et augmentce dernièrement, avec une ample table. 1557. Escrit il y a 8 ou 9 ans.
Herdrukken Genève, Jacques Bres, 1560 en Genève, Jacques Berthet, 1560.

4. Petit traicté de l'usage de la salutation angélique et de l'origine des chapeletz et l'abus d'iceux. (Genève), Jehan Girard, 1544.
Herdrukken deels herzien en vermeerderd 1545 en 1561.
Herdruk van 1561: Genève, Jacques Bourgeois.

5. Exposition familière sur les 10 commandements de la loy, faicte en forme de dialogue. Genève, 1544.
a. Gemeyne utlegginghe op de X.geboden der wet. Gemaect in forme van dialogen. (Londen mscr. Austin Prins), 1568?

6. Disputations chrestiennes en maniere de deviz, divisées par dialogues, dont l'ordre s'ensuit en la page suyvante.-Avec une epistre de Jehan Calvin. Genève, Jehan Girard, 1544. 3 volumes.
Herdruk, zeer vermeerderd in 4 vol., 1552.
Viret had de bedoeling een Latijnse vertaling te leveren, maar heeft dit niet gedaan.

7. Dialogues du desordre qui est a present au monde, et des causes d'iceluy, et du moyen pour y remedier; desquels l'ordre et le titre sensuit. 1. Le monde I l'empire. - 2. L'homme difformé. - 3. La metamorphose. - 4. La reformation. Genève, (Jehan Girard), 1545. Naderhand gepubliceerd in twee delen:
A. Le monde a l'empire et le monde démoniacle fait par dialogues. Genève, Jacques Berthet, 1561.
Herdrukt en vermeerderd Genève, Vincent Brès, 1561.
Herdrukken Genève, Guill. de Laisnarie, 1579 en 1580.

B. Métamorphose chrestienne, faite par dialogues.

Deux parties

Genève, Jacques Brès, 1561.

Herdruk, Genève, 1592, en Genève, Jean le Preux 1592 (herzien en gecorrigeerd).

a. De beseten weereldt. Waer in bewesen wort dat de Duyvel (te weten den Rooden Draeck) de oude Slanghe Apoc.20 los ghebroken en ontbonden is ende tegenwoordich in de weerelt onder alle soorten van menschen regeert. In 't Fransch beschreven door den vermaerden Heere, Peter Viret, in sijn leven Herder der Gemeynthe Jesu Christi tot Geneve, en Collega van de Heer Jan Calvin. Ende in 't Nederduytsch vertaelt Door Felix van Sambix. Voor allerley menschen insonderheyt Gereformeerde Overheden en Predikanten seerdienstigh en nuttigh om te lesen.

Harderwyck by Paulus vanden Route... MDCLXV. (Approbatie Utrecht 20 Sept. 1665. Gisbertus Voetius, Andreas Essenius, Franciscus Burmannus. - Aan het eind, blz. 335: Begost half Jan. ende geeyndight den 13 April. Out zijnde 80 jaer min 12 dagen Anno 1662).

8. Remonstrances aux fidèles qui conversent entre les papistes et principalement á 116 ceux qui sont en cour et qui ont offices publiques touchant les moyens qu'ils doyvent tenir en leur vocation a l'exemple des anciens serviteurs de Dieu. Genève, 1547.

Herdruk 1559 onder gewijzigde titel.

9. De la communication des fideles qui cognoissent la vérité de l'Evangile, aux ceremonies des Papistes et principalement á leurs Baptesmes, Mariages, Messes, Funerailles et Obseques pour les trespassez.1547.

Herdrukt 1558. Lat. vertaling 1551, echter niet door Viret.

10. Admonition et consolation aux fideles qui deliberent de sortir d'entre les Papistes, pour eviter idolatrie, contre les tentations qui leur peuvent advenir, et les dangiers ausquelz ilz peuvent tomber, en leur yssue.

(Genève, Jehan Girard). 1547.

11. De la vertu et usage du ministère de la Parolle de Dieu et des sacremens dépendans d'icelle, et des différens qui sont en la chrestientc á cause d'iceux. (Genève, Jehan Girard), 1548.

Met een brief aan de regering van Bern.

Vertaling in het Latijn, 1554.

12. Exposition familière de l'oraison de nostre Seigneur Jésus-Christ et des choses dignes de consyderer sur icelle, fait en forme de dialogue. L'ordre des dialogues et de la matière contenue en iceux est en la page suivante.

Genève, Jehan Girard, 1548.

Herdrukken 1551 en 1558.

13. De la source et de la différence et convenance de la vieille et nouvelle idolatrie, et des vrayes et fausses images et reliques et du seul et vray Médiateur. En 5 livres. Genève, Jehan Girard, 1551.

Vertaling in het Lat., Genevae, Joh. Crispin, 1552.

14. Du devoir et du besoing qu'ont les hommes s'enquérir de la volonté de Dieu par sa Parolle, et de l'attente et finale résolution du vray concile.

Genève, Jehan Girard, 1551.

Nieuwe uitgave onder de titel:

Dialogue du combat des hommes contre leur propre salut et contre le devoir et le besoin qu'ils ont de s'en enquérir par la Parolle de Dieu.

Genève, Jean Rivery, 1561.

Dialogue J is: La sainte inquisition ou les accessoires.

a. Roomsche Mysterien, ontdeckt in Een cleyn Tractaetgen... door W.S.

Hier is noch by ghevoecht een Dialogus Petri Vireti, Van de Heylighe Inquisitie: uyt het Franchois in Neder-duytsch overgheset door den selfden. Amstelredam, Ambrosius Janszoon. 1604.

15. De la nature et diversité des voeux et des kis qui en ont été baillées de Dieu. Genève, Jehan Girard, 1551.

16. Du voeu de Jacob et des sacrifices pacifiques. 1551. Misschien indentiek met nr. 15.

17. La nécromance papale faite par Dialogues, en manière de deviz. (Genève, Jehan Girard), 1553.

Vervolg van nr. 6.

18. De vero verbi Dei, sacramentorum et Ecclesiae ministerio. Lib. II. (Genève), Oliva Roberti Stephani, 1553. Voorrede aan de regering van Lausanne.

Vertaling in het Frans: Du vray ministère de la vraye Eglise de Jésus-Christ, et des vrais sacremens d'icelle; et des faus sacremens de l'Eglise de l'Antechrist, et des additions adjous-tées par les hommes, au sacrement du Baptesme.

(Genève), Jean Rivery, 1560. Voorrede aan de Raad van Payerne.

Herdruk met geringe wijzigingen: Lyon, Claude Ravot, 1564.

19. Des actes des vrais successeurs de Jésus-Christ et de ses apostres et des apostats de l'Église papale; contenans La différence et conférence de la sainte Cène de nostre Seigneur et de la messe. - Item, La naissance, le bastiment et la consommation de la messe et de la papaut é et du mystère de l'Antechrist.

Genève, Jehan Girard, 1554.

Herdruk met gewijzigde titel:

Des Actes des apostres de Jésus-Christ et des apostats de l'Église et des successeurs tant des uns que des autres; contenans: la différence et conférence de l'ancienne Eglise papale, et des conciles et canons de l'une et de l'autre, et de la sainte Cène de nostre Seigneur et de la messe laquelle maintenant aucuns appellent fausement Messe évangélique. Item. La naissance, le bastiment, la consommation et anatomie de la Messe et de la Papauté et des mystères de l'Antechrist.

(Genève), Estienne Anastase, 1559.

Laatste gedeelte afzonderlijk: Les cauteles et canon de la messe. Ensemble la Messe du corps de Jésus-Christ. - Le tont en latin et en françois: le latin fidelement extrait du Missel á l'usage de Rome imprimé á Lyon par Jean de Cambrai l'an mil cinq cent vingt (duquel l'intitulation s'ensuit á la page suivante). Et traduit de mot á mot en nostre langue françoise. Avec certanes annotations servant pour l'intelligence du texte. Lyon, Jean Martin, 1564.

a. De cautelen met het canon ende ceremonien van der Misse.

Londen, 1568.

20. Instruction chrestienne et somme générale de la doctrine comprinse ès saintes Escritures, où les principaux poincts de la vraye religion sont familièrement traitté par dialogues.

Genève, Conrad Badius, 1556.

Herdruckt 1559.

Herzien en vermeerderd Genève, Estienne Anastase, 1559.

a. Van den waren uterlijcken dienst... 1582.

21. Sommaire des principaux poincts de la Foy et Religion chrestienne et des abus et erreurs contraires á iceux.

Lausanne, Jean Rivery, 1558.

Voorrede aan de kerk van Lausanne, 1 juni 1558.

Herdruckt en vermeerderd

(Genève), Jean Rivery, 1561.

22. Brief sommaire de la doctrine chrestienne, fait en forme de dialogue. Lausanne, Jean Rivery, 1558.

Herdruck 1561.

23. Familière et ample instruction en la doctrine chrestienne et principalement touchant la divine Providence et prédestination, faite en forme de dialogues. (Genève), Jean Rivery, 1559.

24. Traittés divers pour l'instruction des fideles qui resident et conversent es heus et pais esquels il ne leur est permis de vivre en la pureté et liberté de l'Evangile. Reveus et augmentez.

(Genève), Jean Rivery, 1559.

25. De la vraye et fausse religion touchant les voeus et les sermens licites et illicites et notamment touchant les voeus de perpétuelle continence et les voeus d'anathème et d'exécration, et les sacrifices d'hosties humaines et de l'excommunication en toutes religions. Item de la Moinerie, tant des Juifs que des Payens et des Turcs et des Papistes et des sacrifices faits á Moloch, tant en corps qu'en asme.

(Genève), Jean Rivery, 1560.

26. Exposition familière des principaux poincts du catéchisme et de la doctrine chrestienne faicte en forme de dialogue. (Genève), Jean Rivery, 1561.

27. Instruction chrestienne en la doctrine de la loy et de l'Évangile; et en la vraye philosophie et théologie tant naturelle que supernaturelle des chrestiens: et en la contemplation du temple et des images et oeuvres de la Providence de Dieu en tout l'univers; et en l'histoire de la création et cheute et réparation du genre humain. - Le tout divisé en trois volumes.

Genève, Jean Rivery, 1564.

Het eerste deel opgedragen aan de gelovigen van de kerk te Nîmes. Lyon, 7 dec. 1563.

Het tweede deel aan die te Montpellier. Lyon, 12 dec. 1563.

Her derde deel is nooit verschenen.

28. De l'institution des heures canoniques et des temps déterminés aux prières des chrestiens.

Lyon, Jean Saugrain, 1564.

29. De l'autorité et perfection de la doctrine des saintes Escritures, et du Ministère d'icelle, et des vrais et faux pasteurs et de leurs disciples; et des marques pour cognoistre et discerner tant les uns que les autres.

Lyon, Claude Senneton, 1564.

Brief aan alle burgers en inwoners der stad Lyon.

30. Des clefs de l'Église et de l'administration de la parole de Dieu et des sacremens, selon l'usage de l'Église romaine; et de la Transsubstantiation; et de la vérité du corps de Jésus-Christ et de la vraie communion d'iceluy.

(Genève), Jean Rivery, 1564.

31. De l'Etat, de la conférence, de l'autorité, puissance, prescription et succession, tant de la vraie que de la fausse Église, depuis le commencement du monde et des ministres d'icelles et de leurs vocations et degrés.

Lyon, Claude Senneton, 1565.

Brief aan Renée de France, duchesse de Ferrara.

32. Response aux questions proposées par Jean Rospitel, minime, aux ministres de Réformée de Lyon. - Avec des autres questions proposées á luy et a ses compagnons, suyvant la teneur des siennes.

Lyon, Claude Senneton, 1565.

Andere uitgave: Genève, Jean Bonnefoy, 1565.

33. Des principaux poincts qui sont aujourd'huy en différent, touchant, la sainte Cène de Jésus-Christ et la Messe de l'Église romaine et de la résolution d'iceux. Lyon, Claude Senneton, 1565.

34. De la Providence divine touchant tous les Estats du monde et tous les biens et tous les maux qui y peuvent advenir et adviennent ordinairement par la volonté et le juste jugement de Dieu.

Lyon, Claude Senneton, 1564.

35. L'Interim fait par dialogues. L'ordre et les titres des dialogues: 1. Les moyenneurs. 2. Les transformateurs. 3. Les libertins. 4. Les persécuteurs. 5. Les Edicts. 6. Les Modérez.

Lyon, Claude Senneton, 1565.

Brief aan Gaspard de Coligny, Seigneur de Chatillon, van 20 sept. 1565. Vervolg van nr. 14, editie 1561.

36. De la consécration et du sacrifice de la messe et de la sacrificature et des sacrifices de Melchisédek et d'Aaron et des Lévités et de Jésus-Christ et de la vraie Eglise chrestienne et de l'Église romaine.

Titel vermeld in nr. 30, p. 312, maar geen exemplaar bekend.

LITERATUUR

Een uitvoerige en grondige biografie is geleverd door Jean Barnaud, Pierre Viret, Sa vie et son oeuvre (1511-1571). Saint-Amans, G. Caravol. 1911.

Tegelijk verscheen de Thèse waarop de auteur in 1910 in Parijs promoveerde: Quelques lettres inédites de Pierre Viret, publiées avec des notes historiques et biographiques. In zijn biografie doet de auteur behalve van geraadpleegde bronnen tevens opgave van eerder verschenen werken.

Van belang is voorts E. Doumergue, Jean Calvin, Les homines et les choses de son temps. Lausanne, G. Bridel t.II, 1902; t.III, 1905 (registers); Neuilly-sur-Seine, t.VII, 1927, p. 400-422, 445 (met opgave van in 1911 verschenen herdenkingsgeschriften in Zwitserland).

Enige na 1911 verschenen geschriften: W. Kolfhaus, Petrus Viret, in: Theol. Studien und Kritiken, Jahrg. 1914, S.54-110, 129-246.

F. Le Cornu, Pierre Viret (1511-1571), in: Bull. des Egl. Wallonnes, IVe Série (1938), p. 60-68.

Wilh. Bernoulli, Das Diakonenamt bei P. Viret, in: Jahresber. des Schweiz. Ref. Diakonenhauses, Greifensee, 1957, S. 1-24.

D. Nauta, Pierre Viret, art, in Chr. Enc. dl. 6, 1961, blz. 495.

Rudolf Pfister, Pierre Viret 1511-1571, in: Zwingliana XI (1961), S. 121-234.

H. Meylan, A. Dufour et J. F. Bergier, Pierre Viret. Etudes et documents inédits. Lausanne, La Concorde, 1961 (tiré á part de la Rev. de théol. et phil., p. 209-250).

Robert D. Linder, The political ideas of Viret. Diss. State Univ. of Iowa 1963 (cf. R. M. Kingdon in: Church Hist. 1964, p. 92).

Idem, Ideas and Attitudes concerning Humanism and Education, in: Church Hist. 1965, p.25-35.

Idem, P. Viret and the sixteenth-century English Protestants, in: Arch. F. Ref. gesch. 58 (1967), S. 149-170.

Ph. de Félice et J. Pineaux, En mémoire de Viret (1511-1571), in: Bull. de la Soc. du Protest. franc. CVIII (1962), p. 1-10.

Jan R. Weerda, Peter Viret, der Lausanner Reformator (1511-1571), in: Nach Gottes Wort ref. Kirche. Beitrage zu ihrer Gesch. und ihrem Recht, München, Chr. Kaiser, 1964, S. 204-232 (was art. in REF. Kirchengz. 1961).

Pierre Viret. Deux Dialogues. L'Alcunie dit Purgatoire. L'Homme naturel. Postface et notes de Jaques Courvoisier. Lausanne, 1971.

Opmerkingen met betrekking tot Viret zijn onder meer te vinden in: Henri Vuilleumier, Hist. de l'Église réf. du Pays de Vaud sous le régime Bernois. t.I, Lausanne, La Concorde, 1927. - Guillaume Farel 1489-1565. Biogr. nouvelle. Neuchâtel/ Paris,

Delachaux et Niestlé, 1930. - Paul Chaix, Recherches sur l'imprimerie Genève de 1550 á 1564. Étude bibliogr.-économ. et littéraire. Genève, Droz, 1956. - Robert M. Kingdon, Geneva and the Coming of the Wars of Religion in France 1555-1563. Genève, E. Droz, 1956. - A. Ganoczy, La Bibliothèque de l'Académie de Calvin. Genève, 1969, p. 63-65.